GH. GHIBANESCU

DOCUMENTUL

STUDIAT DIN PUNT DE VEDERE

Istoric, Arheologic și Paleografic

(Prefață la Uricar vol. XXIII)

IAȘI
TIPOGRAFIA BUCIUMULUI ROMÂN
1895

GH. GHIBANESCU

DOCUMENTUL

STUDIAT DIN PUNT DE VEDERE

Istoric, Arheologic și Paleografic

(Prefață la Uricar vol. **XXIII**)

IAȘI
TIPOGRAFIA BUCIUMULUI ROMÂN
1895

PREFAŢĂ

O mică lămurire pentru cetitorul curios. Acest volum al XXIII, variat în cuprins, îşĭ datoreşte fiinţa următoarelor împrejurărĭ. Cunoscînd încă din 1887 pe D-l *Iorgu Sion Brăteştĭ*, care pe atuncia îşĭ maĭ adăuga şi epitetul de *Gherei*, am avut ocaziunea a-ĭ vizita moşia sa, Brăteştĭ, unde ĭ-am cetit şi răsfoit biblioteca, bogată în cărţĭ vechĭ şi maĭ ales în documente parte de-a familieĭ, dar maĭ multe adunate. In grabă am înjghebat micul mieŭ studĭu, publicat în anul 1887 în Romînul, „*O vizită la Brăteştĭ şi Familia Sioneştilor*“ (Iunie, Iulie 1887), şi în care studĭu, scris în grabă ca pentru zĭar, am spus multe, ce azĭ nu le maĭ pot zice, maĭ ales în urma celor zise de mine despre *Izvodul luĭ Clănăŭ* (Uricar Vol. XVII). Dar cetitorul a văzut acolo că alăturea cu studiul am dat şi o listă de aproape 40 de documente, pe unele în rezumat, pe altele în întregime. De cîte orĭ mă întîlneam cu prietenul Iorgu Sion, maĭ totdeauna amintea părerea că ar fi dispus să facă o ediţie în facsimile a documentelor sale, pentru a să pomeni de numele bunuluĭ săŭ *Antohi Sion* şi a să da impuls şi altora pentru aşa ceva. Dar s-a scurs vreme

la mijloc şi abia după 5 ani, reuşiĭ a aduce la viaţă scopul său, dar ciuntit nu aşa cum doream la început. In vara anuluĭ trecut, fiind Sion în Iaşi, reuşirăm a încheia cu bătrînul Toader Codrescu un contract, prin care Sion să obligà a da material pentru 3 volume de Uricar, în schimbul unei mici bonificaţii materiale Editoruluĭ Uricaruluĭ. Eŭ mă însărcinasem a întocmi materialul spre publicare, dus nu de alt dor de cît de a vedea o dată publicate lucrurile cele mai interesante din Arhiva Sion. Din nenorocire n-am găsit material pentru 3 volume, ci abia pentru două, din care documentele le-am pus în Vol. XXIII, iar manuscriptele şi relaţiunile de voiaj în Vol. XXIV, căci din sacul de cărţi şi hîrtii vechi n-am putut alege maĭ de samă, de cît aceia ce am dat în aceste 2 volume.

Odată cu aceste 2 volume cetitorul va avea în mînă cît de curînd şi Vol. XXV, cu care bătrînul Editor al Uricaruluĭ e hotărît a-şi încheia seria volumelor de Uricar (XXV la număr).

Căruĭ interes datorim noi întreaga colecţie de Uricar, care, ori-ce s-ar zice, are mare valoare istorică? Nu greşesc cînd zic că numaĭ uneĭ *nebunii personale*. Trebue să fiĭ *maniac*, *pasionat peste măsură*, ca să-ţĭ facĭ o plăcere deosebită în a scotoci *hărţăloagele* vechĭ, a le cumpăra, a scoate banĭ din pungă pentru a le publica, şi la urmă a nu avea altă mîngîere de cît aceea că aĭ contribuit şi tu cu ceva la mărirea neamuluĭ tăŭ. Unde e în-

demnul în țara Romînească pentru muncă? Unde e suflul pentru o activitate literară? Nimic; o apatie generală ne domină; iar rarii scriitorĭ cari ĭ avem, aŭ pe lîngă talent și o energie fără samăn. Dacă *Uricarul* ar fi căutat să să conformeze interesuluĭ, ce are publicul pentru el, n-ar fi avut azĭ de cît un Volum; dar nu; el numără azĭ 25 Volume, o colecție bogată de peste 2000 documente, de toată mîna, dar care vor servi viitoruluĭ istoric ca inteteresant material pentru a face istoria socială a Romînilor. Publicul nu s-a interesat de Uricar, pentru că nicĭ Uricariul nu-l interesa. El fiind o colecție specială de documente, noĭ n-avem azĭ în țară la noĭ 10 oamenĭ, care să simtă interesul uneĭ colecțiunĭ de documente; dar bătrînul Codrescu nu s-a desperat; A muncit cu rîvnă, și numaĭ stăruințiĭ luĭ, *eŭ zic nebunieĭ luĭ*, datorim azĭ 25 Volume. In special aceste *două* Volume (XXIII, XXIV) îșĭ datoresc existența la 3 maniacĭ; *luĭ Sion*, că a scos și paralo și documente, îmboldit de o ambiție nobilă în sine, ceĭa ce azĭ găsim la tare puținĭ; *luĭ Codrescu* că a dat cheltuiala materială de tipărire, și *mie*, că am pus muncă plicticoasă și obositoare, ca aceĭa de a descifra documentele, animat numaĭ de dorul de a lucra și eŭ ceva în cîmpul documental al Istorieĭ.

Volumul XXIII cuprinde documente slavo-romîne, nu ca Volumul XVIII, care are numaĭ doc. slavone, ce merg pînă la Vasile Vodă Lupul. Nu toate sînt din Arhiva Sion, ci par-

te din Colecţia mea, parte din a D-luĭ Th. Codrescu. Varietatea de obîrşie a documentelor; graba în tipărire, cum şi lipsa de timp aŭ făcut ca documentele să nu fie puse în ordin strict cronologic, pe care nu l-am ţinut de cît atîta cît mi-a fost cu putinţă. Sînt mulţemit şi cu atîta, căcĭ multe oare de odihnă le-am consacrat Uricaruluĭ corectînd şi orînduind materialul.

Uricarul fiind o colecţiune de documente e potrivit a vorbi în prefaţă despre ce e *documentul* în sine, studiindu-l atît din punt de vedere istoric şi arheologic, cît şi punt de vedere paleografic.

CE E DOCUMENTUL?

I

Supt numele general de *document* să înţălege orişice hîrtie veche eşită din cancelaria gospod, cum şi orişice *act public saŭ privat*, care priveşte o afacere dintre una saŭ maĭ multe persoane. Cele maĭ multe să referă la vînzărĭ şi cumpărărĭ, la schimburĭ de moşiĭ, la daniĭ şi miluirĭ, la judecăţĭ, la întoarcerĭ de moşiĭ, la vînzărĭ de robĭ şi numaĭ rar şi incidental amintesc şi de cîte un fapt politic, cînd ocaziunea vine. De aicĭ urmează că valoarea *politică* propriŭ zisă a documentelor e slabă faţă cu însemnătatea lor istorico-socială, înţălegînd prin aceasta că documentele nu ne spun fapte politice, ca Cronicariĭ, ci maĭ mult fapte sociale.

Documentele ne spun pe lîngă fapte şi nume de oameni; de aicĭ interesul lor îndoit. In ele cetim care aŭ fost boeriĭ în trecut, pe lîngă că ştim care aŭ fost daraverele vieţiĭ lor ca oamenĭ; prin ele aflăm înrudirile dintre familiile boereştĭ; dar interesul lor cel mare stă în faptele, ce ne spun. Origina satelor, preţul pămîntuluĭ, valoarea munciĭ, raporturile dintre proprietarĭ şî muncitorĭ, robia ţiganilor, şerbia saŭ *rumîniia*, scene singuratece din viaţa socială, în fine toată viaţa poporuluĭ romînesc să oglindeşte în documente, marture oculare şi imparţiale a trecutuluĭ strămoşilor noştri, spunîndu-ne cine aŭ fost, cum aŭ trăit, ce limbă aŭ vorbit, ce obiceiurĭ aŭ avut şi cîte şi maĭ cîte altele. Faţă cu acest mare interes orice document noŭ îşĭ are importanţa sa, căcĭ e o verigă necunoscută la lungul lanţ istoric al trecutuluĭ poporuluĭ nostru, lanţ a căruĭ verigĭ nu toate s-aŭ aflat pînă acum; şi orĭ cît de monotone şi asemăluitoare ar fi cele maĭ multe în cuprinsul lor, totuşĭ valoarea lor nu să pierde, căcĭ altul e omul, satul saŭ locul despre care să vorbeşte, şi dacă ca fapt nu ne spun adesa ceva noŭ, ne vorbesc însă despre alte persoane.

Documentele sînt nenumărate; nicĭ a miĭa parte nu s-a publicat; sutimĭ de miĭ zac ascunse prin lăzile particularilor, boerĭ şi răzăşĭ; miĭ s aŭ pierdut şi să pierd pe fie ce zi.

Documentele sînt hîrtiĭ în care domină *stilul oficial*. Inainte însă de a vorbi de acestea e bine a pomeni ceva de numele, supt care ne sînt cunoscute.

1). *Uric*. Cu acest nume să numesc hîrtiile eşite din Cancelaria gospod, scrise maĭ adesa pe pergament şi prin care să regula în mod definitiv dreptul cum şi succesiunea la moştenirea uneĭ proprietăţĭ.

Cuvîntul *Uric* a întrat în gura Romînuluĭ de mult, aşa că a suferit o schimbare de înţăles, ba a format şi derivate. Aşa *Uricar* era cel care scria uricele, adică *scriitorul*, *diiacul*, *gramaticul*, *piserul*, slujbaş în cancelaria Gospod. Cunoaştem maĭ multe nume de Uricarĭ, din care acelea a luĭ *Axinte* Uricarul, *Nicoară*, *Nebojatco*, *Vasile Hăbăşescul*. (Vezĭ Uricarul Vol. XVIII) sînt maĭ celebre.

Uricele eraŭ de 2 felurĭ: *marĭ şi micĭ*. Să chĭema *Uric mare* (крѣпкыи, *fortis*), actul eşit din cancelaria Gospod, şi în care să cuprindeaŭ toate moşiile uneĭ mănăstirĭ saŭ a unuĭ boer. Aşa reesă din Uricul dat de Radul Voevod în 1618 April 15 (Uric. Vol. XVIII, p. 285), prin care să întăreşte mănăstireĭ Solca toate proprietăţile, anume înşirate în uric. Prin diferenţiare cînd uricul cuprindea numaĭ o moşie saŭ un petic de pămînt să chema *uric mic* saŭ numaĭ *uric*. Cu uricul mare saŭ *puternic* să stabilea în mod neîndoĭos proprietatea cuiva şi era cel maĭ crezut în procese.

Cuvîntul *Uric* e slavonesc, trecut apoĭ la Ungurĭ într-o accepţiune, care o găsim şi la noĭ în textele vechĭ, dar pe care azĭ am pĭerdut-o. Astăzĭ prin *Uric* înţălegem hîrtia eşită din cancelaria gospod, prin care să recunoştea cuĭva dreptul de proprietate. Zicem azĭ: „posed un

Uric de la Stefan cel Mare"; adică un document; şi cînd zicem aşa ne ducem cu mintea la un act scris pe pergament, cu pecete atîrnata, ĭar nicĭ de cum la ideĭa de proprietate, şi maĭ ales de moştenire. In slavoneşte cuvîntul оурокъ masc, însemnà *sententia*, *supplicatio*; aşa în оуроки житныıа, ѡтъ речѣнаго оурока domina înţălesul de sentinţă, hotărîre. Hotărîrea luĭ Vodă era totdeauna întrupată într-un *înscris* (ꙁапис) maĭ adesa o *carte* (книга) saŭ *foae* (листъ) domnească, şi să lua în cele maı multe cazurĭ în daraverĭ de proprietate, fie ca cumpărărĭ, fie ca moştenirĭ. In înţălesul acesta îl găsim la Ungurĭ, şi Ruşĭ, unde *Uric* însamnă *heres*, *hereditas*, *hereditare*, decĭ *a moşteni*, *moştenire*, *moştenitor*, (öroc=örocinic, *örocina*, *örokuvati*). Cu acèst înţăles am putea traduce stereotipa frază din documentele noastre slavone: „како да есть (и ѡт нас) емꙋ (им) оурик и съ въсем доходом" unde *Uric* nu preı însamnă proprĭu zis hîrtia (Uricul), ci *moştenirea* la proprietate, saŭ în genere *dreptul* de proprietate: „ca să-ĭ fie luĭ şi de la noĭ *moştenire* (uric) şi cu toate veniturile."

Maĭ apoĭ hotărîrea luĭ Vodă, dată într-o daraveră de proprietate, înscriindu să într-un act, actul acela prin care să recunoştea supt pecetea şi iscălitura luı Vodă dreptul de proprietate, cum şi dreptul de moştenire la proprietate, s-a numit *Uric*; cel care-l scria s-a numit *Uricar*, nume care maĭ apoĭ s-a dat colecţiuniĭ de documente, din care Volumul acesta numără al XXIII a.

Părintele Melhisedec zice că cuvîntul *uric* e

numai Ungurese, şi că ar fi însemnînd *totdeauna*, adică că dreptul de proprietate să recunoştea pentru totdeauna, dar faţă cu familia sa dată mai sus reese în mod clar că cuvîntul e slavon, împrumutat mai apoi de Unguri şi de Romînî.

2), *Ispisoc*. Inainte ca cuvîntul *Uric* să ajungă a însemna hîrtia oficială, prin care să recunoştea pentru *totdeauna* dreptul de *moştenire* la proprietate, numele, cu care eraŭ cunoscute hîrtiile oficiale, era acel de *ispisoc*. Cuvîntul îl găsim în mare întrebuinţare în suta a XV-a. *Ispisoc* e slavonul исписъ, masc. apographum, *înscris*, de la исписати-a înscrie. Sufixul *oc* e un adaus romînesc, de şi de origină slavonă, şi-l găsim la atîtea alte cuvinte tăbult*oc*, urui*oc*, dobit*oc*.

E curios de constatat că pe cînd documentele ne daŭ aproape unanim fraza „да есть им ѹрик“, cînd însă e vorba a cita hîrtiile, după care să pretindea dreptul de proprietate să zice adesa nu ѿт ѹрик за . . . . , expresiune, care o găsim mai tîrziu, prin secl. al XVII-a, ci *mai* totdeauna „ѿт исписок, ѿт запис, ѿт нарѣдение, ѿт исправлание“ „din ispisocul, din zapisul, din dresele, din privilegiile“. etc. Şi că lucrul aşa a fost e faptul că scriitorii vechi îşi zic *diiac*, *gramatic*, *piser*, iar nu *uricar*, nume ce-l găsim pe la finele secol. al XVI-a şi începutul secol. al XVII-a.

Ispisoc dar e termenul vechiŭ, prin care să denumeaŭ hîrtiile eşite din cancelaria domnească.

3). *Zapis*, slav. ȥапись masc. *γραμματεῖον*, libellus—scrisoare, de la verbul писати, ȥаписати=a scrie. Să numea *zapis* orĭ ce hîrtie privată, care regula afacerile dintre 2 persoane. Avea cineva de vîndut o moşie, de împrumutat banĭ, de cumpărat ceva, în fine de făcut un angajament, trebuĭa să să facă *înscris*, *zapis*, pentru a să şti cum a curs lucrul. *Zapisele* eraŭ în mare uz între particularĭ, pe cînd *ispisoacele* eraŭ hîrtiile ce eşĭaŭ din cancelaria gospod. Ispisoacele multă vreme s aŭ scris în slavoneşte, ca fiind hîrtiĭ eminamente oficiale, pe cînd zapisele, scrise de oamenĭ puţin cărturarĭ, să scriaŭ în romîneşte. Ţăraniĭ noştri, răzeşiĭ, toate afacerile lor le însemnaŭ în zapise, şi multe din ele sînt de un interes capital pentru istoria limbiĭ.

Scrise fără multă pretenţiune literară de oamenĭ puţin cărturarĭ sînt inferioare ca stil şi *caractere* ispisoacelor, dar tocmaĭ prin aceasta cîştigă mult ca limbă. Intre dînşiĭ oameniĭ făceaŭ zapise; cînd să duceaŭ însă la divan îşi scoteaŭ ispisoace şi urice.

4). *Privilĭĭ* saŭ *privilegiĭ* (slav. привлегіи, привиліи, *προνομία*, *προνόμιον*, *προτερημα*, privilegium), era alt nume prin care să desemna orĭce act oficial eşit din cancelaria gospod. Cuvîntul *privilie* nu figurează în Dicţionarul luĭ Miklosich; e dar străin de limba slavonă. Păr. Melhisedec crede a fi întrodus la noĭ din cancelaria Polonă, [unde să întrebuinţa limba latină în cancelarie, probă documentele Polone scrise în latineşte] şi că însemna actul primordĭal, prin care să acorda un drept de pro-

prietate (Cr. Rom. I, 202). Adesa în documente întîlnim acest cuvînt, denotînd un act maĭ vechiŭ oficial. Aşa într-un doc. din 1520 April 23, cetim că: „а пак привилїе що имал ѡтец их Стан Плотѹн ѡт.... Илиаша и ѡт Стефана.... а ѡни еи изгѹбили“.... (Ur. Vol. XVIII, pag. 86), unde prin привилїе să înţălege actul primordial prin care Iliiaş şi Ştefan recunoşteaŭ pe Stan Plotun proprietar pe Sarata a locului, numit maĭ apoĭ *Plotuneştĭ* (v. *Arhiva* Iaşĭ I. No. 4 5 „*Istoria uneĭ Moşiĭ*“). Cînd a venit cancelaria greacă cuvîntul *privilii* s-a înlocuit maĭ adesa prin *hrisov.*

5). *Direas* pl. *direase,* e un cuvînt des întrebuinţat de vechiĭ traducătorĭ de ispisoace slavone, ca acel vestit dascal *Evloghie* de la Neamţ, pe care îl găsim ca traducător între aniĭ 1735 pănă prin 1789. Cuvîntul direas pare a traduce literar pe slavonescul нарѣденїе (slav. нараждание=dispositio), cuvînt iar des întîlnit în documentele slavone, tot cînd e vorba de a să cita acte maĭ vechĭ, pe baza cărora să dădea noul uric. *Nareadenie* (direase) îl găsim adesa întrebuinţat în locul luĭ привилїе şi испісоаче (исписоки), şi să înţălegea prin el, orĭ ce act, prin care Vodă orînduĭa într-un fel saŭ altul o afacere *).

6). *Carte.* Supt acest cuvînt înţălegem toate ordonanţele care eşĭaŭ din cancelaria gos-

---

NOTĂ *). Cuvîntul *direas* vine de la verbul *a drege,* vechiŭ a *direge;* participial *dres, dires,* luat ca substantiv, In înţălesul vechiŭ însămna un *act,* ce cuprindea o dispoziţie domnească (nareadenie).

pod. Să întrebuința următoarea frază, cînd era vorba de a să adresa oficial unui slujbaş inferior, „Şi cum veĭ vedea *Cartea* Măriĭ sale“, adecă *adresa*, am zice noĭ în termen noŭ. Alte orĭ Domnul scrĭa chĭar unuĭ Vlădică „Popo, ce nu judecĭ drept cum îţĭ poroncesc *cărţile mele*“ adică *adresele* mele, circulările mele.— Să întîmpla, de pildă, o hotărnicie de moşie. Cel cu pricina făcea jalobă către domn, cerînd tot el boerĭ hotarnicĭ *anume*. Domnul după jaloba primită trimetea *carte* la Ĭspravnicie; Ispravnicul conform *cărţiĭ* gospod trimetea adrese la boeriĭ rînduiţĭ de Vodă fără a uĭta să amintească că îndată ce vor vedea *cartea gospod de sîrg* să meargă la faţa locului şi să cerceteze de cum stă afacerea. In documentele slavone găsim aceste 2 cuvinte ; книгъ şi листъ din care листъ e maĭ des întrebuinţat. Листъ masc. φυλλον — folium, epistola, *scrisoare*, ĭar книга f. γραμμα — littera, epistola, *carte*, *scrisoare*. Traducătoriĭ vechĭ puneaŭ alternativ *carte* şi *scrisoare*, în loc de *list* şi *cniga*, cuvinte ce le găsim în formularul documentelor în rîndul întăiŭ şi ultim: „знаменито чиним исим нашим листом“ şi „. . . привѣсити ксемꙋ листꙋ нашемꙋ нашꙋ печат.

7). *Hrisov* maĭ des întrebuinţat în documentele munteneştĭ şi maĭ ales în terminologia cancelarieĭ latine *Chrysobullum* (sl. хрисовоулъ mas. chrysobullum, хрисовъ) ; are acelaşĭ înţăles ca şi оурик, şi исписок, era decĭ act eşit din cancelaria domnească. Cuvîntul hrisov îl găsim maĭ des întrebuinţat în cancelaria secl. al XVIII-a.

II

Intru cît priveşte afacerea, pe care Domnul o consacra şi o întărea prin cartea sa domnească, era de maĭ multe felurĭ. Şi în această privinţă documentele sînt constante în a observa felul actuluĭ pe care Domnul vine de-l întăreşte. Intăritura ţinea mare rol în vechime. Domnul lega straşnic actul său nu numaĭ cu vorba, dar cu întreaga sa autoritate (*urgie*), ba chĭar şi cu blăstăm şi afurisenie. Era obiceiul ca supt orĭ ce domnie nouă proprietariĭ să vină şi să-şĭ scoată hîrtiĭ de proprietate. Şi dacă lucrul să întîmplă rar pentru proprietariĭ particularĭ a căror proprietate de la sine era recunoscută, ca fiind una şi aceĭaşĭ persoana proprietaruluĭ, lucrul era absolut necesar pentru o corporaţiune saŭ mănăstire, a căreĭ avere fiind căpătată prin *danie*, saŭ prin un *privilegiu* domnesc, trebuĭa să fie recunoscută şi de noul Domn spre a fi valabilă. Să întîmpla foarte adesa ca un lucru statornicit supt un Domn să nu fie recunoscut de Domnul următor, maĭ ales în ceĭa ce priveşte cu procesele. Cel rămas la judecată supt un domn nu perdea definitiv dreptul, ci îndată cu schimbarea domnieĭ putea redeschide procesul, şi chĭar să cîştige, căcĭ dreptatea de azĭ putea fi nesocotită mîne şi deandoasele. Find astfel lucrurile, particularĭ şi corporaţiĭ să grăbeaŭ să şĭ întărească privilegiile lor, căcĭ, în nesiguranţa zileĭ de mîne, nu ştiaŭ ce avea să să întîmple.

Cînd răsfoim pachetele de documente ne surprinde acest fapt : existenţa a o sumă de documente de întărituiă, ceia ce nu mai este în obiceiul timpului nostru. Aşa între documentele mănăstireĭ Probota găsim o sumă de acte de întăritură de la diferiţĭ domnĭ din aniĭ 1409, 1410, 1439, 1442, 1444, 1447, 1448, 1452, 1453, 1471, 1472, etc. (Arhiva Istorică şi Ur. Vol. XVIII, pag. 193 nota). Mănăstirea Solca are şi ea un şir întreg de documente de întăritură (Ur. Vol XVIII). Tot aşa Satul Faraoaniĭ, corporaţia şaugăilor de la Tîrgu Ocna (Arhiva Iaşı II No. 10 -12), breasla Calicilor din Iaşĭ (Uricaru II) etc... Cînd totul în ţara aceasta, *avere* ca şi *persoană*, maĭ mult încă *dreptatea*, atîrna de la Vodă, existenţa uricelor de întăritură îşĭ are esplicarea sa. Era o mare nesiguranţă în ţară faptul schimbăriĭ domnieı; un mare zdruncin pentru oamenĭ şi pentru mersul regulat al afacerilor : cheltueli nesfîrşite ; şi dacă ne gîndim între multe altele numai la cheltuelile iscate cu scoaterea hîrtiilor de întăritură încă găsim adevărat proverbul „schimbarea Domnilor bucuria nebunilor“.

Cînd cel interesat venea la domnie şi-şi scotea un *uric* de întăritură el venea sprijinit pe nişte acte. Totdeauna Uricul pomenea felul actelor, în virtutea cărora să cerea întărirea. Acele acte purtaŭ numele general de *zapise*, *direase*, *privilii* şi *scrisorĭ* (**nareadenіĭ**). Domnul zice că *întăreşte* şi *împutereşte* (потвръждати и ѹкрѣпѣти) acele *direase*, care după cuprins eraŭ:

a). *De daanie* (ѯа даанїе) (v. sl. даннїе, n. δόσις

datio, danie). Dacă moşia cineva o avea de danie de la o rudă saŭ de la un străin, saŭ chiar de la un Domn, Vodă în actul de întăritură spunea că are acel sat din *uric de danie* de la cutare Domn. Dania să confunda adesa orĭ cu *mila*, căcĭ mila domnuluĭ să arăta prin dania ce făcea cutăruĭ saŭ cutăruĭ boer. Din milă Domnul întărea actul (ино мы видѣвши его правою и вѣрною слꙋжбою до нас жаловали есмы его ꙋсобною нашею милостїю и потвердили); din milă să făcea totul, de şi adesa serviciŭl, pe care cel miluit îl făcea Domnuluĭ, era un serviciŭ real.

Dania forma veche *daania*, ca *saat*, *jumătaate*, *daat*, *sămănaat*, a jucat un mare rol în ţara noastră. Maĭ toate mănăstirele îşĭ datoresc averile lor daniilor pioase a Domnilor şi boerilor din trecut, cari animaţĭ de sentimentul evlavieĭ creştine aŭ îmbogăţit peste măsură de tare elementul grec, care să încuibase prin mănăstiri.

b). *De miluire* (ꙁа милованїе *). Intre a *da danie* şi a *face milă*, (жаловати и миловати,) este o deosebire. Mila cuprinde în sine ideĭa că cel miluit este lipsit de mijloace; pe cînd dania cuprinde în sine ideĭa de a lăsa moştenire, fără a te preocupa de ideĭa, dacă cel căruĭa îĭ facĭ danie e lipsit saŭ nu. Bisericĭ ca acea a Sf. Spiridon de azĭ, saŭ ca acea din mănăstirea Neamţuluĭ eraŭ prea bo-

*). Милованние. и ἔλεος misericordia.

gate spre a fi miluite, ele care număraŭ moșiile cu zecile. Boerii lăsaŭ danie averea lor mănăstirilor, duși de ideïa de a satisface unuĭ sentiment creștinesc. Dania era un puternic mijloc de îmbogățire, și în cetitul documentelor de cîte orĭ nu am dat de cazurĭ, cînd o boeroaĭcă bătrînă lasă danie averea sa unuĭ nepot de soră saŭ de frate, dacă nu chiar unuĭ străin, *copil de casă*, în schimbul slujbeĭ luĭ, de multe orĭ cu condiția ca să i sa poarte de grijă pănă la moarte, să i să facă parastasele și să i să pomenească numele la Leturghie, dacă dania era făcută la vre-o biserică (v. pomelnicul Biserieanilor, pag. 350...). Danie fără un scop pios nu s-a făcut nicĭ o dată, pe cînd *mila* totdeauna Domnul a făcut-o în urma unuĭ serviciŭ real adus domniei de cel miluit. Fraza documentelor e stereotipă : ѡже томи истинныи слѹги нашни . . слѹжила прѣжде стопочившюмоу ѡтцоу нашемѹ право и вѣрно. а днес слѹжит (слѹжѣще) намъ право и вѣрно. Cel miluit era un boer, un curtean, un militar, un om de casa luĭ Vodă; une orĭ găsim chĭar cîte o femee de casa Doamneĭ că e miluită. Așa Vasile Lupul miluește pe boerul săŭ *Iurga visternicul Capechihae* cu satul Bozieștiĭ ; (Ur. Vol. XXIII, pag. 191). Tot el miluește pe sluga sa Ivan Țurlic și pe femeĭa sa Gaftona, "pentru că amîndoĭ aŭ slujit în casa Domnieĭ mele" (Ur. Vol. XXIII, pag. 2, 4). etc. etc...

In adevăr Domnul avea de unde milui. Toată țara era a luĭ, și în vechime cînd Dom-

nul zicea țara noastră a Moldoveĭ (оу нашеи земли оу Молдавстѣи), cuvintele aveaŭ înțălesul lor real. Nu eraŭ pe atuncĭ legĭ organice de stat, care să îngrădească omnipotența Domnuluĭ. Nu numaĭ locurile libere, sate și tîrgurĭ eraŭ domneștĭ, ci el dispunea de persoana orĭ cuĭ, de averea luĭ, și la nevoe putea să-ĭ răpue și capul. Exemplu ilustru avem cu decapitarea luĭ Miron și Velicico Costin, cu a luĭ Luca Arbure, portar de Suceava. Era un obiceiŭ zicem—căcĭ articul scris de lege nicăirĭ nu l găsim - că un boer, care s-ar fi *hainit* contra domnieĭ să șĭ piardă averea. Averea era confiscată de domnie pe sama sa, și Domnul putea dispune de dînsa cum voĭa. Prin acest uz Domnul avea drept de proprietate și asupra proprietăților particulare, plus că el putea refuza întărirea unuĭ drept fie uneĭ corporațiĭ, fie chiar unuĭ particular. — Dreptul săŭ era nelimitat în țară, atîta numaĭ că era foarte șubred față cu Poarta și față cu Validelele din haremul Sultanuluĭ. Multe sînt documentele care ne spun de moșiĭ luate în *hicleșug* (въ хитлѣинство). Supt Domniĭ Stefăniță cel tînăr, Alexandru Lăpușneanu, Movileștĭ D. Cantemir s-aŭ întîmplat multe răscoale între boerĭ; mulțĭ și-aŭ pĭerdut averea; uniĭ aŭ pĭerdut-o pentru totdeauna, alțiĭ și-aŭ luat o înapoĭ, dar după multe judecățĭ și trăgănărĭ. (v. Ur. Vol. XVII, p. 144; Cr. Rom. I, 187). Chiar cuvîntul *viclean*, vechiŭ *hitlean*, cuprinde în sine o pagină interesantă din trecutul nostru social. A fi fost cineva *hitĭean* era considerat în vechime ca a fi

un om *hîtru*, *isteţ*, *priceput*, *ager*, căcĭ numaĭ acela avea *nebunia*, *viclenia* de a nu să mulţămi de starea lucrurilor. Numaĭ un om oportunist, care ştiea să împace şi capra şi varza, putea să trăească, ca un *Ionaşco Ghianghĭa*. Dar *isteţimea*, decĭ faptul de a fi *hîtru, hitlean*, era nesocotită de Vodă, fiind că adesa orĭ ea să manifesta contra luĭ, prin comploturĭ şi asasinate, de aicĭ persecuţia pe ceĭ *hitlenĭ*, adică pe boeriĭ revoltaţĭ şi *isteţi* (nemulţemiţĭ). Stefaniţă Vodă a avut de luptat mult cu dînşiĭ; pe mulţĭ i-a răpus; la mulţĭ le-a luat averea; tot aşa şi Lăpuşneanu Vodă; dar în definitiv tot eĭ învingeaŭ, căcĭ boeriĭ hitlenĭ şi pribegĭ complotaŭ la Poartă şi reuşiaŭ a răsturna domnia, aducînd alta nouă, spre a să bucura numaĭ eĭ, nebuniĭ.

Cuvîntul *hitlean* vine din slavonul хытръ, de unde romînescul *hîtru*. Forma de azi *viclean* e căpătată prin analogie, ca *movilă* din *moghilă*. S-o zis o dată *hîtrean*, apoĭ *hitlean*, *hitlenie*, *hitleşug*; apoĭ *hiclean*, *hiclenie*, *hicleşug*; maĭ apoĭ *ficlean*, *ficlenie*, *ficleşug* şi în fine *viclean*, *viclenie*, *vicleşug*, (Melhisedec, Cr. Rom. I, 191).

—Mila Domnească mergea maĭ departe. El nu numaĭ că dădea pămînt slugilor sale, care pămînt saŭ era din cel liber (gospod), saŭ era chĭar cumpărat de Vodă de la particularĭ şi dat slugilor sale. Aşa a făcut Ştefan vodă cumpărînd Scanţireştiĭ de la Vasluĭ de la Ivul şi dîndu-l aproduluĭ săŭ Ioan; tot aşa a făcut Ştefan Tomşa cumpărînd Fărăoaniĭ de la pro-

prietarii lor şi dîndu-l mănăstirii Solca. Adesa Domnul scutea pe un individ de dările către domnie; scutea pe un sat de dări către visteria gospod; scutea o corporaţie de o samă de dări. Cazurile sînt nenumărate. Nici o dată însă Domnul nu putea scuti de *bir*, de *sferturi* pe cineva, de oare ce birul era al ţării şi nu întra în punga Domnului, pe cînd el putea scuti de *iliş*, *podvadă*, *cai de olac*, *de bezmăn*, *branişte*, *văcărit*, *cuniţă*, *desetină*, *gorştină*, etc. etc., de oarece acestea erau veniturile domniei.

Nu trebue însă a crede că dacă Domnul scutea pe un sat dăruit unei mănăstiri de anumite dări, apoi satul nu plătea de fel acele dări. Nu: el le plătea, dar în loc de a veni *ilişarul* sau *dăbilarul* gospod să strîngă dările, venea omul mănăstirii de încasa venitul. Vom vedea apoi şi în cuprinsul documentului înţălesul frazei: „să fie lui uric **cu toate veniturile**". Şi cînd ne gîndim la sutele de cazuri de scutiri şi privilegii, ce erau în ţara aceasta, ne vom explica graba, ce puneau acei privilegiaţi de a veni la noul Domn să le recunoască dania, căci să putea întîmpla că ceea ce un Domn a miluit din punga sa, altul mai zgircit să vină şi să şteargă, şi atunci aman de cei miluiţi.

După cele zise vedem importanţa faptului de a să aminti în actul de întăritură, dacă ceia ce să întăreşte e dat de *danie* sau *de milă* (**запис за даннїе и миловання**). Milele erau multe mai ales cu sălaşele de ţigani, marfă vie şi de prost preţ.

b). *De cumpărătură* (ʒапис ʒа кꙋпежно, или викꙋпленiе *). Cumpărături de moşii să făceaŭ pe un cap, fie că nevoile sătenilor eraŭ marĭ şi-ĭ sileaŭ a-şĭ vinde pămîntul, fie că ambiţiunea unora din boerĭ era de a-şi mări moşiile şi cumpăraŭ pe întrecute, cum a făcut serdarul Cantemir, care a cumpărat maĭ toate moşiile de pe valea Ialanuluĭ. Actul de cumpărătură era în acelaşi timp şi de vînzare, căcĭ să spunea în el că cutare a vîndut (продали) a sa ocină şi moşie cutăruĭa pe preţ de o sumă anumită de zloţi, iar el s a sculat şi a plătit deplin banii. Actul care să încheia consemna amîndouă faptele; iar cînd să aducea la întărire nu i să maĭ zicea *act de vînzare* (ʒа проданиïе), căci nu-l aducea vînzătorul, ci cumpărătorul, şi atunci actul să chema act de cumpărare (ʒа викꙋпленïе). In actul de întărire să spunea de la cine a cumpărat, cu cît a cumpărat, aşa că chiar de s-ar fi pierdut originalul ştia de el din actul de întărire. Nu să zicea *uric de cumpărătură*, pentru că era maĭ adesa un simplu zapis particular neîntărit de Vodă. Cele de maĭ multe orĭ să citează *direasele* de cumpărătură prin termenul de исправилïе (*direase*) adică *hîrtiile*, *scrisorile*.

d), *De schimb* (ʒа иʒмѣнꙋ **). Documentul ne vorbeşte dese ori de schimburi de moşii, lu-

*). въ коуплıеннıе n. emtio πραβις venditio.

**). иʒмѣна f. αναλλαγμα, commutatio; иʒмѣнıеннıе н ἀλλοίωσις mutatio (иʒмѣнити, verb. διαμειβειν, permutare) de aicĭ romînul *izmene* = schimburĭ, şi verbul a *izmeni* în înţăles de a-şĭ schimba părerea.

cru care azĭ nu să maĭ practică de cît foarte rar. Să întîmpla ca proprietatea unuĭ boer, saŭ a uneĭ mănastirĭ să fie prea departe ceia ce provoca cheltuĭelĭ multe. Era silit atuncĭ proprietarul s-o vînză, saŭ dacă găsea pe cineva s-o schimbe. Adesa să făcea *schimb pentru schimb* (измѣнꙋ за измѣнꙋ); aceasta să întîmpla, cînd moşiile erau deopotrivă de marĭ, aveaŭ acelaş venit saŭ că aşa să împăcase ceĭ ce făceaŭ schimbul. Uricul de întăritură prevedea faptul, şi fraza измѣнꙋ за измѣнꙋ o găsim nu arare orĭ. Alte dăţĭ schimbul să făcea maĭ dîndu-să o mică sumă în banĭ, saŭ în capete de vite, saŭ une orĭ în haine şi în multe altele. Uricul de întăritură nu uita a aminti deafirapărul cum s-a făcut schimbul. Chiar cumpărătura să făcea nu numaĭ cu banĭ, ci şi cu lucrurĭ în natură. De multe orĭ în documentele slavone găsim tocmaĭ la acest punt, cînd să vorbeşte de adausul la schimbul uneĭ moşiĭ, nişte construcţiunĭ Romîneştĭ, ca єщеж ма и придал=încă a *mai* adaus etc. (Ur. Vol. XVIII, p. 241). Cînd un particular număra moşiile cu sutele, era cu putinţă a face schimb dintr-o moşie şi alta; să satisfăcea maĭ bine interesele prin aceasta atît a unuĭa cît şi a altuĭa; azĭ însă, cînd fiecare abia îşĭ are moşioara luĭ îmbucătăţită, e greŭ a să maĭ întîmpla schimburĭ de moşiĭ. Cînd pe un Miron Costin îl găsim că are 150 de moşiĭ, pe Duca Vodă aproape 100, pe Balica Hatman vr-o 70, pre Miron Barnovski vr-o 50, iar maĭ apoĭ pe Sturzeştĭ vre-o 60, nu ne miră dacă un petec de moşie

din cutare judeţ îl vedem schimbat cu altul din alt judeţ, căcĭ era o combinare, ce satisfăcĭa amîndoră părţile.

Faptul schimbuluĭ ne explica în istoria moşiilor noastre modul cum a curs proprietatea.

e). *De împărţeală* (за раздѣленїе *). Cazurĭ de împărţeală să întîmplau maĭ des între urmaşiĭ unuĭ bătrîn. Pămîntul să îmbucăţia cu vremea, că era nevoe de o împărţeală spre a şti fiecare cît are. Aceasta să întîmpla cînd era vorba de a-şi vinde cineva partea.

Cumpărătorul în asemenea caz, cînd venea să-şĭ scoată act de întăritură spunea de la cine a cumpărat, cît anume a cumpărat şi maĭ mult de cît atîta arătă şi de unde avea persoana vînzătoare acea bucată de pămînt, şi găsim adesa fraza ѿ испривилие за раздѣление, arătînd felul originiĭ proprietăţiĭ. Cînd cineva avea moşioara luĭ după *drese* de împărţeală noĭ maĭ trebue să înţălegem că acela era urmaşul legitim şi că dar moştenea de drept parte la un *bătrîn* de pămînt. Mergînd maĭ departe cu înrudirea dintre urmaşĭ răpede ne suim la obîrşia proprietăţiĭ în cutare sat, inspectînd spiţa. De pilda în 1587 unul Lupul cumpără de la Dumitra fata Mareniĭ cu preţ de 150 zloţĭ a 10 a parte din satul Muncel, partea din sus dinspre apus, pe care bucată de pămînt o avea din dresele de împărţeală de pe mama

*). раздѣлениие neutru divisio (раздѣлити, μερίζειν, dividere).

ei Marena. Spiţa a jucat şi joacă încă mare rol în daraverile de pămînt dintre răzeşi; numai ea dezleagă o sumă de încurcături pentru moşie. Cu spiţa te sui şi afli înaintaşiĭ familiilor răzeşeştĭ pînă ce ajungi la *bătrînii* satuluĭ. Numele de *bătrîn*, ce des îl găsim are un înţăles special: în documente *bătrîn* e latinescul *veteranus*, care a dat neologismul *veteran*, un om, care a luat parte la un războiŭ, la o revoluţie; aşa zicem veteraniĭ de la 48; veteranii de la 1877. La Romanĭ *veteranus* era soldatul eşit din armată, dar fiind că pe atuncĭ să făcea armata aproape toată viíaţa, soldatul eliberat era un om *bătrîn* (*senis*), şi poporul Romîn a păstrat înţălesul de al doilea, fiind că cel întăiŭ despăruse odată cu încetarea organizăriĭ Romane în Dacia. Cînd a venit vorba de a să hotărnici moşiile răzăşeştĭ, răzeşiĭ ştiaŭ că în spiţă să înrudesc după cutare saŭ cutare *strămoşĭ* (прѣдѣд, прѣѹнк). Vechiĭ proprietarĭ aĭ satuluĭ, desparuţĭ de mult, erau în ochiĭ tinerilor nişte bătrînĭ, răposaţĭ de veacurĭ. Dar aceĭ bătrînĭ posedau şi pămînt în sat, şi din partea lor trăgeau moştenire urmaşiĭ. Cu vremea s-a făcut o schimbare de înţăles: pentru a să numi cu un termen maĭ propriŭ porţiunea de pămînt pe care o avusese cutare bătrîn, arătat de spiţă, s-a numit locul după numele bătrînuluĭ. Il chema pe el *bătrînul Fronie*, şi pămîntul luĭ, în întinderea cari-l avusese, s-a numit *bătrînul Fronie*; şi dar vorba documentală: *trag parte de pe cutare bătrîn*, însemna şi

filiaţiunea după spiţă şi moştenirea la pămînt din pămîntul bătrînuluĭ, dat de spiţă. De aicĭ trecerea la expresiunea generală: *„Am vîndut un bătrîn de pămînt“* e uşoară, înţelegîndu să proprietatea bătrînuluĭ din spiţă neîmpărţită la urmaşi, saŭ toate părţile urmaşilor, care la un loc formaŭ întreg bătrînul. Cîte nu ne spun cuvintele în lungul lor traiŭ în limbă, şi cu cît sînt maĭ vechĭ, cu atîta ne spun maĭ multe. Vom vedea maĭ pe urmă înţălesul acestor vorbe: a 10-a parte din partea de sus“. etc..

f). *De judecată* (ꙁа тѣжѹ *). Procesele eraŭ nesfîrşite fie pentru moşiĭ, fie pentru robĭ. Adesa orĭ prin pĭerderea hîrtiilor cineva era silit în judecată să invoace marturiĭ, saŭ alte probe doveditoare, şi dacă cîştiga, actul emanat de la Domn şi de la Divan putea servi ca dovadă autentică despre dreptul săŭ de proprietate. Cazurile sînt multe, cînd să invoacă faptul că cutare stăpîneşte o moşie, saŭ un sălaş de ţiganĭ după un ispisoc de judecată. Nu ştim daca să zicea ѡт испривилие ꙁа тѣжѹ; maĭ totdeauna găsim fraza ѡт исписок ꙁа тѣжѹ, ceea ce arată că ispisoacele eraŭ acte oficiale eşite din cancelaria gospod, pe cînd испривилие, нарѣдение, chĭar ꙁапис eraŭ acte particulare neinvestite de caracterul oficialităţiĭ. Pricinele, care veneaŭ în judecată, eraŭ adesa orĭ foarte curioase, şi studiul documentelor ꙁа тѣжѹ ar fi foarte im-

*). тѧжа f. judicium, κρίμα, lis; μαχή pugna, onus, res! etc.

portant, făcut numaĭ din acest punt de vedere. Cîte obiceiurĭ juridice nu ne descoper documentele, şi despre care n-am şti nimic, dacă n-am avea documente! La judecata multe hîrtiĭ să aflaŭ rele, *făcute cu vicleşug*, (cъ лѫкавство *), şi dacă divanul le afla, le rupea saŭ le străpungea cu suliţa (v. Ur. Vol. XXIII, pag. 156, nota). Asemenea hîrtiĭ rele şi falşe, odată dovedită falşitatea lor, să ziceau şi *hîrtiĭ răsuflate*. Cînd putinţa de a pune mîna pe o moşie era uşoară, cînd era lesne a făuri un şir de documente falşe, ca acel vestit Simeon Stroicĭ, Chiţiga saŭ paharnicul C. Sion, cînd marturiĭ să găseau tare lesne spre a jura *pe sufleţie* că aşa aŭ apucat din bătrînĭ, cum arătă ceĭ interesat, cînd totul să sprijinea pe buna credinţă, pe cuvînt, nu ne miră faptul dacă şi actele falşe eraŭ foarte multe. Ba adesa eraŭ aşa de bine făurite că venea tare greŭ celuĭ maĭ cunoscător boer de divan a deosebi documentul adevărat de cel falş. Ce ĭ dreptul jurămîntul era straşnic legat în lumea veche. Nu era numaĭ o formulă rece ca azĭ, cînd cel ce jură nu face nicĭ o legătură între jurămîntul depus şi ceia ce depune ca martur, ci era îngrădit de o practică consacrată prin uz, şi unde credinţa şi teama de blăstăm eraŭ unite. Să cunosc ce sînt *cărţile de blăstăm*, date de Vlădicĭ pentru persoanele chemate ca marturi în procese, cum şi contra acelora, care

*). лѫкавьство. n. malitia.

pe nedreptul câştigase procesul. Martorii juraţi serveau în proces cu *Jurători*, (вожиланици) şi numărul lor era de 6, 12, 24, 48. Eĭ juraŭ pe Sfînta Evanghelie şi pe cruce, în biserică în faţa Episcopuluĭ şi a lumeĭ întregĭ. Practica jurătorilor aduce cu Juraţii de azĭ ; Cuvîntul lor era băgat în samă la judecată, şi numaĭ eĭ puteaŭ da de gol falşitatea unuĭ act, dacă alt mijloc de controlare nu era. S-a discutat la noĭ origina *Jurătorilor* (Hajdeu „Arhiva Istorică" III pag. 141 ; Xenopol „Convorbirĭ Literare" Vol. VIII, pag. 137, Gr. Tocilescu în Foaea Romînismuluĭ 1871, No. 10—12); numele lor să trecea în dosul actuluĭ de blăstăm, arătîndu-să şi locul, de unde sînt (v. Uricar XVIII, pag. 391); Arhiva Iaşi I, 378.

g). *De mărturie* (за свѣдѣтелство *). In legătură cu cele zise maĭ sus avem zapisele de mărturie. Adesa o vînzare, o cumpărătură saŭ un schimb să încheia înaintea unuĭ boer, înaintea Şolţuluĭ cu pîrgarii săĭ, sau chĭar a maĭ multor oamenĭ de toată mîna. Actul încheiat avea valoare, dar nu definitivă ; trebuĭa să fie întărit de Vodă, saŭ *autentificat*, cum am zice astăzĭ. Pentru graba afacerilor şi după cum bunul simţ cerea să putea încheĭa un act într-un sat. Aveam eŭ de cumpărat maĭ multe răzeşii, mă duceam în sat, intram în vorbă cu oamenii, dispuşĭ de a vinde, rupeam preţul, şi pentru a avea zapis la mînă pentru fie-care puneam un scriitor, *piser*, care cele de maĭ

*). съвѣдѣтельство n. *μαρτυρία*, testimonium (съвѣдѣтель m. *μάρτυς*, testis : съвѣдѣние testimonium ; съвѣдѣтельствовати, verb. testari.

multe orĭ să găsĭa cu greutate, scriitorii fiind rarĭ pe acele vremuri, şi zapisele de vînzare eraŭ gata. Să găsesc cazurĭ cînd aceste zapise să scriaŭ pe aceiaşĭ coală de hîrtie, chĭar de scriitori deosebiţĭ, cum sînt cele publicate în Vol. XXIII, pag. 128, în număr de 5 şi scrise pe aceiaşĭ coală de mînĭ deosebite. Maĭ adesa însă să scriaŭ deosebit, cum găsim în pachetul de documente al *Urlaţilor* (Ur. Vol. XVIII, XXIII, Arhiva Iaşĭ I. No. 45), unde ni să arată pe Cantemir serdarul cumpărînd pe un cap răzeşii micĭ pe Valea Ialanuluĭ. Toate aceste micĭ vînzărĭ să făceaŭ în faţa marturilor, oamenĭ din sat, megieşĭ de prin prejur (ѡколнии межиіашй), tinerĭ şi bătrînĭ, saŭ chĭar străinĭ, cari s-au *tîmplat* să fie faţă la acea vînzare. Numele marturilor să trecea în zapis, aceasta într-un mod constant, şi jos saŭ să iscăleaŭ sau îşĭ puneaŭ degetele şi peceţile, dacă le aveau.

Cumpărătorul, înarmat cu asemenea zapise de vînzare, dacă voĭa să-şĭ scoată *Uric* pe întregul sat, venea la divan şi prin jalobă anume către Domn cerea întăritura. Domnul elibera Uricul, în care să trecea cu sfinţenie toate zapisele de vînzare cu numele marturilor, dacă zapisele eraŭ multe, saŭ numaĭ pomenea că dă întăritura după *zapise de mărturie*, spunînd anume de la cine. La întăritură nu maĭ trebuia să vină toţi, adică vînzătorĭ şi cumpărător, ci era de ajuns numaĭ cumpărătorul, el avind nevoia de a-şĭ scoate uric de întăritură.

Asemenea hîrtiĭ costaŭ scump, căci găsim cazurĭ cînd la o vînzare de 80 de leĭ, s-a plă-

tit 25 leĭ pentru scosul uriculuĭ de întăritură şi acela pe hîrtie, nu pe pergament. (Arhiva Iaşĭ I, 403, II, 615). Eraŭ atîtea bacşişurĭ de dat la slujbaşiĭ curţiĭ, că nu ne miră, dacă găsim şi pe popa Domnesc amestecat între aceĭ ce primea cîte un leŭ doĭ.

Zapisul de mărturie nu să putea bănui, de falş, şi dacă ne gîndim la faptul că era de ajuns iscălitura unuĭ boer spre a să lua ca bună o vînzare, ne vom face o idee de marea autoritate socială, ce aveaŭ boeriĭ faţă cu ţărănimea, maĭ ales că eĭ eraŭ şi judecătorii de drept maĭ a tuturor pricinilor micĭ iscate între ţăranĭ.

Adesa zapisul de vînzare, ca unul ce era scris la faţa loculuĭ, la ţară, de cărturarĭ slabĭ în *slovenie* şi maĭ tot atît de slabĭ în *rumînie*, să scria în romîneşte, pe cînd uricul de întăritură, ce-l scotea cumpărătorul de la Divan, era dat în slavoneşte, cultura slavonă fiind o pătură foarte supţire întinsă numaĭ în cercurile de sus şi maĭ aproape de Domn. De aicĭ faptul că cele maĭ vechĭ acte romîneştĭ le găsim în zapise răzăşeştĭ, iar nu în urice emanate de la Domn. Abia în jumătatea întîia a secol. al XVII-a încep a să da sporadic, iar de la 1670 încep a fi scrise numaĭ Romîneşte, piseriĭ slavonĭ lipsind cu totul. Avem deja cazurĭ cînd uricul de întăritură dat în slavoneşte e o traducere literară a zapisuluĭ de vînzare scris în Romîneşte (Ur. Vol. XXIII, p. 87 nota).

Dar despre aceasta maĭ pe larg, cînd vom vorbi de *limba* documentelor.

Ceva însă de cuvîntul *Mărturie*. Adesa documentele ne daŭ cuvîntul slavon свѣдѣтелство,

dar nu arare orĭ găsim şi espresiunea ꙁапис ꙁа мартѹріє, unde cuvîntul *mărturie* pus supt forma *marturie*, cu *a* netrecut în *ă*, de şi n are accentul pe el, **) e un cuvînt romînesc, dar luat de la Grecĭ, de la care pe de o parte vine neologismul *martir* în înţălesul bisericesc de mucenic (v. s. l, мѫченикъ, masc. *μαρτυρ*, martyr; de la мѫчити v. torquere, punire, excruciare), pe de alta cuvîntul comun *mărturie* saŭ *dovadă* (v. sl. довѣдѣти=a dovedi, cognoscere), de unde verbul vechĭu a *mărturi* (mărturim), azi a *mărturisi*, cu sufixul *isi*, întrodus prin secl. XVII de Greciĭ fanarioţĭ (v. N. Istrati, Babilonia Romînească). Cuvîntul *mărturie* îl găsim ca nume propriu; aşa în 1636 găsim o apă numită *Mărturie* (Ur. Vol. XXIII, p. 122). Piseriul slavon traduce însă cuvîntul în slavoneşte şi găsim fraza; „на истоцѣ нарицаемом Свѣдѣніа сирѣч Мартѹріа“, lucrul des întîlnit în documentele slavone, cînd oraşul *Piatra* e numit Камен, *Tîrgul Frumos*, Красни Тръг, iar *Roman*, Новоград.

h). *De întăritură* (ꙁа потвръжденіе *). Acestea eraŭ totdeauna *urice* sau *ispisoace*, ca unele ce eraŭ eşite din cancelaria gospod. Am văzut în ce consta faptul *întăriturii*. Acum u-

*). потвръжденије n. confirmatio.

**). Intunecarea luĭ *a* în cuvintele, unde nu are accentul pe el, nu e un fapt general la Romînĭ. Sînt regiunĭ, unde şi astăzi vorbirea nu cunoaşte pe *ă* (ъ), ci numaĭ pe *a* clar, cum sînt satele de pe valea Bistriţeĭ în sus, de la Sabasa la Dorna, să rosteşte pe acolo, *catra*, *mamaliga*, *batut*, *laut*. etc.

ricul de întăritură servea ca proba cea maĭ e-videntă în dreptul de succesiune la pămînt, şi cînd cel interesat venea la un nou Domn spre a-şĭ înoi întăritura, aducea ca dovadă uricul vechĭu de întăritură de la Domniĭ anteriorĭ. Faptul să prevedea în uric şi să zicea că are moşia cutare din *uric de întăritură* de la cutare Domn (ѹрик да потврьжденіе, ѡт . . воевода).

Toate documentele ne daŭ stereotip fraza: *am dat şi am întărit slugiĭ noastre* (дали и потврьдили есми слѹѕѣ нашемѹ); iar la urmă Domnul obligă şi pe urmaşĭ să ţină în samă această întăritură, şi să n-o strice, căcĭ va avea a-şĭ da samă luĭ Dumnezeŭ de va strica-o (том би емѹ непорѹшила нашего даніа и потврьжденіа, а ѡн бы емѹ ѹтврьдил и ѹкрѣпил). Fraza avea înţăles atuncĭ, cînd Domnul noŭ putea strica tot ce făcuse Domnul anterior. De multe orĭ Domnul venea şi *reînoia* întăritura dată cu un an maĭ înainte, fie că cea veche să pierduse, fie că cel ce venea să ceară înoirea întărituriĭ, maĭ cumpărase încă altceva şi acum avea nevoe ca în uricul noŭ de întăritură să să cuprindă toate cumpărăturile. Domnul spunea faptul, că a *înoit* (поновили *) uricul, pe lîngă că a *dat* şi a *întărit* (дали и потврьдили); la aceasta recurgeaŭ maĭ ales corporaţiunile şi mănăstirile, care, ameninţate poate cu procese, eraŭ nevoite a-şĭ reînoi întăriturile spre a arunca colb în ochiĭ pretendenţilor că n-aŭ dreptate.

---

*). поновити=вліж,v. νεοῦν, renovare.

i). *De Intorsetură* (за възвреціеніе) (v. s. a. възвраштенние n. reversio). Precum să întîmplaŭ des schimburĭ de moșiĭ, fie în prețurĭ egale, schimb pentru schimb (изшѣнѹ за измѣнѹ), fie în adausurĭ de banĭ saŭ de lucrurĭ în natură, tot așa să puteaŭ întîmpla cazurĭ, cînd o moșie *luată în putere* (въ сило, în tărie) saŭ vîndută fără știrea rudelor și răzeșilor să *întorcea* celuĭ care a vîndut-o, luîndu-șĭ baniĭ înapoĭ.

Intre alte particularitățĭ ale obiceiuluĭ pămîntuluĭ era și acesta: Nu să putea vinde o parte de răzeșie de unul din răzeșiĭ, ce figuraŭ pe spiță, de cît saŭ la rude saŭ la comunitatea răzeșască. Conform acestuĭ obiceiŭ pămîntul nu să putea înstrăina, dar nevoile omeneștĭ fiind maĭ marĭ de cît obiceiurile, mulțĭ răzeșĭ și-aŭ vîndut moșioara lor la străinĭ. Trebuia însă sa să întrebe rudele și răzeșiĭ, și documentele ne aduc fraza: „și am întrebat rudele și alțĭ răzeșĭ și nimene nu m-a ajutat și la nevoe banĭ nu mi-aŭ dat; atuncĭ a venit Dumnealuĭ .... și mi-a dat ... zloțĭ pe a mea parte de ocină și moșie ....“ maĭ la urmă să zicea: „iar dacă cineva din rudele noastre saŭ din răzeșiĭ noștri s-ar rîdica și ar încerca să strice a noastră vînzare să n-aibă nicĭ un drept, căcĭ la zi de nevoe nu m-aŭ ajutat ...“

In asemenea caz vînzarea era bună și nu putea fi infirmată prin rude saŭ comunitatea răzeșilor. Dar eraŭ cazurĭ, cînd cineva îșĭ vindea casa saŭ moșia prea în pripă. Vînzarea era rea și să putea întoarce baniĭ orĭ cînd și a să lua înapoĭ proprietatea.

Intre multe altele un caz curios. In 7269 Decembre 8 (1760) femeile Maria şi Iliana, nepoatele lui David diaconul, daŭ hîrtie că vreaŭ să-şĭ scoată îndărăt casa lor vîndută boerului *C. Gîndul*, şetrarul. Lucrul să petrecuse astfel. Şetrarul Gîndul îngrijise pe cele 2 femeĭ şi dîndu-le rîndurĭ-rîndurĭ *ban cîte ban*. uneorĭ şi făină şi vin cu ocaua, ca la nişte femeĭ nevoeşe, a pretins la urmă să-ĭ dea casa, căcĭ destul l-a ţinut pe el îngrijirea lor ; fără multă judecată casa e luată în valoare de 250 leĭ, tocmaĭ cît arătase el la judecată că a dat femeilor *ban cîte ban*, *făină şi vin cu oca*: Trec la mijloc vre-o 18 anĭ, în care timp un moş de a vînzătoarelor să întoarce din Ţarigrad şi află de vînzare ; el să hotărăşte s-o ia el. Maria şi Ileana, instigate de moşul lor Mihălachi Coste să jăluesc Domnuluĭ să le scoată casa de la Gîndul, zicînd că aŭ fost înşelate şi că vînzarea s-a făcut rea, căcĭ n-aŭ întrebat pe rudele lor. Divanul hotărăşte că Maria şi Ileana aŭ dreptate, şi aşa scot casa de la Gîndul.

Dar adevăratele *urice de întorsătură* să dădeaŭ boerilor *haini şi hitleanĭ*. Cînd din cauze politice un boer era silit să fugă din ţară, căcĭ s-a *hiclenit* contra Domnieĭ, moşiile sale să luaŭ de domnie, unele pe sama eĭ, altele să dăruĭaŭ boerilor credincioşĭ. Boerul expatriat avea putinţa la reîntoarcere în ţară să-şĭ ceară moşiile îndărăpt, bine înţăles altul fiind pe tron domnul, care era dispus a-ĭ întoarce moşiile.

Aşa a fost cazul cu Ion Neculce. Ames-

tecat în politica lui D. Cantemir, a fost silit să fugă în Polonia; moşiile sale au fost luate de Domnul N. Mavrocordat, şi date vornic Lupul Costachi, unul din protivnicii luĭ Neculcea. Trec vremurile; Neculcea să întoarce în ţară. Era Vodă Mihaĭ Racoviţă rudă cu Neculcea: Neculcea face jalbă la divan şi Divanul dă în 7228, Iuli 1, *uric de întorsătură* luĭ Neculcea: pentru moşia sa *Boĭanii* iar Gr. Ghica în 7235 Ghenar 21 dă uric de întăritură (doc. inedit, col. Tanoviceanu).

j). *Uric de Domnie.* Despre acest soĭŭ de urice nu vom găsi nimic în documente. Cronicariĭ însă ne spun ceva. Aşa Miron Costin vorbind de Domnia Ieremiei Moghilă Vodă zice: „Iar despre partea Hanuluĭ erau aceste ponturĭ“, steagul şi tuĭurile să le dea pre mîna Ieremieĭ Vodă şi de la împărăţia Turculuĭ să-ĭ scoată **Uric de Domnie**, neschimbată în zilele luĭ, care *uric* în limba lor să cheamă **berat**“ (Cog. I[2] 251). Intăritura de Domn în Moldova să făcea prin *beraturile Turceştĭ*, ce şi azĭ joacă mare rol faţă cu provinciile supuse Turcieĭ.

Tot Miron Costin vorbind maĭ jos despre vrajba şi lupta dintre ficeoriĭ Ieremieĭ vodă zice: „Nu ĭ-aŭ fost luĭ Costantin vodă *Uricul ce-ĭ rămăsese de la tatăl săŭ Ieremia Vodă de domnie veşnică luĭ şi ficeorilor luĭ, şi nepoţilor luĭ*, că Turcul cu vreame dă cu vreame ia; precum iaste, şi vreamea, aşa lasă; blînd cînd iaste vreme de blîndeţe, simeţ şi ager, cînd are vreme de simeţie. Creştinuluĭ niciĭ o dată cuvintul nu-l ţine, nicĭ este a-l amăgire ruşine; toate precum ĭaste vremea le face. — (Uric. Vol. XXIV pag 392).

k). *Drept şi părintesc Uric* (ѡт правааго и питомаго оурика). Adesa în documente ni să spune, cînd e vorba de unul, care îşĭ vinde moşia, că o are din *drept uric, din uricul tatăluĭ săŭ* (ѡт праваго оурика. ѡт оурика ѡтец его). Inţălesul acesteĭ fraze e că vînzătorul moştenea după sînge pe părintele săŭ, deci proprietatea era a familieĭ, şi-n întăritură să pomenea lucrul, dacă moşia o are ca *dreaptă ocină* şi moştenire saŭ nu, şi dacă acea ocină dreaptă şi adevărată o are din cumpărătură, din schimb, din judecată, saŭ de *moştenire*. Căcĭ ce alt înţăles are fraza „Uric din uricul tatăluĭ săŭ", de cît că o are moştenire din averea moştenită de tatăl săŭ de la părinţĭ. Adesa pe lîngă expresiunea ѡт праваго să maĭ adaugă şi питомаго оурика, cuvînt care-l maĭ găsim în documente, cînd e vorba de-a să arata cu ce banĭ s-a cumpărat moşia, că cu aĭ *săĭ dreptĭ* şi *curaţĭ* banĭ (правыи и питомии пиньзи). Cuvîntul питомъ. (sl. питомъ adj. σιτευτός, saginatus, ἥμερος, cicur, de la verbul питати τρέφειν, alere, educare) a căpătat în documentele romîneştĭ un înţăles cu totul deosebit de acela ce ni-l arată tulpina. Cînd să zicea în documente că are moştenire moşia din al săŭ drept şi *pitom* uric, saŭ că a cumpărat cu aĭ săĭ dreptĭ şi *pitomĭ* banĭ, însemna că atît averea cît şi banii nu sînt împrumutaţĭ de la nimene, ci moşteniţĭ de la părinţĭ, adică banĭ din casă, din familie, nu străinĭ; maĭ mult încă că baniĭ munciţĭ, ştrînşĭ, eraŭ economisiţĭ de cumpărător, căcĭ dacă питати însamnă *educare*,

apoĭ şi banii cresc şi să înmulţesc prin muncă şi economie. Noĭ am tradus *pitom* prin *adevăraţi*, dînd cuvîntuluĭ un înţăles larg, de banĭ *proprii*, curaţi, nu *străinĭ*.

In documentele muntene maĭ des, şi în cele moldoveneştĭ maĭ rar, vine cuvîntul *ohabnic* (ѡχавник), spre a arăta că moşia o are moştenire părintească, adică de *baştină* *).

Cam la acestea să reduc felul hîrtiilor, ce ni le spun documentele. Acum spre a complecta studiul nostru vom intra în analiza lor internă. Pentru a procede în mod sistematic vom aminti ceea ce să cere la o scrisoare fie particulară, fie oficială, adică: *hîrtia, scrierea, titlul, cuprinsul, încheerea, data, iscălitura, pecetea, limba*, supt aceste rubrice cuprinzînd aproape tot ce să poate spune despre *documente*, ca scrisorĭ oficiale şi de afacerĭ. In legătură cu acestea vom spune apoĭ ceva despre ***Arhivele vechĭ***, *mersul hîrtiilor în cancelariile* noastre din trecut, interesante din punt de vedere al urmărilor, ce aŭ avut în societatea noastră romînească.

III

A). **Hîrtia**. Documentele să scriaŭ pe *hîrtie* şi pe *pergament*, adică pe piele de viţel. *Pergament*, numele ce să dă hîrtieĭ de piele, vine de la oraşul *Pergam*, unde în vechime să lucra cu multă măestrie pielea de

*). Cuvîntul baştină e slavon баштинъ adj. pos. πατρὸς, patris, башина земля; de aicĭ romînescul *baĭu* (бачю) în legătură cu bulg. баща=tată. pater.

vițel. Să scriaŭ pe pergament și manuscriptele, ba să imprimaŭ și cărțĭ, dar maĭ rar. De ordinar să scriaŭ pe pergament numaĭ hîrtiile eșite din cancelaria gospod, și care purtaŭ apostila Domnuluĭ; acelea eraŭ *uricile*. Ele costaŭ foarte scump, de aceia cam nu multe găsim prin arhivele particularilor. Uricile scrise pe pergament sînt cele maĭ vechĭ acte, (secl. XIV, și XV-a), fie că s-aŭ putut păstra, fie că cancelaria de pe acele vremurĭ avea puține hîrtiĭ de emis. In orĭ ce caz noĭ credem că aŭ fost acte scrise pe hîrtie chiar în suta a XV-a, dacă nu și a XIV-a, dar s-aŭ pĭerdut, prin deteriorare. Actualminte nu să găsesc documente scrise pe hîrtie în tot decursul veacului al XV-a; abia în jumătatea a 2-a a secl al XVI apar cele întăĭ documente hîrtie, supt Iliaș și Ștefan Rareș; lăsăm viitoruluĭ să descopere originale hîrtie din veacul al XV-a. Cum că aŭ fost în uz în cancelarie hîrtia, chiar prin secolul al XV-a, e faptul că la scoaterea unuĭ *uric*, preceda o adresă a Domnuluĭ, scrisă maĭ adesa pe hîrtie, și în care Domnul spunea pe scurt afacerea și la urmă poroncea logofătuluĭ să facă uric. Fraza de încheere era ꙋчините емоу ꙋрик. Acum dacă cel interesat avea parale scotea uricul pe pergament, dacă nu, nu: cartea domnească servea ca probă și dacă azĭ în pachetul de documente a uneĭ moșiĭ găsim asemenea carte, care nu e uric, sigur că nu s-a maĭ scos uric. (Vezĭ Uric. Vol. XVIII, p. 433; Arh. Ist. 1, 1, 66). Luînd această practică și pentru secolul al XV-a, probabil că și

atuncĭ să obişnuia ca scoaterea unuĭ uric să fie precedată de asemenea cărţĭ domneştĭ, scrise pe hîrtie. Dar unde sînt păstrate ? Sigur că s-aŭ perdut de vechime şi numaĭ acest fapt aruncă bănuială asupra pretinseĭ scrisorĭ autografe a luĭ Ştefan cel Mare scrisă *pe hîrtie* cătră vornicul Boldur în ajunul lupteĭ de la Racova. Noroc că s-a aflat că acest autograf e un falşificat a autoruluĭ Arhondologiei, a paharnicululuĭ Costantin Sion.

Nu ştim unde să fabrica pergamentul ; credem că Polonia oferea tîrgul cel maĭ mare, dacă nu cumva va fi fost şi în ţară fabricĭ unde să să lucreze pielea de viţel. Mărimea pergamentelor varia ; aşa din pergamentele, ce mi aŭ trecut pe supt mînă, şi pe care le-am publicat în Volumele de Uricar XVIII şi XXIII, am dat de unele micĭ avînd lungimea de 24 ^{cm}, şi lăţimea de 20^{cm}, maĭ ales cele vechĭ de la Alexandru cel Bun. La unele lăţimea e maĭ mare ca lungimea, care n-are de cît vre-o 20^{cm}, pe 50, saŭ 60^{cm}, lăţimea, scriindu-să pe latul documentuluĭ nu pe lungul. Dar sînt şi pergamente, colosale de 70^{cm} lungimea pe 65 ^{cm} lăţimea, dacă nu şi maĭ marĭ.

E bine cînd aĭ pergamentul în mînă să-ĭ ĭaĭ măsura spre a să ştí lungimea şi lăţimea ; aceasta ne ajută a cunoaşte lungimea rîndurilor, căcĭ adesa un rînd de pe un pergament mare îl transcrim pe 4 saŭ 5 rîndurĭ de azĭ de tipar. Am admis şi noĭ sistemele de a nota prin două liniĭ verticale (||) locul, un-

de să isprăvește un rînd în original (Uric. Vol. XVIII, XXIII).

Calitatea pergamentelor variază. La unele pielea e groasă, rezistentă și abia să poate îndoi, la altele din contra pielea e moale, bine lucrată, ceia ce arata că nu eraŭ lucrate de una și aceĭași fabrică.

Cu cît scrisorile emise de cancelarie s-aŭ înmulțit, cu atîta și numărul Uricilor pergament s-a împuținat. Deja în secl. al XVII pergamentele sînt maĭ rare și apar maĭ des documentele pe hîrtie, chĭar pentru afacerĭ capitale, care înainte cereaŭ a fi scrise pe pergament. Scumpetea pergamentelor a contribuit și ea la rîndul săŭ pentru a le împuțina întrebuințarea. Credem însă, și spunem aceasta sprijinițĭ pe inspectarea documentelor, că dacă în secl, al XV-a s-a întrebuințat hîrtia, asta a fost pentru scrisorĭ oficiale de a doua mînă ca: *cărțĭ gospod*, *ce eșĭaŭ în țară, adrese*, *circulărĭ,* dar care azĭ toate sînt pierdute. Cînd era vorba de a să da un act de proprietate, acela să scria totdeauna pe pergament. Cu vremea însă s-a simțit nevoe de hîrtie, căcĭ cancelaria luase o maĭ mare extensiune. Probabil că pe acea vreme s-a înființat în Moldova și o fabrică de hîrtie, dacă ne luăm după marca fabriceĭ, ce o găsim la cîteva documente de pe vremea luĭ Petru Șchiopul. Așa e un document publicat de noĭ în Uricar Vol. XVIII, p. 194, scris pe hîrtie și cu marca țăriĭ, *capul de boŭ* ; documentul nostru n-are data sigură, să cetește abia

cifrele ҂з.а, dar şi acestea abia abia să zăresc: dar el fiind de la Petru Şchiopul ne ajută la coraborarea datei alt document publicat de D-l B. P. Hăjdeŭ în Columna luĭ Traĭan 1877, p. 272, purtînd acelaş semn de fabrică: marca ţăriĭ, *capul de boŭ*; şi documentul acela e din 7091 August *4* (**1583**). Forma hîrtieĭ nu era riguros păstrată, ca azi, cînd toate hîrtiite oficiale să scriŭ pe hîrtie *in folio.* Găsim fiţuici numaĭ de-o şchioapă, şi care poartă pecetea Domnească. Apoĭ lungimele cele maĭ deosebite: unele lungăreţe şi înguste; altele late şi scurte. Avem însă şi documente scrise pe hîrtie mare *turcească*, luînd adesa proporţiunile unui pergament, ba şi maĭ mare cît o uşă de casă, aproape 1^{m}·50, lungime şi lăţime. Ba am văzut un document de la Sandu Sturza scris pe 12 coli de hîrtie, avînd lungimea de 8 metri şi care transcris şi tipărit singur ar forma un volum respectabil de 10—12 coli. Dar asemenea hîrtie era scumpă, de aceia găsim cazul că stricată fiind o coală cu un document, ce nu şi-a avut fiinţa, piserul nu să oprea de a nu scrie pe cealaltă filă alt document, pe care Domnul îl legaliza (vezĭ Ur. Vol. XXIII, p. 170). Cu cît documentele hîrtie sînt maĭ vechĭ (suta a XVI-a) cu atîta le găsim numaĭ de o singură filă; încetul cu încetul în secolul al XVII începe a să scrie documente pe o coală întreagă, aceasta pentru a conveni esteticului, care şi el s-a introdus pe încetul în cancelarie.

Calitatea hîrtieĭ era în deconum proastă.

Găsim acte răzeşeştĭ scrise pe hîrtie foarte groasă, poroasă, neşlifuită, şi afară de hîrtia zisă turcească, maĭ toate documentele sînt scrise pe hîrtie rea (cf. Col. Traian, 1876 Maiŭ „O pagină din Istoria Tiparuluĭ la Romînĭ în secl. al XVI-a").

B. **Scrierea**. Caracterele, cu care s-a scris la noĭ pînă în 1860, sînt cele cirilice. Puşĭ supt influenţa slavonă, atît de la sud cu Bulgariĭ, cît şi de la nord cu Ruşiĭ, noĭ am fost nevoiţĭ a le împrumuta nu numaĭ caracterele de scris, dar şi organizarea de stat, alcătuirea proprietăţiĭ, cum şi cuvinte în limbă (în o proporţie de 2/5 faţă cu lexicul limbiĭ), ba chĭar şi limba lor pentru multe sute de anĭ in serviciul bisericiĭ şi al cancelarieĭ. Timp de aproape 700 de anĭ am stat supt influenţa slavonă, ĭar caracterele cirilice, cunoscute maĭ apoĭ supt numele de *scrisoare moldovenească*, aŭ rămas pănă pe vremea luĭ Cuza (1860). Schimbarea alfabetuluĭ să datoreşte înrîuririĭ apusuluĭ şi ideilor de latinitate, pentru care părinţiĭ noştri aŭ avut să lupte mult, pînă ce aŭ reuşit a convinge Europa cultă.

Nu voiŭ stărui aicĭ asupra alfabetuluĭ cirilic. Cetitorul curios îl îndrept la studiul nostru „*Grafia cirilică la Romînĭ*", Bîrlad 1889, cum şi la studiul D-luĭ Sbiera „Codicele Voroneţian". Voiŭ aminti însă felul scrisoriĭ şi particularităţile caligrafice a documentelor, bine înţeles maĭ mult verbal, neputînd litografia modele.

Cu cît documentele sînt maĭ vechĭ cu atîta caracterele sînt maĭ unciale, şi samănă cu

cele de tipar. In tot secl al XV, şi XVI nu găsim document scris cu cursiv; era în obiceiul timpului şi al cancelariei de pe atuncĭ de a să scrie cu caractere ca de tipar. Fără alt indiciŭ poţi cunoaşte un document din ce veac este, inspectînd scrisoarea. In secolul al XVII începe a să amesteca scrisoarea. Deja în zapisele răzeşeştĭ găsim maĭ mult cursivă, şi încetul cu încetul şi în cancelaria gospod începe a să întrebuinţa cursiva. Să înmulţise afacerile, căcĭ să înmulţise populaţia; hîrtiile care eşau din cancelarie eraŭ maĭ multe, şi departe de a fi deajunşĭ numaĭ cîte treĭ-patru dieci la cancelaria gospod, cum era la începutul secoluluĭ al XV-a, numărul lor începe a să înmulţi din ce în ce şi odată cu înmulţirea lor începu a să întrebuinţa şi cursiva.

Curioasă era şi breasla asta a *piserilor*. Toţi eraŭ ficeorĭ de boeri, logofeţi de a doua şi a treia mînă. Eraŭ uniĭ şi străinĭ, ce e dreptul, ca *Nădăbaico*, *Nebojatco* dar, odată admişĭ scriitori în cancelaria Domnească, eĭ întraŭ în rîndurile boerimiĭ noastre. Toţĭ să imitaŭ unul pe altul şi departe de a crede că şcoala era aceĭa, care-ĭ deprindea a scrie uricial, din contra aşa era praxa cancelarieĭ; şi nicăĭrĭ aiurea ca *în scriere* imitaţiunea nu joacă un maĭ mare rol.

Scrisoarea în genere e ceteaţă, cuvintele scrise bine; numaĭ să ştiĭ a le descifra. Era în uz pe atuncĭ scrisoarea *cu cerdace*, adică azvîrliturĭ pe deasupra. Eraŭ anume litere care să scrieaŭ deasupra, ca: с, л, н, м, тр, ж, etc. De multe

orĭ un cuvînt era scris pe deasupra, aproape jumătate așa că la cetire te încurcă, maĭ ales cînd aĭ a face cu un document slavon.

Dăm aicĭ cîteva rîndurĭ dintr-un document slavon, spre a vedea, care eraŭ literile azvîrlite pe deasupra, cum şi prescurtările:

Иѡ Василие Воево^{дл} бжію мастію г^{с}п^{д}ръ зе^{м}ли
в
да
Мѡ^{л}скои. ѡ^{же} прідошѣ прѣ^{д} намы || и прѣ^{д} на-шими болѣри. болѣри^{м} г^{с}п^{д}вмы. вѣ^{р}номꙋ и по^{ч}те-но^{му} Сави^{н} Пръже^{с}кꙋ^{л} великїи || дво^{р}ни^{к} до^{л}нѣи зе^{м}ле. и Д^{ν}митра^{ш}ко Шо^{л}да^{н} великіи дво^{р}ни^{к}. вы^{ш}нѣи зе^{м}ли и Лꙋпꙋ^{л} Пръже^{с} || кν^{л} ключ^{р} и Пъ-тра^{ш}ко Чоголѣ пъ^{р}кълa^{б} Хоти^{н}скїи. и Іѡна^{ш}ко Пръж^{ес}кꙋ^{л} по^{с}те^{л}ни^{к} || въсы племени^{ци} Балика Ге^{т}-ма^{н} и тѣгалы за ли^{ц} прѣ^{д} г^{с}п^{д}вмы. съ слꙋжи-на^{ш} Пътра^{ш}ко Я^{л}копіа . . .

Apoĭ eraŭ în uz *prescurtările*, carĭ iar îngreue cetitul, şi numaĭ o practică îndelungată cu documentele te pun în stare a şti cuvîntul scris pe scurt.

Faptul acesta nu era numaĭ în cancelaria noastră. Era în spiritul Evului de mijloc a să scrie prescurtat, ba chĭar a să tipări textele clasice. Cînd luăm cîte un autor latin saŭ grec, tipărit la Veneția pe la 1500, ne surprinde faptul colosalelor prescurtărĭ, pentru care să

dădea adesa la început cîte o filă două de dezlegare. Dacă prescurtările te încurcă cînd ceteştı un document romînesc, dar încă cînd aï în faţă un text slavon; pune la aceasta şi sistemul cu totul opus nouă de a deosebi cuvintele şi nu ne vom mira dacă pe ici pe colea să fac greşeli în deosebirea cuvintelor, dacă nu şi în cetirea lor.

La ce altă ne serveşte în scrisul frazeï noastre deosebirea conştiinceoasă a cuvintelor unul de altul, de cît că ajutăm la claritatea frazeï scrise. Dacă în scris ne lipseşte tonul, gestul şi pauzele, care daŭ frazeï în vorbire maí multă claritate, în scris a trebuit să să recurgă la alte mijloace artificiale pentru a le înlocui. Unul din acele mijloace e şi deosebirea cuvintelor unul de altul, aşa cum ni le dă gramatica. Vom scrie, de pildă, proverbul aşa: *Toată paserea pe limba eĭ pĭere* (Тоатъ пасерѣ пе́ лимба ей пїаре). Nu însă de la început s-a admis acest sistem, care azi e foarte riguros. Astăzı întrebuinţăm în scrisul nostru *linıuţa* şi *apostroful* spre a deosebi elementele gramaticale cele maĭ mici, pe care graiul le ĭa drept un cuvînt. Ex: *m-am dus; gînditu-m-am; dă mi-le;* etc.

In scrierea veche din contra nu numaı că nu să deosebeaŭ nicĭ o dată elementele micĭ gramaticale, *encliticele*, scriindu-să la un loc сад8с, бъзѫнд8л, л8ат8лл8, etc., dar să scrieaŭ prepoziţiile la un loc cu substantivele în locuţiunile adverbiale, şi cu cît ne suim maĭ sus, către primele cărţĭ romîneştí, cu atîta cuvintele să scriu maĭ legate, cum le găsim în *Co-*

dicele Voronețian și în *Psaltirea Șcheĭană*. Pentru scriitorii de atuncĭ nu era nevoe de a să deosebi cuvintele, lăsîndu-să la dibăcia cetitoruluĭ de a ști cum să cetească. In schimb eĭ aveaŭ *accente* și *spirite*, care arătaŭ unde cade *tonul*, așa de variat în limba romînă. Dar în aceasta eĭ urmaŭ pe Slavĭ, cari și eĭ la rîndul lor aŭ luat obiceiul de la Grecĭ, unde știm ce rol mare joacă accentele și spiritele. La noĭ era un lux, maĭ ales cînd să tipăreaŭ cu cerneală roșie spre a să deosebi de restul cuvintelor. Apoĭ să întrebuința întrun mod cu totul deosebit de cel de azĭ *puntul*. Adesa să scriea cu *roș*, maĭ ales în documentele marĭ, scrise de Uricarĭ ca *Axinte* și *Hăbășescul*; apoĭ să puneaŭ nu la isprăvitul frazeĭ, ci după grupurĭ de cuvinte, unde azĭ nu punem nicĭ virgula. Cităm un period din acelaș document, dat maĭ sus [anul 7143 April 14].

. . . дадахом им ѕакон. да бо || жил. съвї. аюдни божилници. ꙋ ст҃ое црсквы. на ст҃ое евгл҃ию. и начестна крсть. како || невъзѣли щоти пнзи. тамж къ било им днь ѿни пріидошѣ прѣд нами. съ въсѣмы. || божилници. le-am dat lor lege. ca să jure. cu 12. oamenĭ jurătorĭ. în sfînta biserică. pe sfînta Evanghelie. și pe cinstita cruce. cum n aŭ luat aceĭ banĭ. și ĭarășĭ cînd le-a fost lor zi aŭ venit înaintea noastră. cu toțĭ jurătoriĭ.

In inscripțiĭ puntul să punea după fiecare cuvînt.

Ca particularitățî grafice notăm întrebuințarea a o sumă de desenurĭ maĭ ales în rîndul întăĭŭ. Totdeauna la un uric să punea o *cruce* mare la început, ca o deprindere din praxa scolară. Cînd sistemul de a învăța carte era de a începe cu *Cruce-ajută buche-az ba* † А, Б, nu ne miră faptul, dacă piserul, cînd începea a scrie un document, operă grea și anevoĭoasă, trebuĭa să pună la capăt semnul *crucii*, maĭ ales că și formularul începea cu милостию божїею, lîngă care semnul Crucii să acomoda foarte bine. Aicĭ vedem dar o înrîurire religioasă. In facsimilele publicate cetitorul special a putut vedea felul ornamentelor din capul documentelor, ornamente, care mergeaŭ la o perfecțiune de executare în manuscripte, maĭ ales în Evangheliarele oferite de domnĭ la diferite biserici.

Documentele noastre s-aŭ scris cu slovă cirilică pînă în timpul nostru, la 1860, de și caracterele suferise o transformare. Supt influența curentuluĭ latinist scriitoriĭ noștri laicĭ tinerĭ eșițĭ de prin scoalele noastre din Iașĭ și Bucureștĭ, sau din străinatate aŭ început a împestrița alfabetul cirilic cu litere latineștĭ ; aceasta între aniĭ 1840 —1860; pe acest alfabet noĭ spre deosebire de cel vechĭŭ îl vom numi alfabetul *civil*, (*orășenesc, mixt*), cum aŭ numit Rușiĭ alfabetul modificat de Petru cel Mare, *grajdanin* (orășenesc), față de cel bisericesc.

Cărturariĭ noștri de acum 50 de anĭ în urmă în tendința lor de a ne arăta lumiĭ de latinĭ aŭ aruncat haĭna cirilică, uniĭ de-odată

şi cu totul, alţiĭ în parte şi maĭ pe încetul. In deconum să rotunzise caracterele, din colţurate ce eraŭ maĭ înainte; apoĭ acele slove. care găseaŭ echivalentul în alfabetul latin s-aŭ înlocuit pe dată, ca в cu *b*; д cu *d*; м cu *m*; н cu *n*; р cu *r*; с cu *c*; т cu *t*, etc. Să mănţinea însă г, в, к, л, ш, ц, ѣ, џ, ж, ъ, ѱ, ѫ etc, litere despre a căror valoare nicĭ azĭ încă nu ne-am înţăles cu toţiĭ într-un fel.

C). **Titlul.** Supt *titlu* înţălegem cuvintele de adresă, ce să pun la scrisorĭ în *Vedetă*. In petiţiunĭ să pune totdeauna expresiunea ***Domnule***, însoţită de funcţiunea aceluĭ către care ne adresăm: *Domnule* **Primar,** *Domnule* **Director**. etc. ĭar către capul statuluĭ să pune *Sire*, *Majestate*, saŭ în vechime *Prea înalţate Doamne*, cum găsim prin *jalobe* şi *adresele vechĭ* către domnie.

In *cărţile* gospod saŭ în hîrtiile care eşiaŭ din cancelaria domnească, titlul era altul. Azĭ Regele pune în fruntea unuĭ act oficial titulatura. „Noĭ Carol I prin graţia luĭ Dumnezeŭ şi voinţa naţională Rege al Romînieĭ", aceasta spre a să conforma spirituluĭ Constituţieĭ, că naţiunea e suverană pe dreptul săŭ şi ea are puterea de a-şĭ alege pe capul statuluĭ; *ĭar expresiunea prin graţia luĭ Dumnezeŭ*, (Dei gratiâ) rămînînd numaĭ ca o formulă, consacrată prin uz, fără a avea vre-o valoare reală.

Formularul vechiĭ titulaturĭ era acesta: **Милостїю вожїєю мы (Иѡ, Іѡ) (С т е ф а н) Воевода, господарь земли Молдавскои.**=„Cu mila luĭ

Dumnezeŭ Noĭ Io (Stefan) Voevod, Domn țăriĭ Moldoveĭ", asupra căreĭa avem a face următoarele observațiunĭ: Ne fiind atuncĭ sistemul constituțional, *voința națională* nu-șĭ avea locul săŭ în titulatură. In dosul însă al acesteĭ formule să ascundea un gol și trist adevăr. In locul mileĭ Dumnezeeștĭ Istoria ne spune de acel trafic nerușinos, ce să făcea cu tronurile țărilor Romîneștĭ; și dacă azĭ am aduna toate sumele cheltuite cu prilejul schimbărilor de Domnie, am rămînea înspăimîntațĭ de miliardele cheltuite La Turc nu mila luĭ Dumnezeŭ avea trecere, ci *baniĭ*, *spetele* și *influințele politice*. Un Brancovanu s-a mănținut 22 de anĭ pe tron grație nesfîrșitelor darurĭ date pașalelor și vizirilor; tot așa Vasile Lupul, Mateĭ Basarab. In schimb tot acel Turc lacom, cînd a văzut că e o cumpănă grea în politică față cu elementul Rus de la nord, care începuse a-șĭ arăta puterea, nu a dezistat de a numi ca domn pe Dumitru Cantemir, scutindu-l de toate cheltuelele de Domnie nouă (mucareru), ba chiar și dîndu-ĭ banĭ de drum

Țara știa de toate acestea, că Domnul a fost numit din *mila Turculuĭ*, dar tăcea, căcĭ în o hîrtie oficială nu să putea pune de cît din *mila luĭ Dumnezeŭ*, maĭ ales cînd era și biserica, care de la înălțimea amvonuluĭ predică că *toată puterea de la Dumnezeŭ vine.*

Domniĭ ziceaŭ *Noĭ* (Мы), moștenind prin aceasta un uz al cancelarieĭ vechĭ Romane. Cînd Impărațiĭ Romeĭ concentrară în mîna lor toate puterile din stat, fiind *consul*, *tribun*, *îm-*

părat tot o dată, aveaŭ dreptul de a-şĭ zice *Noĭ*, căcĭ numaĭ era *unul* singur, ci o pluralitate de atribuţiunĭ şi puterĭ în stat. O dată ajuns a-şĭ zice *Noĭ*, urma numaĭ de cît ca în adresă să i să zică *Voĭ*; De aici acel plural de Majestate, care azĭ îl are şi ţaranul în vorbire, cînd vine faţă cu o persoană străină, zicîndu ĭ *Dumnevoastră*, şi luînd ca *tueş*, *năuc*, *nebun*, pe acel care *tueşte* pe toată lumea, adică zice la toţĭ *tu*.

De la Capul statuluĭ formularul a trecut la slujbaşiĭ inferiorĭ şi azĭ a ajus la o întrebuinţare generală. Aceasta e explicarea istorică a pluraluluĭ мы, ce-l găsim în titulatura Domnească. In hîrtiile date de boerĭ găsim fraza *Eto az* „adică eŭ", dacă unul era boerul, care adeverea actul, saŭ fraza *Se ubo mi* „iată decĭ noĭ" „adică noĭ" dacă actul era adeverit de maĭ mulţĭ.

Dar alăturea cu мы, găsim şi pe misteriosul Iѡ҃, scris adesa Иѡ, şi Iѡн ba şi Iоанъ şi asupra înţălesuluĭ căruĭa nu s-a convenit pănă acum în mod definitiv.

Nu toate documentele publicate pînă acum (punem pe cele slavone, ca unele ce merg pînă în 1670, decĭ sînt cele maĭ vechĭ), ne daŭ neştirbit pe Iѡ҃. Din inspecţiunea făcută în colecţiunile de documente (Ulianiţki, Arhiva Istorică, Uricarul XVIII şi XXIII) am găsit acest raport. In Ulianiţki din 60 documente slavone, 59 ne daŭ pe мы=noĭ, şi numaĭ unul ne dă pe Iѡ҃, scris şi atuncĭ Iоанъ. Documentul e din anul 1484, decĭ de la Ştefan cel Mare.

In Arhiva Istorică lucrul e maĭ pestriţ. Avem acolo publicate documente muntene şi moldovene din secl. XIV, pănă în al XVII-a. Apoĭ titulatura nu era *în totul* aceîaşĭ la curtea Munteană şi Moldovenească; ea a variat în decursul seculilor; şi de unde la început găsim des pe мы, maĭ ales în Moldova, maĭ pe urmă începe a să îndesi şi Іѡ alăturea cu мы, nu numaĭ alăturea cu аꙁ=eŭ, cum vine în doc. secol. al XV-a şi XVI-a.

Intr-o sumă de acte vedem că Domniĭ să întitulaŭ fără мы şi „Іѡ, ci numaĭ Іѡан Воевод в. м. г. ꙁ. М. (1572)". „Петрꙋ Воевод, б. м. г, ꙁ. М. (1594). „Стефан Воевод, в. м. г. ꙁ. М. (1494) etc. *Poate* aceasta atîrna de la scriitorul actuluĭ, care, săturat de stilul oficial, uita adesa a maĭ pune pe мы saŭ Іѡ, saŭ că hîrtia emisă nu purta un caracter strict oficial ca *marele* urice.

In alte documente vedem oscilînd аꙁ cu мы. Aşa în documentele, cari cuprind daniĭ pe la mănăstirĭ observăm că formularul titulaturiĭ să deosebeşte de al celorlalte documente. Ele începeaŭ cam aşa: In numele Tatăluĭ şi al Fiuluĭ şi al Sfîntuluĭ Duh, Troiţă sfîntă şi nedespărţită. Iată *eŭ* robul stăpînuluĭ meŭ, Domnuluĭ Is. Hr., închinătorul Treimeĭ, *Io* (Stefan) Voevod, cu mila luĭ Dumnezeŭ Domn ţăriĭ Moldoveĭ (Ungro-Vlahieĭ), [въ нма ѡтца н̃ сн҇а и ст҇аго Дх҇а Тро҇ца ст҇ѫж единосѫщнаа и нераздѣлимѫа. Се аꙁ рабь Владики моемꙋ Гꙋ҇ Іѵ҇ Хѵ Троическiи покаоник Іѡ (Стефан) Воевода в. м. г. ꙁ. М. [Ѹггро-Влахишскои]. In asemenea formulare să' punea аꙁ, nu мы, căci nu vorbea Dom-

nul ca autoritate, ci persoana donatoare, şi atuncĭ faţă cu Domnul Hristos, cu Troiţa sfîntă, Domnul orĭ cît de mare ar fi fost faţă cu ţara, nu maĭ era мы=noĭ, ci un umil аз=eu, închinător Troiţeĭ şi rob stăpînuluĭ şi Domnuluĭ săŭ Isus Hristos.

Find astfel ne explicăm faptul pentru ce nu găsim aşa de des pe аз alăturea de Iѡ ci maĭ totdeauna deosebit prin alte cuvinte. Zic în cele maĭ multe cazurĭ, senzul frazeĭ cerînd cuvinte intermediare. Dar găsim şi pe аз Iѡ la un loc. Intrebuinţarea luĭ Iѡ e maĭ deasă în documentele munteneştĭ în veacul XV şi XVI, şi nu greşesc, cînd zic că cu 80 % vine maĭ mult în documentele munteneştĭ de cît în cele moldoveneştĭ, aceasta pentru secolul al XV-a. In secolul al XVI-a încep a se egala în întrebuinţarea luĭ Iѡ, iar în al XVII-a şi XVIII-a devine aproape generală întrebuinţarea luĭ *Io* atît în Moldova cît şi în Muntenia. *Probabil* dar că aicĭ e o înriurire venită de la Sud prin Muntenia, Bulgaria influenţînd întîĭŭ Muntenia şi apoĭ Moldova.

Ce însemna acum acel Iѡ (Иѡ)? Că nu însemna *Eŭ*, rezultă în mod doveditor din textul documentelor. Ar fi un noŭ sens a crede că în мы Iѡ, аз Иѡ, trebue să cetim pe *noĭ eŭ*, *eŭ eŭ*. Cancelaria deja dăduse alt înţăles luĭ Iѡ. Era un termen consacrat prin uz, şi care îşĭ pĭerduse înţălesul săŭ nominal, dar rămăsese ca zicere în titulatură. Că era un obiceiŭ în cancelarie formula cu Iѡ saŭ Iѡ nu maĭ încape îndoĭală, dar de unde şi-a luat naş-

tere acest obiceiŭ? După cum noĭ am imitat pe veciniĭ în port, în administrație, în organizare de stat, tot așa cred că am împrumutat șĭ ceva din formularele oficiale. N-am avut prilejul a vedea colecțiunĭ de documente vechĭ rusești, bulgăreștĭ saŭ sîrbeștĭ spre a spune dacă nu cumva găsim și la eĭ acest parazitic și misterios Иѡ. Domnul A. D. Xenopol (Istoria II, 212) ne aduce cîteva inscripțiĭ de pe un Evangeliar slavon din 1356, în care cetim în titulatura țărilor Bulgarieĭ pe *Io*: Costantin Despot zeat velicago țarea I῀ѡ Alexandra ... ; I῀ѡ ʌ н Alexandra vă Hristea boga; I῀ѡ Șișman țar sin velicago țar I῀ѡ Alexandra; I῀ѡ Asean țar sin țarev..... In orice caz e *probabilă*, dacă nu certă pînă acum, părerea, care vede în Iѡ (Иѡ) o prescurtare din *Ioan*, maĭ ales că unele documente ne daŭ forma Iоанъ, Iѡн, (Ulianițki, Hăjdeŭ, „Arhiva Istorică") și aceasta în secolul al XV-a; nu știm însă dacă să găsește forma *Ion* în secolul XVII și XVIII, dar chiar dacă ar fi e foarte rară.

Scrierea luĭ *Io* variază; îl găsim scris cu Iѡ și Иѡ. Cuvîntul grec Ιωάννης, Ioannes (Iohannes) sună în slavonește Иωанъ și Iѡаннъ. Maĭ adesa ĭ să întrebuința în scrisul cuvintelor grecești, ce începeaŭ cu ι nu cu η ιсторіа; dar uzul n-a fost constant și fiind doĭ i (и, ї) scriitoriĭ aŭ scris unul drept altul, cum și găsim în documente Iѡ῀ și Иѡ῀. Din cauza scrieriĭ cred că s-a ajuns maĭ degrabă la forma Iѡ saŭ Иѡ din Iѡн saŭ Иѡн. Nu putem în facsimile arătă lucrul, dar cred că așa s-a petrecut. Slova н

(naş) să azvîrlea de multe orĭ de-asupra rîndurilor, ca o virgulă (῾) în documentele cu caractere cursive, saŭ răsturnat în cele cu caractere unciale; aşa Iwн să putea scrie şi Iw, de unde apoĭ s a ajuns la forma Iw῾. Că aşa a fost lucrul, e prezenţa, e constantă a acestuĭ semn ı pus deasupra luĭ w, care nu-ĭ nicĭ accentul, *perispomen* nicĭ spirit, ci o abreviere a luĭ н răsturnat în ≖. Cu vremea cărturarii aŭ pierdut conştiinţa despre ce însemna ≖ deasupra lui Iw, dar ştiaŭ că I≖w din titulatură aşa să scriea, şi aşa îl şi scrieaŭ.

Publicarea în facsimile ne-ar arăta minunat de bine, cum s-aŭ petrecut lucrul cu transformarea caracterelor, cum tot prin prescurtărĭ s-a ajuns în secolul al XVIII a să confunda apoape н cu i, redus la o simplă aprogietură (ı).

Ruteanul *ia* în loc de ѧ ꙁ n-are a face nimic în chestia luĭ Iw pentru Ioan. Romînul rosteşte maĭ mult *Ion*, de cît *Ioan*, formă veche bisericească şi literară, şi care în graĭŭ să aude numaĭ în Vocativ: *Ioane*.

Ce-ĭ dreptul maĭ apoĭ s-a ajuns la acest înţăles, ca *Io* (I῾w) să însemne *eŭ*, căci îl întrebuinţaŭ şi particulariĭ în notiţele lor pe ceasloave şi psaltire, şi am greşi dacă ĭ-am da înţălesul din titulatura documentelor.

Cîtă vreme actele să scrieaŭ în slavoneşte saŭ să conserva încă practica slavonă în cancelarie, să punea *az*, *Eto az*, *Se ubo mı*; cînd însă s-aŭ dus şi aceste urme de influenţă sla-

vonă, a ramas în picioare numai *Io*: atuncĭ cărturariĭ aŭ pus pe *Io* în locul luĭ *az*, şi iată cum prin uz s'a pĭerdut senzul vechiŭ a luĭ *Io* în loc de *Ion*. Înţălesul de *Ion*, ce avea Iѡ ne duce la Impăratul *Ioniţiu*, scris Iѡан, şi prin prescurtare Iѡн Iѡ Иѡ, şi a căruĭ nume însemna pentru Slavi *Caesar*, *Imperator*, *Ţar*, *Kaiser*.

Titulatura are importanţă istorică, căcĭ în ea cetim adesa extensiunea puterii Domneştĭ; şi încă pînă acum titulaturile unor Domnĭ nu ne sînt pe deplin explicate şi lămurite. Aşa Alexandru cel Bun să întitulează Воевода и Господинъ вьсеи Молдовлахіискои (6936 Iuli 8, Arh. ist. I, 1, 121): iar Stefan fiul săŭ să întitulează în (7147) 1439 Maĭ 10, Воевода и Господарь Молдовлахіискои земли. (Ur. Vol. XVIII, pag. 17), pe cînd fratele săŭ Elia să întitula numaĭ господарь земли Молдавскои şi chiar singur Ştefan cu cîţĭva anĭ maĭ înainte în (6942) 1434 April 24 (Ur. Vol. XVIII pag. 8).

Roman Voevod (1392 Mart 30) îl găsim că să întitulează обладая землею Молдавьскою ѡ планины до моря=de la munte la mare. Tot aşa domniĭ Muntenĭ pun în titulatura lor господинъ вьсеи земли Ѹгровлахіискои и запланинскым странам, Амлашу и Фаграшу Херцег etc.

Cum vedem dar în titulatura Domnilor noştri cetim şi cunoaştem, care aŭ fost marginele teritoruluĭ ţăriĭ cum şi puterea Domnilor; şi la noĭ trebue să luăm lucrul ca real, nu ca o formulă oficială, cum găsim la Impăratul Austrieĭ că şi azĭ îşĭ zice Rege de Ierusalim. Domniĭ noştri aŭ fost modeştĭ, şi tocmaĭ în faptul că titulatura nu să repeta aceĭaşĭ la toţĭ dom-

niĭ, vedem că acolo, unde găsim deosebirea în titlu în realitate era aşa.

— In întăia jumătate a secolului al XVII-a apar documentele romîneştĭ, vorbim de cele oficiale eşite din cancelaria gospod. Un Alexandru şi Radu Iliaş, un Barnovski, chiar Tomşa, Moise Movilă, maĭ apoĭ Vasile Lupul iscălesc acte romîneştĭ. După 1680 nu maĭ găsim acte slavoneştĭ, cel puţin în Moldova, unde să cunoaşte pînă acum maĭ bine lucrul. Totuşĭ titulatura a continuat de a să scrie în slavoneşte pînă cătra anul 1780, cînd începe a să zice *Cu mila luĭ Dumnezeŭ*, în loc de Божїєю Милостїю Г. З. М. Dacă piseriĭ uitase slavoneasca, ştiaŭ însă să scrie titulatura slavonă a domnilor. Cătră sfîrşitul secl. al XVIII să întîmplase marĭ schimbărĭ în cancelaria noastră. Să schimbase calendarul, adică însemnarea anilor, socotindu-să pe aniĭ de la Crist. în loc de ceĭ de la Adam: să înfiinţase condicĭ de înregistrat actele publice, să introdusese în cancelarie pecetluiturile tipărite adică *ţidule* tipărite, nu cum eraŭ maĭ înainte numaĭ manuscripte. Intre toate aceste modificărĭ a fost şi acea a titulaturiĭ. Nu ştim care a fost domnul, care a făcut cel maĭ întăiŭ aceste schimbărĭ, venite probabil după luarea Bucovineĭ. Odată cu schimbarea titulaturiĭ s-a adus o modificare în practica cancelarieĭ. S-a scos titulatura din corpul documentuluĭ şi s-a pus sus în *vedetă*, scriindu-să adesa cu roş şi cu caractere marĭ şi aşa de încurcat şi vîrîte literele unele în altele, că constitue o lungă monogramă. Unele

din aceste monograme sînt de o execuţiune caligrafică, ce te uimeşte, aşa că maĭ îţĭ vine a zice că eraŭ anume scriitorĭ însărcinaţĭ ca să scrie numaĭ titulatura. Să scriea de ordinar cu cerneală roşie, dar era şi aurită maĭ ales în documentele marĭ. Indrept pe cetitor la documentul din 1789 Iuli 1, facsimilat în *Cartea de cetire* a luĭ Lambrior Ediţia III, Iaşĭ 1892. Vom da aicĭ o altă titulatură, spre a vedea cum vin literele unele supt altele:

и ꙁ к ш з р8 х
К м л л мнеꙋ И С р Ѩлє ѧ К лн ВВѧ
ꙋ и ѧ ꙗ ѧ ѕє ѡ ѧ ꙁ л ѧ ѧн ѧ м ѡ

мнꙋ рін Мла ꙁ Ві
ѧо ц ѡѧ є
ꙁ

D). **Cuprinsul**. Importanţa mare a documentelor stă în faptele ce ne spun, şi care constitue cuprinsul lor. Documentele ca stil aveaŭ un *formular*, care tocmaĭ ne ajută azĭ la cetirea lor, dacă să întîmplă pe alocurea ştersăturĭ şi rupturĭ. La cîte din uricele publicate în Vol. XVIII şi XXIII n-am complectat golurile prin cunoaşterea *formularuluĭ* de frază din alte documente, saŭ prin aceĭa că repetîndu-să frazele, rîndurile şterse maĭ veneaŭ odată în document.

Ne vom încerca în cele ce urmează a explica unele fraze din formularul documentelor, mărginindu-ne la documentele din Moldova, ca unele ce să cunosc maĭ bine.—Ca tip vom lua un *uric de întăritură*, ca unul care cuprinde în sine pe toate celelalte fără a uita să amintim şi alte fraze singuratice, ce vin în documente.

— Imediat după titulatură vine fraza stereotipă : ꙁнаменито чиним иссим листом нашим въсѣм кто нанем възрит или его чточчи оуслышит, ѡже прїнди прад нами и прѣд ѕсими нашими Молдавскими болѧре великими и малими слꙋга наш . . . " ,,înştiinţare facem cu această carte (scrisoare) a noastră tuturor cui voi căuta pe dînsa saŭ o vor auzi cetindu-să ; cum a venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boerilor noştri Moldoveneştĭ *a* marĭ şi *a* micĭ sluga noastră. . . "

Formularul vechiŭ era mult maĭ expresiv şi maĭ plastic. Domnul înştiinţa pre orĭcine de hotărîrea luată de el în faţa sfatuluĭ săŭ, adică a boerilor marĭ şi micĭ. Faptul acesta ne dovedeşte că Domnul nu putea lua o hotărîre singur de la sine, ci era un uz al cancelarieĭ medievale de a să pune şi numele boerilor (nobililor) ca o întăritură şi încredinţare maĭ mare dată actuluĭ. O sumă de documente sînt date numaĭ în numele domnuluĭ, şi cu cît venim în secl. al XVII-a, cu atîta să slăbeşte obiceiul de a să pune numele tuturor boerilor pe orĭ ce act, ci numaĭ pe cele marĭ.

Variantele în această frază sînt foarte micĭ, maĭ mult ca scris şi limbă de cît ca stilizare ; aşa la unele găsim adausă fraza : котиж того емꙋ бꙋдет потреби ꙁна ,,orĭ cuĭ va fi de trebuinţă să ştie". In cele de danie către mănăstirĭ de ordinar formularul era altul, aşa cum l-am dat maĭ sus în titulatură (pag. XLVIII).

— După această frază stereotipă să istoriseşte pricina, despre care avea a vorbi documentul ; să spune vînzarea (проданїе), cine

vinde (продал, кѵпил) rudele vînzătoruluĭ (племеници), de unde are moşia (ѡт запис, ѡт ispisok, ѡт нарѣдение, ѡт ѹрик за (раздѣленїе, кѹпежное, измѣнѹ, потвръждение, поновленїе, възвращенїе) unde vine moşia, hotărînd-o totdeauna după *apa*, pe care să află, (на потоцѣ на ицлемомѹ икѹл, на рѣца), după ţinutul saŭ ocolul (волост, сѹдство, ѡкол), adesa după numele unor vechĭ *juzĭ* (где есͭ бꙑл Микѹла жѹде) saŭ chiar după casa proprietaruluĭ (где бꙑл Хѹсѹл, где есͭ домъ его, где есͭ Милла ѡт Бахнѹ, и где есͭ Балан ѡт Стрꙑмба etc. etc.), în fine după localităţĭ şi tîrgurĭ vechĭ, despărute pe vremea cînd să scriea documentul (где бꙑл тръг Пѹтнеен где бꙑл тръг Сърата); apoĭ spune preţul cu care a vîndut pămîntul, arătînd felul banilor, *zloţi tătărăşti* saŭ *turceştĭ*, *ughĭ* (galbenĭ ungureştĭ), *taleri de argint*, saŭ *leĭ bătuţi*, [. . . слѹга наш . . . и съ брат (сестра) его . . . дѣти (внѹци, прѣвноѵци) . . . и продал (раздѣлал, измѣнил, тѣгали etc.) своѭ правоѭ ѡтнинѹ и дѣдинѹ ѡт их правого (и питомаго, ѡт исписок за даание, и милование, кѹпежное, раздѣление, измѣнѹ etc.), ѹрика что имал ѡтец (прѣдѣдъ, баба, ѹнкъ, прѣоункъ, etc.) его (их) ѡт ѡтец (брата, оунка) господвами . . . една село . . . на рѣца . . . та продали слѹѕѣ нашемѹ . . . . за . . . злат (татарскых)].

— Partea aceasta din document care ne spune de vînzărĭ şi cumpărărĭ, cum şi numele celor ce vînd şi cumpără e cea maĭ interesantă, căcĭ cîte nume de oamenĭ nu aflăm, spunîndu-ne în acelaş timp de părinţiĭ şi rudele lor, deci ne arată filiaţiunea familiilor. Cînd să vor

ceti toate documentele, ce există în țara, vom ști atunci despre toți oamenii, cari aŭ avut daraverĭ pe la divan, și în acelaș timp, le vom afla rudeniile și vom putea înjgheba ceva spițe genealogice, lucru azĭ abia început pe ici pe colea. *).

Trecînd la moșia care să vinde, cîte nu ne spun documentele. Să vindeaŭ adesa moșiĭ întregi, dar nu arareori găsim fraze, care ne spun de vînzarea a micĭ părțĭ din trupul uneĭ moșii. Asta în secl. al XVI maĭ rar, și maĭ des în cel al XVII, cînd deja proprietățile începuse a să împărți la urmașĭ, și deci a să îmbucățĭ și a evalua. Așa cetim în unele documente că să vinde *a șesea parte din a patra parte din jumătate de sat* jumătate (шестѹю част ѿт четвръртѹю част ѿт половина село половины).

Ințălesul acesteĭ fraze stă în legătură cu un obiceĭŭ social, cunoscut și azi în comunele răzeșeștĭ, cu așa zisa *spița neamuluĭ*. Dacă vînzătorul *a* spune că vinde a 6-a parte din a 4-a parte din *jumătata* de sat *jumătate*, arată că atîta avea drept în sat față cu rudele sale, căcĭ satul fusese împărțit la început în două părțĭ (половина, двѣ части), doĭ fiind urmașiĭ vechiuluĭ proprietar. Aceștia formaŭ bătrîniĭ satuluĭ. In a 3-a generație o jumătate de sat

---

*). In diferitele note ce însoțesc documentele publicate în cele două Volume de Uricar, am avut prilejul a da cîteva schițe genaologice despre familia *Balta*, *Balș*, *Sion*, etc. Cel care a adunat cele maĭ multe notițe asupra genealogieĭ boerilor e D-l Ion Tanoviceanu, a căruĭ studĭu e în preparare.

s-a împărţit în 4, patru fiind copiiĭ cu *uric*, adică cu drept la moştenire. Din a patra parte din jumătate, vînzătorul avea uric, adică drept la a 6-a parte, şi din aceĭa el vinde o *jumătate*. Dacă moşia ar fi avut 1000 fălcĭ de suprafaţă, jumătate venea 500 fălci; a patra parte din 500 venea 125 fălcĭ; a şesea parte din 125 venea 20 $^{5}/_{6}$ fălcĭ, ĭar jumătate din a şesea parte venea 10 $\frac{2.50}{6}$ fălcĭ, decĭ a 96 parte din întreg satul, adică $10\frac{2.50}{6} \times 96 = 1000$.

Era acum hotărîtă saŭ nu această parte din trupul moşieĭ? Credem că nu, căcĭ hotărnicitul să făcea adesa chĭar în ajunul vînzării; de aceĭa nu ni să spune ce mărime avea pămîntuĭ, ci să determina după succesiunea în spiţă.

Acest formular din documente corespundea dar uneĭ stărĭ reale de lucrurĭ, şi ne ajută la interpretarea a o sumă de fapte sociale în ceea ce priveşte felul proprietăţiĭ răzăşeştĭ (*mirul* saŭ proprietatea în comun). Tot odată formularul acesta ne arată că proprietatea era de baştină, de oare ce vînzătorul moştenea partea luĭ după spiţă. In legătură cu aceasta cetim şi obiceĭul pămîntuluĭ, observat strict la răzeşĭ, că adică să mănţinea proprietatea în comun a familieĭ răzăşeştĭ, neputîndu-să vinde la străinĭ, de cît după întrebarea rudelor şi a răzeşilor. Era la noĭ o proprietate individuală, dar fără a-şĭ pierde şi caracterul colectivismuluĭ familieĭ răzeşeştĭ. Ştia răstrănepotul că are drept la a 96-a parte din moşia

moştenită de pe străbunicu-so, dar care anume e acea bucată n-o ştia în mod hotărît; cultiva el o bucată anumită de pămînt, despre care zicea că *i-al său*, dar numaĭ la hotărnicit să afla drept *cît* este; şi hotărnicitul să făcea cînd să vindea acea parte. N-avea drept de a cumpăra maĭ întîiŭ de cît o rudă (frate, văr, nepot, etc.), saŭ un răzeş, ce figura pe spiţă, fie chĭar maĭ îndepărtat cu filiaţiunea, ca *Ciohodăreştiĭ*, faţă cu *Sioneştiĭ.* Numaĭ cînd nu voĭa nicĭ unul, să putea vinde la un străin, cum a făcut serdarul C. Cantemir în moşiile Plotuneştĭ, Berivoeştĭ, Vlădeşti, Urlaţi, Silişterĭ, Ghiţivoeştĭ, etc. etc., toate pe valea Elanuluĭ şi a Sărăţiĭ.

Cîte procese n-aŭ curs din cauza rălelor vînzărĭ, în care să călca obiceĭul pămîntuluĭ şi cumpărăturĭ după 20 de anĭ le vedem că să strică, din cauză că să făcuse fără să să fi întrebat toate rudele vînzătoruluĭ, cum şi pe răzeşi, de aceĭa să punea în documente fraza: „iar nimene din copiiĭ, nepoţiĭ saŭ rudele lor să nu să amestece", (и ин ѡт дѣтии их, или ѡт внѹци их или иныи ѡт племеници их не ѹмишает).

Acestuĭ obiceĭŭ primitiv, de a stăpîni nestîlpită şi nehotărnicită o moşie să datoreşte în mare parte uşurinţa, cu care să putea *lua în tărie* (въ сило) bucăţĭ întregĭ de pămînt, neştiindu-să bine cît anume, de cît după ce să chemaŭ marturiĭ la judecată să jure *pe sufleţie* şi *pe Sfînta Evanghelie*, că hotarul a fost pe anumite locurĭ, pe unde să *mersese cu brazda în cap*, saŭ *se păruise la hotar*, etc. etc.. In deosebitele pachete de documente găsim hîrtiĭ, care ne insturesc în această privinţă.

— Satul, care să vindea, să preciza spunîndu-să *părăul*, pe care să află aşezat, (на потоцѣ вѹлховѣ, мартѹріа, Жижіа) ţinutul în care să află (ѹ власти) ocolul de care aparţine (въ ѡкол) ba adesa să spune că e intre 2 judeţe (межи власти Баковѣ и Тротѹш). Sînt de un interes capital aceste precizări pentru a să şti *locul* şi a putea croi astfel un început de *geografie istorică*, ce la noĭ nici nu ĭ urzită (Uric. Vol XVIII, prefaţa). Din documente, şi *numai din ele*, putem afla *extenziunea teritorială* a vechilor judeţe; tot din ele aflăm numele judeţelor, *ocoalelor*, care eraŭ altele în trecut. Aşa cetim ţinutul Hîrlăŭ cu ocolul Botoşanilor, ţinutul Cîrligăturiĭ, Adjuduluĭ, Trotuşului etc.; aflăm apoi care a fost numele vechiu a o sumă de sate, căcĭ multe şi aŭ schimbat numele. In „Moşiile fondului Bucovinean" Cernăuţi 1865 cetim că unele sate şi-aŭ schimbat numele; aşa *Ostriţa* s-a numit odată *Chişcăuţĭ*: *Măhăla* să numea înainte *Ostriţa*; iar Capul Codrului să numea *Bucureştĭ*. (pag. 14).

— Alt mijloc de precizare a satelor e pomenirea vechilor *juzĭ*, de unde vine numele de *judeţ*, după cum *ţinut* e traducerea rusescului Державѧ de la дръжати. *κρατεῖν*, tenere, a poseda, a *ţinea*, de unde *ţinut*. Nu ştim pînă acum, care e fenomenul Semasiologic al acestor cuvinte, nicĭ cum prin cuvîntul державѧ, traducerea literară a cuvîntului *ţinut*, s-a denumit o porţiune de pămînt. Fost-a oare adevărată stăpînire politică şi administrativă, ca acele paşalîcurĭ, în care is-

pravnicul era mare şi tare fără nicĭ o răspundere, saŭ a fost numaĭ o simplă derivare verbală, explicîndu-ne faptul prin imitaţiune plecînd de la capul Statuluĭ. Domnul ştim că să întitula nu numaĭ воевода и господинъ, ci şi самодержецъ, autocrat, *monah, de sine stăpînitor*. El avea putere nelimitată în ţară, adică de la sine (само), pe cînd boerul însărcinat cu administrarea unuĭ ţinut, *stăpînea* nu cu de la sine putere (само), ci prin numirea de către Domn, prin punerea în *boerie* (funcţie), decĭ eraŭ numai держецн (sl. дръжитель, imperator), *stăpînitori*. Asemenea *derjeţĭ*, numiţĭ de Vodă, luaŭ numele de *vornicii* de ţara de sus şi de jos, [горнѣи и долнѣи земли) parcalabĭ de cetăţĭ (градъ), starostĭ, numiţĭ maĭ în urmă *Ispravnicĭ*. De la numele boerieĭ ca funcţiune a luat apoĭ nume teritoriul, peste care era maĭ mare, cutare boer, numindu-să *ţinut*, după cum pe altă cale poporul începuse a numi acelaş lucru cu cuvîntul *judeţ* de la *jude*, vechiĭ boerĭ care aveaŭ autoritatea judecătorească pe anumită întindere de pămînt. Asupra cuvîntuluĭ *judeţ*, avem a observa că în limba veche însemna *judecată* (judicium) cum vine la fiecare rînd în Pravila luĭ Vasile Lupul şi Mateiŭ Basarab; dar începuse a însemna şi ţară, pămînt, căcĭ Istratie Logofătul vorbind de Ijdernia Moldovenilor spune că ar fi zis Impăratul Rîmuluĭ către Laslău, care-ĭ cerea ajutor contra Tatarilor. „Eŭ sînt jurat, cind am stătut la Impărăţie om de *judeţul* mĭeŭ să nu piae". (Let. I², 377). Inţălesul de *judicium* e maĭ vechiŭ: şi ne arată că

puterea judecătorească a fost luată la început ca mijloc de delimitare a ţinuturilor, şi numaĭ maĭ tîrziŭ cea politică, după ce statul să organizase bine politiceşte.

— Tot în documente cetim — maĭ mult printre rîndurĭ—chipul cum s aŭ format unele sate. In trecut populaţia nu era aşa de deasă ca azĭ; apoĭ satele eraŭ maĭ rarĭ; cea maĭ mare parte de pămînt era acoperită cu imense pădurĭ. Mulţĭ proprietarĭ posedaŭ pămînturĭ fără nume, căcı nu să botezase încă toate locurile. Boerul proprietar îşĭ clădea casa, unde credea că e locul maĭ potrivit. In jurul caseĭ luĭ să strîngea cu vremea lume, oamenĭ muncitorĭ, romînĭ saŭ străinĭ. Adesa singur boerul coloniza locul cu străinĭ, cum a făcut Antohi Sion la Coman, chĭar în secl. nostru. Dar locul cum să să denumească? Săteniĭ l-aŭ botezat după numele boeruluĭ; ĭar Domnul, cînd venea vorba de a întări *uricul* de proprietate, nu putea să consfinţască acest uz nefiind la început de cît *local* în întrebuinţare; nevoit de a-l preciza punea fraza гдє єсп (бьıл) домъ єго „unde ĭ casa luĭ". Mulţĭ boerĭ şi-aŭ clădit case prin anumite locurĭ, dar nu toţĭ aŭ putut lega numele lor de vre-un sat, căcĭ prin împrejurărĭ, ce nu le cunoaştem, nu s-a putut forma sat. Aşa de la *Gug* avem *Gugeştiĭ*; de la *Plotun* avem *Plotuneştĭ*, dar de la *Husul* şi *Roman Blîndul* nu s-aŭ putut forma satele *Huseştiĭ, Romaneştiĭ* pe locurile, unde documentele ni-ĭ daŭ c-aŭ trăit, (v. Ur. Vol. XVIII, pag. 161), făcînd escepţie de la regula generală. In vederea aceasta n-am admis

teoria Păr. Melhisedec, care luînd faptul ca general, a pus ca fundator tîrguluĭ *Huşĭ* pe acel boer *Hus*, pe care documentele ni-l arata ca trăitor pe valea Elanuluĭ nu a Drăslevăţuluĭ, fără a fi putut da naştere la un sat nicĭ în suta a XVII-a, de şi tîrgul Huşiĭ ezista încă din suta a XV-a ca domnesc. Dar multe sate, pe care Domnul le dăruĭa cuĭva, eraŭ deja întemeĭate; îşĭ aveaŭ numele lor; oameniĭ de acolo îşĭ aveaŭ proprietate veche, moştenită din neam în neam, şi dar satul nu-şĭ putea lua numele de la boerul proprietar. Insă ce să întîmpla; adesa orĭ boerul întrodus de curînd ca proprietar, pentru a-şĭ avea o bucată de pămînt a luĭ, punea şi deschidea *poene,* în imensele pădurĭ. După obiceĭul pămîntuluĭ, pădurea nu era a nimărui, şi cel care reuşea a deschide o poeană într-o pădure, poeana era a luĭ. De aicĭ faptul ce-l găsim în cele maĭ vechĭ documente, că poeana deschisă purta numele celuĭ care a făcut-o. Acum boerul întîmplîndu-să să-şĭ facă casă pe locul deschis, reuşia ca nu după multă trecere de vreme să mute vatra satuluĭ, dacă la aceasta veneaŭ în ajntor şi alte împrejurărĭ exterioare. Astfel ne-am explica în multe cazurĭ pentru ce s-aŭ mutat la multe sate vatra, schimbîndu-să odată cu aceasta şi numele.

—Tot aicĭ ni să spune de preţul pămîntuluĭ. Ce era un *pămînt?* Adesa în documente ni să zice că cineva a vîndut 7 *pămînturĭ* pe preţ de 1 leŭ pămîntul, atuncĭ cînd leul era în valoare de un galbăn. ***Pămîntul*** nu era o mă-

sura fixă. Să măsura cu *funiia* şi cetim în unele documente că un pămînt avea 12 funiĭ de cîte 20 paşı funia, decı 120 paşĭ *în lat* nu şi *în lung*. Am aflat că la Odobeştĭ supt numele de *pămînt* să înţălege un loc de 10 pogoane. Ţaranul în graiul săŭ înţălege prin *pămînt*, ogorul luĭ; porţiunea de pămînt din cutare loc, fără a să interesa cîtuşĭ de cît de mărimea luĭ.

— Preţul pămîntuluĭ a variat în cursul timpurilor. Aşa o moşie *Hădărăeştiĭ* de pe Bîrlad în 1497 să vinde cu 200 zloţĭ, cam 2500 francĭ; tot aceiaşĭ moşie după 25 de anĭ să vinde din noŭ în 1522 cu 250 zloţĭ, decĭ cu vre-o 800 de leĭ maı mult (cf. Ur. Vol. XVIII, pag. 102).

— In ceĭa ce priveşte banii, cu care să cumpăra vedem ĭarăşĭ o mare deosebire. Eraŭ *zloţı tătărăştĭ*, *turceşti*, *zloţĭ ungureştĭ*, *talerĭ de argint*, (secl. XVI-a şi XVII-a) şi *leĭ bătuţi*. Cuvîntul *zlot* însamnă *galbăn*, *aureus*, şi Slaviĭ aŭ botezat ca şi Romîniĭ baniĭ de aur după coloarea auruluĭ, că e *galbăn* (sl. жлъть adj. ξανθός, flavus, de unde жлътица f. munus aureus, scris şi ꙁ л ͤ а т а). Decĭ *zloţi* eraŭ *galbeni*. Piaţa noastră a avut totdeauna monedă străină, ca galbeniĭ Tătărăştĭ şi Turceştı în uz în secl. al XV şi XVI-a (ꙁлата татарскыіх), maĭ apoĭ *zloţĭ ungureştı* zişĭ numaĭ *Ungureştĭ*, şi prin prescurtare *ughĭ* (sl. жгринъ m. hungarus, оvгрьі оvгри, de unde о v г и, ȣ҃г); aŭ fost maĭ apoĭ *galbenĭ Olandezi*, (ducaţĭ), apoĭ aŭ invadat piaţa baniĭ turceştı, banĭ bătuţĭ (битых). Valoarea banilor

vechĭ nu e pe deplin stabilită. Studiile de numismatică sînt la început şi afară de lucrările D-lor D. A. Sturza, M. Suţu, nu putem cita altele. Cronicarii ne amintesc ceva de banii vechĭ, cînd vin şi spun de unele dărĭ, ce domniĭ puneaŭ pe ţară. Cele maĭ multe notiţe ni le daŭ documentele şi condicele de visterie, din care puţine s-aŭ publicat (P. Rîşcanu. „Lefile şi veniturile boerilor Moldoveĭ în 1776"). In documente ni să daŭ cele maĭ multe nume de banĭ (*ort*, *aspru*, *tult*, *potronicĭ*, *costandă*. *grivină*, *zlot*, *taleri*, *leĭ*, *banĭ roşiĭ*, *banĭ bătuţi*. *etc.*), cum tot ele ne spun şi valoarea lucrurilor, lucru interesant în a afla raportul dintre banii vechĭ şi noĭ (vezĭ *Lupta* din 24 Iuni 1892 „cheltuelele făcute în ziua de 12 Decembre 1772 cu serbarea patronuluĭ Sf. Spiridon). De cursul banilor şi de finanţele ţăriĭ putem ceti multe notiţe în *Carra*, Vaillant, Melhisedec, „Cronica Huşilor", A. D. Xenopol (Revista de Istorie şi Arheologie I. 1, 45—73). etc.

— După ce să spuneaŭ acestea în documente, să urma altă frază, ce des vine: „şi *s-a sculat* sluga noastră . . . şi a plătit deplin toţĭ aceĭ banĭ maĭ sus zişĭ : . . . zloţĭ tătăreştĭ în mînule slugilor noastre maĭ sus zise . . . . . (и ѹстaвше слѹгa нaш . . . и зaплaтил ѹсе исполнa тоти вышеписaнніи пинѣѕи . . . ѹ рѹки слѹгим нaшим вышеречeнним . . . Fraza aceasta este de-o plasticitate ne maĭ pomenită. Verbul şi *s-a sculat* este de-o mare forţă vizuală, în cît maĭ că ne putem închipui cum era afacerea. Veneaŭ ceĭ interesaţĭ la divan; în spătărie să judeca

pricina; Domnul încunjurat de boerii săĭ divaniţĭ cerceta afacerea: să întreba de numele vînzătoruluĭ; cu cît s-a vîndut moşia şi dacă vinderea e de bună voe (доброю волю); la răspunsurĭ afirmative, Domnul da pe dată ordin diiaculuĭ de logofeţie să scrie actul. Pergamentul era faţă: diiacul să punea să scrie, şi scria măruntel şi legat de parcă era un cuvînt tot documentul. Cînd venea vorба de plata banilor, boerul cumpărător să scula şi număra de faţă înaintea tuturora (ꙁа лиц прѣд нами и вьсими нашими болѣри ꙁаплатили ѹси ꙋпоти пинѣꙁи) banii, zloţi cu zimţi în mînule (вь рꙋки) vînzătoruluĭ.

E sigur că prin secolul al XV-a şi al XVI-a, jumătatea dintăiŭ, faptul cumpărăriĭ să făcea dinaintea luĭ Vodă şi a boerilor, şi fraza и ѹставше слꙋга наш era o copie a adevăruluĭ, o expresiune, care spunea un fapt real. Maĭ apoĭ devenind formulă de cancelarie s-a şi şters şi în secolul al XVII-a o găsim foarte rar, ca o reminiştenţă a trecutuluĭ, despre care scriitorul avea ştiinţă, ca unul ce era silit să înveţe formulare de documente, dar de care nu maĭ era de lipsă a face uz.

— Maĭ departe formularul ne dă stereotipa frază, de mare valoare în stilul documentelor, că Domnul văzînd vînzarea de bună voe, cum şi numărarea tuturor banilor *întăreşte vînzarea*, repetînd din noŭ frazele de maĭ sus, prin care să arătă numele satuluĭ . . . etc. (ино мы видѣвши доброю волю и тпкмеж и полною ꙁаплатꙋ. а мы такождере есмы и ѿт нас даали и потврьдили

тоіпа . . . како да ест слꙋѕѣ нашеєшꙋ . . . и ѿт нас ꙋ р и к и съ въсем доходом емоу и дѣтем его и оунноучатом его и прѣоунноучатом его и пращꙋрѣтом его и въсемꙋ родꙋ его кто сѣ емꙋ изберет наиближнын непорꙋшено емꙋ николиже на вѣки). Cuvintele acestea vin neştirbit în cele maĭ multe documente. Intăritura Domnuluĭ să făcea pentru toţĭ urmaşiĭ cumpărătoruluĭ, să le fie *lor uric*, adică dreaptă moştenire, şi *copiilor* şi *nepoţilor* şi *strănepoţilor* şi *răstrănepoţilor şi la tot neamul maĭ de aproape în vecii vecilor*. Tocmaĭ această frază arată nestabilitatea întăritiriĭ, căcĭ ce siguranţă avea fapta unuĭ Domn, ce valoare avea vorba luĭ, cînd legĭ nu eraŭ în ţară, care să asigure trăinicia şi stabilitatea lucrurilor!

— Asupra frazeĭ и съ въсем доходом avem de făcut următoarea observare. Cînd Domnul întărea dreptul unuĭ boer de proprietate asupra unuĭ sat, cumpărat de la un altul, sigur că satul acela avea locuitori, din care uniĭ poate răzeşĭ proprietarĭ de mult acolo. Satul însă aducea venit proprietaruluĭ, ca *erbărit*, *desetină*, *bezmăn*, etc., care la un loc constituiaŭ veniturile satuluĭ (доходъ). Cînd Domnul zice că dă unuĭ boer un *sat cu toate veniturile*, îĭ da în realitate el pămînt saŭ numaĭ dreptul de a folosi venitul de la locuitoriĭ aşezaţĭ în acel sat? Cred că şi una şi alta, pentru că vedem maĭ tîrziŭ fiinţînd alăturea în aceiaşĭ moşie parte boerească şi partea răzăşească. Dar oare Domnul să lipsea de veniturile, ce-ĭ putea aduce Domnieĭ acel sat, în fo-

losul noului împroprietărit, saŭ nu? Credem că nu, de oare ce documentele ne spun anume, cînd e vorba de a scuti de dărĭ pe un sat în folosul uneĭ mănăstiri, dar nicĭ o dată în întăriturile acestea nu să vorbeşte de scutirĭ de dărĭ.

In secl. al XVI a şi XVII-a începe fraza a fi maĭ lămurită. Partea din sat vîndută cuprindea *vatră de sat*, *ţarină*, *livezĭ*, *loc de fînaţ*, *prisecĭ saŭ locurĭ de prisecĭ*, *grădină*, *pădure*, *iaz*, *heleşteŭ şi moară pe iaz*, *saŭ numaĭ loc de moară*. (съ ватрꙋ село и съ нив ꙋ царинꙋ, и съ синожатн, и съ пасик (мѣста ꙁа пасик) и съ садове и съ лоугъ, и съ мѣсть ꙁа став, и ꙁа мани и съ въсем доходом). Decĭ un sat avea venit de la pădure, de la iaz, de la moară, de la grădină şi boerul împroprietărit să bucura de venitul tuturor acestora, cînd cumpăra satul, de şi poate proprietatea de fapt era a sătenilor.

Documentele încă ascund multe luminĭ asupra feluluĭ proprietăţiĭ din suta a XV-a şi a XVI-a şi mulţĭ din termeniĭ documentalĭ sîntem departe de a ĭ înţălege în totul din cauza necunoaşteriĭ amănunţimilor vieţiĭ din acel timp. In orĭce caz nu trebue a vedea numaĭ *formule secĭ* în frazele stereotipe a documentelor, ci nişte probe doveditoare a unor stărĭ reale de lucrurĭ consacrate prin fraza de cancelarie, maĭ ales în documentele vechĭ.

— După ce să consacra întăritura, venea fraza stereotipă, care prevedea *hotarul* satuluĭ. Maĭ adesa găsim cuvintele: а хотар . . . да ест им оусих сторон по старомꙋ хотарꙋ по кꙋда

ИЗ ВѢКА ѠЖИВАЛИ „iar hotarul . . . să le fie din toate părţile după vechiul hotar, pe unde din veac *a umblat* (s-a apucat, *a fost*).“ Alte dăţĭ uricul întră şi ne arată anume hotarul, maĭ ales dacă delimitarea era necesară, cînd moşia avea încurcătură; şi asemenea hotărniciri găsim în cele maĭ vechĭ acte. Maĭ apoĭ lucrul s-a sistematizat, căcĭ s-aŭ specificat în *cărţile hotarnice*, scoase de boerĭ hotarnicĭ la faţa loculuĭ. Incă din secolul al XV-a ni să amintesc numele unor boerĭ hotarnicĭ, a cărora lucrare servea de bază la facerea uriculuĭ. „И ХОТАР . . . ДА ЕСТ . . . ПО КѸДА ХОТАРИЛИ . . . . . Asemenea frază ne dovedeşte de existenţa şi altor acte afară de urice, dar care azĭ s'nt pierdute saŭ încă nedescoperite, şi că dar cancelaria seculuĭ al XV-a nu era chiar de tot săracă în acte, şi că poate asemenea hotărniciĭ să scriiaŭ pe hîrtie, iar nu numaĭ decît pe pergament.

Adunînd de prin toate documentele hotarele diferitelor sate, lucru care să poate face foarte lesne, studiind în grup pachetele de documente, ne vom desluşi mult asupra unor chestiunĭ de Geografie politică şi administrativă veche a ţăriĭ noastre.

— ПО КѸДА ИЗ ВѢКА ѠЖИВАЛИ, frază ce o găsim reprodusă şi în Dicţionarul luĭ Miklosich, caută a fi explicată; ѠЖИВАЛИ vine din verbul ѠЖИВАТИ=vivere, şi aicĭ are înţălesul de *a fost* adică pe unde din vecĭ *a fost*. Traducătoriĭ vechĭ aŭ pus *aŭ umblat*, expresiune care consacrată prin uz am adoptat-o şi noĭ in traducerea documentelor slavone; alţiĭ l-aŭ tradus

cu *aŭ trăit*, *aŭ apucat*, de şi senzul e altul.—Dar importanţa acestei fraze stă în următoarele. Cînd într-un document din 1420 să spune de *hotare pe unde din veci aŭ umblat*, sigur că acel sat e foarte vechiŭ, *anterior* descălecatului, petrecut cu 2 generaţiuni mai înainte. De aceia dar acel ѿ вѣка ѡживали ne duce cu mintea prin veacul al XIII, saŭ al XII-a, dacă nu şi mai sus.

Hotarele să stîlpiaŭ cu petre hotare, (камен за хотар) cu stîlpĭ (стлъп) şi cu semne (знамени, белѣгъ), cu movilĭ, (могыла), cu şanţurĭ, cu semne de bour în stejar (дъб). etc. etc. Adesa unele semne de hotar le găsim durînd sute de anĭ. Aşa în 1480 Ştefan cel Mare cumpără satul *Scanţireşti* de la Ivul, cînd îl şi hotărniceşte: după semnele hotară de atunci Duca Vodă regulează din noŭ în 7177 (1669) hotarele Scanţireştilor, şi aceste semne eraŭ încă bune în 1784 la facerea hotarnicii din noŭ a Canţălăreştilor (vechĭul Scanţireştĭ).

—Rare orĭ în cuprinsul acestuĭ formular să spun fapte nouă; din cînd in cînd cîte o aluziune la un fapt noŭ, la un eveniment politic, pe care ni-l spun şi Cronicariĭ; dar atunci maĭ totdeauna documentele să deosebesc în stil şi nu maĭ samănă formularuluĭ comun.

— După arătarea hotarelor vine formula obişnuită a autentificăriĭ, cînd Domnul spre a valida actul pune ca chizeşă credinţa sa, a copiilor săĭ, a fraţilor săĭ, cum şi a boerilor săĭ marĭ şi micĭ, înşirîndu-le şi numele cu funcţiunea respectivă. Partea aceasta din document formează în sine o unitate de mare interes pentru istoria politică a ţăriĭ,

căci ne dă cel maĭ bogat material pentru cunoaşterea instituţiuniĭ boerilor. Noĭ am încercat a înjgheba o listă complectă de boeriĭ ţăriĭ, pe un răstimp de 240 de anĭ (Uric. Vol. XVIII „Boerii Moldoveĭ“).

Sînt prea multe de spus asupra acesteĭ părţĭ din document pentru a nu lungi studiul nostru. Enumerarea boerilor, cari adeveresc actul, ne ajută la stabilirea funcţionarilor marĭ de divan din ţara noastră; ne spune apoĭ de familia Domnilor, de copiii şi fraţii lor, de înrudirea dintre familiĭ, şi cîte punte obscure din Istorie nu să vor elucida prin documente!

Nu arare orĭ adevereşte actul şi capul Bisericiĭ, Mitropolitul şi cu Episcopiĭ săĭ, cari de drept figurau în Divan alăturea de boerĭ şi aveau mare putere prin cărţile de blăstăm şi afurisenie, ce scoteau. Maĭ adesa eĭ figurează în documentele, ce regulează soarta uneĭ mănăstirĭ sau Episcopiĭ, sau în actele marĭ făcute în numele Divanuluĭ.

— După înşirarea numeluĭ boerilor vine *blăstămul*, scris aproape uniform cu aceiaşĭ frază, sau cîte o dată maĭ mărit prin blesteme religioase, cînd era vorbă de o danie făcută uneĭ mănăstirĭ. „Iar după viaţa noastră cine va fi domn ţăriĭ noastre din copiii noştri sau din neamul nostru sau orĭ pe care altul Dumnezeu îl va alege să fie Domn *în ţara noastră* a Moldoveĭ, acela să nu strice dania (mila) şi întăritura, ci maĭ vîrtos s-o întărească şi s-o împuternicească, pentru că.....“ (а по нашим животѣ кто бꙋдет

господарѣ нашеи ѕемли или ѡт дѣтеи наших или ѡт нашего рода. или пак бѹд кого богъ изберет Господарем быти нашеи Молдавскои ѕемли, тот бы им непорѹшил нашего даанїа и потвръжденїа. алибы . . . . оутвръдил и оукрѣпил, занѹже . . . .).

Nu arareori găsim adus blăstămul celor 318 părinți din Nicea asupra luĭ Arie ereticul; blăstămul prea curateĭ maicii *Precistiĭ*, a celor 4 Evangheliștĭ, a tuturor sfinților; să amenință cu muncile Iaduluĭ, cu întunerecul cel maĭ din lăuntru, să blastămă să aibă parte cu Jidaniĭ, carĭ aŭ strigat la Isus: sîngele luĭ asupra noastră și asupra copiilor noștri etc. etc. arătîndu ne prin aceasta că cancelaria oficială era îmbuibată de ideĭ religioase, cărturariĭ fiind pe atuncĭ oamenĭ duşĭ des pe la biserică. Repetarea aceleiașĭ fraze de blăstăm în stilul documentelor ne ajută la cetire, căcĭ fiind documentul ros, șters saŭ chĭar rupt pe aicĭ putem ști ce conțin rîndurile șterse, și adesa nu e nicĭ o știrbire dacă ne lipsește blăstămul, lucru care l a și făcut D-l Hăjdău în publicarea documentelor slavone din Arhiva Istorică, unde o sumă de documente sînt puse în prescurtat, lăsînd de o parte frazele stereotipe.

Amintim cu prilejul acesta următorul lucru. Traducătoriĭ vechĭ în mare parte necunoscînd valoarea istorică a documentelor, luase răul obiceiŭ de a lăsa la o parte în traducere nu numaĭ blăstămul, care la urma urmeĭ e o formulă, ce nu privește de cît cancelaria veche, dar și șirul boerilor; prin aceasta s-ar fi adus o mare știrbire cercetărilor istorice, dacă n-am avea la cele maĭ multe și originalele, căcĭ

acea goală înşirare de boerĭ funcţionarĭ e singura amintire, ce ne spune de ceĭ ce aŭ fost oamenii zileĭ, *stîlpiĭ* zişĭ şi *ţăriĭ*.—Din fericire traducerile vechi (cele maĭ multe din jumătatea a 2-a a secl. al XVIII-a) nu sînt multe; apoĭ la unele găsim şi originalele; dar tot te stinghireşte de multe orĭ cînd în unele pachete daĭ numaĭ de traducere şi aceĭa ştirbită.

E). **încheerea**. Nu e aceĭaşi în toate documentele. In *urice* multă vreme a fost următoarea: **а на болшꙋю крѣпост и потврьждениїе томꙋ въсемꙋ вышеписанномꙋ велѣли есмы нашемꙋ вѣрномꙋ . . . логофетꙋ писати и нашꙋ печати привѣсити ксемꙋ листꙋ (истинномꙋ) нашемꙋ.**" „Iar spre maĭ mare întărire . . . am poroncit credinciosuluĭ nostru boer . . . logofăt să scrie şi să atîrne *pecetea* noastră . . . . ".

Formula aceasta o găsim şi în secolul al XVII-a; dar alăturea cu dînsa găsim una maĭ scurtă întrebuinţată în hîrtiĭ maĭ uşoare de cancelarie, ca în *cărţile* gospod, etc. Domnul încheĭa documentul cu fraza scurtă **и ин да се не ꙋмишлает (прѣд сим листом господвами (нашемꙋ)]** „şi nimene să nu să amestice înaintea acesteĭ cărţĭ a Domnieĭ mele".

Saŭ maĭ scurt **тое пишем** „aceasta scriem" **и иак не бꙋдет** „şi altfel să nu fie", saŭ **и иак не ꙋчините** „şi altfel să nu faceţĭ", formule ce vin maĭ des în cărţile către slujbaşiĭ inferiorĭ.

Odată scrisă încheerea să punea în rîndul următor de la capăt următoarea frază **саам господинъ велѣл (реч, ꙋказал)** „Insuşĭ Domnul a zis, a poroncit, a arătat etc.

Asupra frazei de încheere facem această amintire istorică.

Ea a urmat a să scrie în slavoneşte multă vreme, după ce dispăruse deja limba slavonă din cancelarie; o găsim scrisă în slavoneşte într-o sumă de documente romîneştĭ în totdecursul veaculuĭ al XVII şi ici pe colea şi in al XVIII, maĭ ales fraza сам господинъ велѣл". In orĭ ce caz încheiarea slavonă nu s-a mănţinut atîta vreme ca titulatura aşa in documentele de pe la 1770, nu găsim nicĭ unul care să ne dea încheiarea în slavoneşte pe cînd titulatura continua de a fi tot божїею милостїю господаръ земли Молдавскои, scrisă pănă după 1780. In acest fapt vedem limpede cum dispare un curent, care a ţinut în cancelarie sute de anĭ. Din ceĭa ce la început era o înriurire complectă slavonă, încetul cu încetul negura slavonismuluĭ a început a să subţia, apoĭ a să rări, a apărea ici pe colea acte romîneştĭ, întăĭŭ la ţară, apoĭ în cancelaria gospod, pînă cînd negura dispare cu totul şi nu i să maĭ văd de cît urme: *titulatură* şi *încheere*, păstrate şi acestea ca o amintire, pe care maĭ apoĭ secl. al XVIII-a a dezrădăcinat-o cu totul.

Tonul în încheere e cel poroncitor, care mergea adesa la esces în adresă, cînd Domnul zicea slujbaşuluĭ săŭ *porc de cîne*, saŭ amenința pe un Vlădică *că ĭ va tunde barba*. etc.

Parlamentarismul în termenĭ nu prea era cunoscut pe acea vreme şi Domnul trata de sus pe subalterniĭ săĭ.

F). **Data**. Fie care document poartă data de

loc, an, lună şi zi, supt formula пис ꙋ.... в҄ лѣто.... мсца ... днь ... Data să punea imediat după încheere; deosebită însă prin spaţiu gol, saŭ chiar scrisă în rînd deosebit; adesa orĭ era scrisă rar ca să umple golul unuĭ rînd întreg.

Data a continuat de a să scrie în slavoneşte pînă în secl. al XIX, fiind scurtă şi consacrată prin uz.

Data să punea în anı de la Adam şi tîrziŭ de tot a început a să pune în anĭ de la Hristos, asta începîndu să abia în secl. al XVII, cînd vin amîndouă la un loc şi apoĭ din secl. al XVIII-a a să însămna data numaĭ în aniĭ de la Hristos.

S-a scris mult asupra *datei* din punt de vedere cronologic, de oare ce nu arareorĭ a dat naştere la greutăţĭ în calculare. Păr. Melhisedec în ale sale „Notiţe istorice şi arheologice de pe la 48 bisericĭ din Moldova", inzistă adesa orĭ asupra Cronologieĭ; tot aşa a făcut în Cronica Huşilor, a Romanuluĭ şi în diferitele sale studiĭ Istorice; D-l A. D. Xenopol în Istoria Romînilor ĭar să ocupă; noĭ am inzistat ceva în studiul nostru *Grafia* cirilică la Romînĭ" şi în alte diferite articule (D-l V. A. Ureche şi Păr. Marian faţă cu procovăţul din 7010 Decembre 25 „Romînul 1887 Iulie; Pascalia şi Cronicariĭ" Arhiva Iaşi 1,).

Vom spune pe scurt aici ceva. — Cancelaria veche, pusă supt influenţa bisericiĭ şi imitînd uzul din cancelaria slavonă, rusă şi bulgară, a adoptat anul de la Adam (въ създаниа мира, въ Адам), în loc de anul de la Crist (въ

рожданіе Ха̃). Să socotea dar la noĭ aniĭ după *era ebraică* (biblică), nu după *era creştină.* Biserica a mers şi maĭ departe—şi după dînsa cancelaria—că chiar anul noŭ îl începea la una Septembre, cînd şi pun cărţile noastre anul noŭ cu *Simion Stîlpnicul.* Poporul Romîn însă totdeauna a serbătorit anul noŭ la 1 Ianuar, cînd are şi obiceiurile din străvechĭ (colindele şi plugul). Era dar o deosebire între *anul bisericesc*, începător cu 1 Septembre, şi *anul civil*, începător cu 1 Ianuar. De la Adam la Hristos s-aŭ trecut 5508 anĭ, socoteală admisă în biserica ortodoxă, de şi tot după biblie şi după rabinĭ iese şi altă sumă. Dar un an după calendarul vechiŭ ţinea de la Septembre pînă la Septembre, pe cînd după calendarul civil de la Ianuar la Ianuar, de aicĭ s-a admis uzul că pentru a să corespunde exact un an vechiŭ cu unul noŭ să să scadă 5508 pentru lunile de la Ianuar la Septembre, şi 5509 pentru lunile de la Septembre la Ianuar.

7142	Sept.	Oct.	Noem.	Dec.	Ian.	Febr.	Mart,	April,	Mai,	Iuni,	Iu i,	August.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12.
1633	Sept.	Oc .	Noem.	Dec.	1634 Ian.	Fe r.	Mart,	April,	Mai.	Iuni,	Iuli,	August.
	9	10	11	12	1	2	3	4	5	6	7	8.

Aşa Vasile Lupul să suĭe pe tron în 7142 April; în 7143 April el împlinea un an de domnie.

In anul vechiŭ începînd de la Septembre, luna Ianuar venea a 5-a, pe cînd în anul noŭ civil ea vine întîĭa: ĭar Septembre în anul vechiŭ venea întîĭa, ĭar în anul noŭ civil vine a noua.—De aicĭ necesitatea de a să scădea 5509 în loc de 5508 pentru a să corespunde exact anul. Să luăm un caz. Un Domn, fie a-

cela Moïse Movilă, să sue pe tron *a doua oară*, în 7141 August, decĭ în toamna anuluĭ 1633; dar după anul vechiŭ bisericesc, luna August era a 12-a la şir, deci către isprăvitul anuluĭ, ĭar 1 Septembre să începea anul noŭ 7142, pe cînd în an civil continua de a fi tot 1633 noŭ toamna, pînă la 1 Ianuar, cînd începea anul 1634. Moise Movilă domneşte ĭarna luĭ 1633, adică în 7142 de la Septembre pînă la Ianuar şi din 1634, lunile Ianuar-April, dar tot anul vechiŭ 7142. In April e răsturnat şi să sue Vasile Lupul, care domneşte pînă în 7161 April (1653). O încurcală însă. Pe una din peceţile luĭ Vasile Lupul cetim anul ҂ѕрмв şi jos între coarnele bouruluĭ cetim data in cifre 1633. Cum aceasta ? In Ur. Vol. XXIII pag. 194, am explicat lucrul, arătînd că dacă găsim pe pecete o asemenea dată, nu poate fi alta de cît că prin stăruinţele făcute la Poartă pentru a lua domnia, i să făgăduise în toamna anuluĭ 1633 (7142 Septembre—Ianuar), şi că Vasile Lupul, *iute şi aprig la fire ca un leŭ*, cum îl numeşte Miron Costin şi-a făcut pecetea, dar a trebuit să aştepte isprăvitul razboiuluĭ, ce Abaza Paşa protectorul luĭ avea cu Polonii pentru a lua domnia în April.

Să nu să creadă cu toate acestea că să ţinea strict în samă această socoteală. Adesa să amesteca anul civil de la Ianuar, cu anul bisericesc de la Septembre şi încurcala aceasta nu arareorĭ a zăticnit cercetările unora din istoricĭ noştri.

Astăzĭ avem 3 seriĭ de an noŭ. Biserica

ţinîndu-să strict de uzul vechiŭ începe anul noŭ la 1 Septembre. Societatea îl începe la 1 Ianuar; ĭar Statul finanţiar începe anul noŭ bugetar la 1 April. Tot aşa avem şi 2 calendare, Iulian şi Gregorian, căcĭ amestecăturile staŭ în natura lucrurilor, cînd supravin 2 păturĭ de cultură, saŭ cînd ne aflăm în stare de tranziţie.—Aşa era şi de demult. Cărturarul bisericesc ţinea la anul noŭ de la 1 Septembre, cărturarul civil îl începea adesa cu 1 Ianuar. Incurcala stă în aceĭa că nu ştim, cînd să luăm unul pentru altul, de cît după minuţioase cercetărĭ sincronistice.

Iată cîteva fapte doveditoare, culese din inscripţiile, de la Ştefan cel Mare.

1) Biserica Sf. Gheorghe din Hîrlăŭ a început a să zidi în anul 7000 luna Maiŭ 1, şi s a săvîrşit în *acelaş* an Oct. 28, iar al Domnieĭ al 36-a curgător (иже и съѕдати начѣ валю ҂ѕ мсца Маю а и съвръши въ тогожде лѣто мсца wкт, ки. а Господвꙗ своего влѣто л и шесто текѫщее).

2) Biserica din Borzeştĭ a început a să zidi în anul 7001 Iuli 9 şi s-a săvîrşit în anul 7002. iar al Domnieĭ anul al 38 curgător Octombre 12, (иже съѕдати начасѣ влато ҂ѕа мсца Іол ѳ и съвръшисѣ влато ҂ѕв а Господства его лѣто л и осмое текѫщее, мсца Ѡкт. вı).

3) Biserica Episcopieĭ de Huşĭ s-a zidit în anul 7003, iar al Domnieĭ sale anul al 38-lea curgător Noembre 30, (и съвръшисѣ вълат ҂ѕг а Господства своего лт. л и wсмое текѫщее Ноем. л).

4) Biserica Sf. Neculaĭ din Popăuţĭ zidită de Stefan cel Mare în 7004, iar al Domnieĭ sale al 40 lea curgător, Septembre 20.

5) Biserica mănăstireĭ Tazlăŭ a început a să zidi în 7004 şi s-a isprăvit în 7005, iar al Domnieĭ sale anul al 41-a curgător, luna Noembre 8.

6) Biserica Sf.' Ion din Piatra s-a zidit în 7005 Iuli 15 – 7006 Noembre 11, în al 42-a an curgător al Domnieĭ sale (иже и създати начасѣ влто ҂зє Іол. єї и съвръшисѣ ҂зѕ а Господства. его лт. м и на второ текѫщее мсца Ноем. аі днь).

7) Biserica din mănăstirea Neamţuluĭ s-a zidit în 7005, iar al Domnieĭ sale al 41-a curgător, Noembre 14, (и съвръши влт. ҂зє а Господства его лт҃а м и на пръво текѫщее мсца Ноем. дї).

8) Biserica de la Dobrovăţ a început a să zidi în 7011 April 27 şi s a săvîrşit în 7012, iar al Domnieĭ sale al 40 şi o lună din al 8-a curgător.

Să ne încercăm a coordona datele. In inscripţia bisericiĭ Sf. Gheorghe din Hîrlăŭ să spune lămurit că Octombre era în acelaş an 7000 ca şi Maiŭ, decĭ anul s-a socotit după cel civil (Ianuar).

Stefan cel Mare să sue pe tron în 6965 *April 14*, Joĭ mari, şi moare în 7012 Iuli 2, Marţi la oarele 4 din zi (влт. ҂звї мсца Іол в днь, въ днь вторникъ въ четвръпіыи час днь), cum ne spune acoperemîntul de pe mormîntul săŭ, după ce a Domnit мз лѣт. и три мсци. Scăzînd din 7012 Iuli 2, ceĭ 47 de anĭ şi 3 lunĭ (drept 2 lunĭ şi 3 săpt.) găsim anul 6965 Apr. 14, nu 12, cum e dat de Cronicari şi Leto-

pisețul putnean. („Pascalia și Cronicarii" Arhiva Iași, I,).

Acum de la 6965 Apr. și pînă la 7000 April Ștefan cel Mare domnise 35 de ani încheiați, iar 7000 Maĭ venea pentru el al *36 an curgător,* tocmaĭ cum ne spune Inscripția de la Hîrlăŭ. In 7001 Apr. Ștefan cel Mare domnise 36 de anĭ; ĭar în 7002 Oct. 12, lună care vine înainte de April, anul noŭ începîndu-să de la Sept. era al 38 an curgător, cum ne spune inscripția Bisericeĭ din Bîrzeștĭ (А И ОСМОЕ ТЕКЪЦЕЕ).

In 7002 April 14 Ștefan cel Mare împlinea 38 anĭ de domnie; iar în 7003 Noembre 30 era al 39 an curgător. Dar în inscripția Episcopieĭ Hușilor cetim 7003 Noembre 30 și al 38 an curgător (А И ОСМОЕ ТЕКЪЦЕЕ). Aice e o greșală la cetit, și credem că D l T. Burada a cetit răŭ saŭ veleatul saŭ numărul anilor curgător: căcĭ trebue să fi fost sau 7002 Noembre 30 și al 38 an curgător, saŭ 7003 Noembre 30 și al 39 an curgător. Tot cu data de 7003 Noembre 30 căpătăm anul civil 1494 Noembre 30, din care scăzînd 37 anĭ bunĭ de domnie ne ese 1457 Noembre saŭ 6966 în anĭ vechĭ. Dar un lucru ne încurcă din 6964 April pînă în 7002 April să împlinise 38 de anĭ de domnie, și decĭ 7003 Noembre 30 trebue să fie al 39 an curgător, căcĭ numaĭ anul 7002 Noembre 34 era al 38 an curgător. Dacă din 7003 Noembre 30 scădem ceĭ 37 de anĭ bunĭ de domnie ne ese 6966 ca an al suireĭ, ĭar nu 6965, cum l-am

văzut maĭ sus; iar dacă scădem din 7002 ceĭ 37 anĭ bunĭ avem 6965. In orĭ ce caz o încurcală (vezĭ Studiul nostru „Origina Huşilor" pag. 72).

In 7003 April, Stefan cel Mare împlinise 39 de anĭ de Domnie, şi în 7004 Sept. 30 era în al 40-a an curgător, cum ne spune Inscripţia de la Popăuţĭ. Aceĭaşĭ încurcală ca la Inscripţia de la Huşĭ, o găsim şi în Inscripţia de la Războenĭ, care poartă două date: Războiul de la Valea Albă a fost în 6984 Iuli 26, Lunĭ, în al 20 an curgător; iar biserica s-a zidit în 7004 Noembre 8, al 40-lea an curgător. Data de 6984 corespunde anuluĭ 1476, din care scăzînd ceĭ 19 anĭ bunĭ de Domnie ne dă ca an de suire pe 1457 (6965). Luînd însă anul 7004 Noembre 8 şi scăzînd pe ceĭ 39 de anĭ bunĭ ne dă tot 6965 (1457), dar probabil că anul noŭ (7004) s-a calculat de la I Ian. căcĭ 7004 Noembre 8 corespunde după socoteala ştiută, scăzînd 5509, aniĭ luĭ 1495; dar în 1495 Noembre 8 Stefan nu domnise de cît 38 de anĭ şi era în al 39-lea an curgător, pe cînd el spune că e în al 40-lea an curgător, decĭ 7004 Noembre 8 corespunde luĭ 1496 toamna nu luĭ 1495 toamna (v. Melhisedec. Anal. Acad. VII, II, 171).

In 7004 April, Stefan avea 40 de anĭ de Domnie, şi în 7005 Noembre 8, era în al 41 an curgător, cum ne spune inscripţia de la Tazlăŭ, şi de la Neamţ (7005 Noembre 14, anul al 41 curgător).

In 7005 April, împlinea 41 anĭ de Dom-

nie, şi în 7006 Noembre 11 era în al 42 an curgător, cum ne spune inscripţia de la Piatra.

In sfîrşit în 7012 April împlinise 47 de anĭ de Domnie; iar de la April—Iulie, timpul cînd moare, merge pe al 48-a an curgător, cum ne spune inscripţia de la Dobrovăţ.

De multe orĭ cetim însă în inscripţiĭ că o biserică începută în Maiŭ să isprăvea *în acelaş an* (въ могоже лѣта) în Octombre saŭ Noembre. Aşa mănăstirea Secul s-a întemeliat în 7103 Iuni 7 şi s-a săvîrşit *în acelaş an* Octombre 5, etc.

Calculul dar al anilor vechĭ nu e aşa de uşor cum să crede, şi adesa te loveştĭ de greutăţĭ marĭ, pentru lămurirea cărora trebueştĭ înarmat cu alte cunoştinţĭ critice.

— Tot referitor la dată avem de observat că aniĭ să scrieaŭ nu cu cifre, ci cu slove, care pe lîngă valoarea lor fonetică, aveaŭ şi valoare numerică (vezĭ al nostru Studiŭ „Grafia cirilică"). Cifrele arabe nu încep a fi cunoscute de cît în secl. al XVII, şi maĭ întăiŭ numaĭ prin peceţĭ, ca acea a luĭ Vasile Lupul şi a altor Domnĭ (v. L.-Col. Năsturel, Stema Romînieĭ, Bucureştĭ 1892).

In secl. al XVIII, în jumătatea a doua, încep a să întrebuinţa cifrele în cancelariĭ şi a fi dar introduse în socotelele visterieĭ maĭ tot o dată cu tendinţa de a schimba Calendarul în anĭ de la Crist în locul anilor de la Adam; aceasta cam după 1770 şi maĭ ales după luarea Bucovineĭ. Dar trecerea de la slove, ca numere, la cifrele arabe a fost întovărăşită de marĭ greutăţĭ, ca orĭ ce lucru noŭ. *Zero* s-a întrebuinţat mul-

tă vreme cu stîngăcie; iar uniĭ scriĭeaŭ cifrele în seria cum scrieaŭ numerele cu slove; aşa găsim scris *41* drept 14, luîndu-să după vechiul ДІ; apoĭ *181* drept *1801* luîndu-să după ҂АѠА; etc. (v. Ur. Vol. XXIII, pag. 170).

G). **Iscălitura**. In uricile vechĭ din secl. al XIV, XV şi XVI, jumătatea întîĭa, nu era obiceiŭ în cancelarie de a să iscăli uricile nicĭ de *domn*, nicĭ de *boerĭ*. Cel întîĭŭ domn, care a început a iscăli actele oficiale să dă că a fost Ion Vodă cel Cumplit, domnul democrat în vederi şi care a întrodus maĭ multe alte schimbărĭ în ţară. Iscălitura era înlocuită prin punerea peceţilor.

De la 1580 şi maĭ ales din secl. al XVII Domniĭ regulat iscălesc actele emanate din cancelaria gospod. Ar fi interesant a da aicĭ în facsimile iscălitura maĭ multor domni, dar mijloacele nu ne-aŭ permis. In Ur. Vol. X, D-l Codrescu a facsimilat cîteva iscăliturĭ de a domnilor şi a boerilor, lucru care s-a făcut şi în alte publicaţiunĭ ca „Istoria Mitropolieĭ Moldoveĭ“ de D-l C. Erbiceanu, „Condica Sfîntă“ a Mitropolieĭ de Bucureşti de Păr. Ghenadie Enăceanu, cum şi „Miron Costin“ de V. A. Ureche. Amintim cu această ocaziune că D-l N. Roiŭ, şeful Arhiveĭ Statuluĭ din Iaşĭ, are cea maĭ bogată colecţie de iscăliturĭ de a Domnilor şi boerilor *în facsimile*, dar editarea uneĭ asemenea publicaţiunĭ e costisitoare şi nu de la iniţiativa uneĭ persoane atîrnă asemenea lucrărĭ, fie acea oricare ar fi, ci de la a uneĭ societăţĭ avute ca Academia saŭ de la Minister.

Iscăliturile joacă un mare rol din punct

de vedere paleografic la constatarea falşurilor în materie de documente. E lesne a-ţi închipui un fapt în trecut, a-l lega de un nume, şi a-l da lumeĭ ca lucru adevărat; dar cînd vine critica ştiinţifică şi vrea să judece valoarea textuluĭ, pe lîngă alte mijloace de control are unul puternic în iscălitură. Iscăliturile vechĭ aŭ un caracter imposibil de imitat. Nedeprinşĭ azĭ a scrie cu slove, falşurile ar fi grele de făcut, dar chiar în trecut falşificatoriĭ să opreaŭ la iscăliturĭ, grele de reprodus, şi aicĭ să dă de gol falşul lor.

Pe lîngă Domnĭ iscăliaŭ şi boeriĭ; şi nu puţine sînt documentele, maĭ ales cărţile de divan, date în pricinĭ de judecată, unde iscăliturile trec cifra de 20, dînd prin aceasta actuluĭ o însămnătate mare paleografică. Unele iscăliturĭ luaŭ proporţiunĭ colosale; îmĭ amintesc pe cea a luĭ *Ştefan Iomşa*, ce vine maĭ totdeauna aurită. Vlădiciĭ maĭ ales eraŭ speciali în iscăliturĭ marĭ de-o şchioapă (vezĭ *Condica sfîntă* a Mitropolieĭ din Bucureştĭ).

In actele răzeşeştĭ iscăliturile autografe sînt maĭ rarĭ; să obişnuĭa punerea degetelor, cînd vînzătorul, cumpărătorul saŭ marturiĭ nu ştieaŭ scrie. Formula era aceasta, cu micĭ modificărĭ în stil: „şi pentru maĭ mare credinţă nĭam pus deagetele şi am iscălit ca să să ştie". Să făcea cu cerneală o cruce, care fiind încă udă, să i aplica deasupra buricul degetuluĭ mic; cerneala să întindea în mod neregulat pe hîrtie; alăturea de această feşteliturĭ, cel care scrisese zapisul iscălea pe martur, punînd adesa în dreptul nu-

meluĭ şi calitatea luĭ, cu care figurează în act; vînzător, cumpărător, martur, frate cu (vînzătorul), etc. etc. Dacă un martur ştia să iscălească zapisul spune: „la această tocmală m-am tîmplat (prilejit) şi eu faţă . . .“. La urmă de tot nu uita şi scriitorul să-şi spună numele: „şi am scris zapisul acesta cu zisa lor . . .“. Chiar în uricele vechĭ pergament diĭacul îşi punea numele la urmă„ după fraza de încheere: писал (пис) Стецко . . . ȣ . . . Prin acest chip cetim numele diecilor vechi, cum am şi făcut în lista dată în Uricar Vol. XVIII, p. 526, şi cum a făcut şi D-l V. A. Ureche (*Istoria Şcoalelor* Vol. I, p. 12).

Maĭ apoĭ uzul cancelarieĭ a scos numele scriitoruluĭ din corpul documentuluĭ şi l-a pus jos la colţul din dreapta, pastrîndu-să şirul acesta: Domnul a zis (Господинъ реч, велѣл, ȣказал), după care urma jos iscălitura, nu însă totdeauna. Ceva maĭ la dreapta iscălea marele logofăt, întrebuiuţînd fraza: (Toderaşco) *vel logofăt ucil i iscaal* (вел логофет ȣчил и искал) „marele logofăt a învaţat şi a iscălit“. După aceasta urma iscălitura logofătuluĭ saŭ jos supt fraza aceasta, saŭ ceva maĭ la dreapta, jos punîndu să pecetea, care adesa orĭ acoperea numele logofătuluĭ. Apoĭ tocmaĭ la marginea hîrtieĭ, jos la colţul din dreapta *diĭacul, piserul*, *uricarul*, îşĭ punea numele fără alt adaus.

In legătură cu iscălitura căutăm a aminti un fapt de ordin cultural, care în de-aproape priveşte trecutul nostru.

In şcolile vechĭ metodul de învăţare al scris-

cetituluĭ era în stare cu totul rudimentară. Să întrebuința Azbucoavna, care avea în vedere a împărtăşi elevilor numaĭ cunoştinţe de cetit, iar nu şi de scris. Unirea scrisuluĭ cu cetitul cade de drept seculuiuĭ nostru, care a văzut că este o ştirbire în învăţămînt, dacă să neglijază scrisul în fața cetituluĭ. De aceĭa găsim faptul că chiar părinţiĭ noştri eraŭ bunĭ cetețĭ, dar slabĭ scriitorĭ, dacă nu şi de loc (vezĭ pentru confirmare cele spuse de I. Creangă în „Amintirĭ din Copilărie"). Azĭ cînd învățăm la şcoală ni să dă din primul moment de odată cunoştinţă de scris şi cetit, care merg mînă în mînă, (metoda scriptolegă), căcĭ cu atîta învăţămîntul e maĭ folositor, şi o lecţiune e maĭ bună cu cît e maĭ complexă, adică caută a dezvolta maĭ multe simţurĭ de o dată; *vocea* şi *auzul* prin întonarea curată a cuvintelor, *ochiĭ* prin cetirea literelor, *mîna* prin scrisul caracterelor, şi în fine întreaga minte prin intuiţiunea cuvîntuluĭ normal. Dar asemenea lucrurĭ sînt noutăţĭ în materie de învăţămînt şi nu în şcoalele noastre vechĭ vom găsi măcar crimpee. Să învăța atuncĭ numaĭ cetitul; scrisul să lăsa pe sama celor puţinĭ, care aveaŭ a trăi din condeiŭ. Să întîmpla foarte adesa ca la facerea unuĭ zapis să nu să găsască într-un sat întreg, ba nicĭ în satul de alăturea, vre-un gramatic, şi trebuĭa la nevoe să să aducă scriitorul dintr-un sat maĭ îndepărtat. Era în mare cinste, un grămatic pe acea vreme, cînd arta scrisuluĭ era o raritate. Cîte scene importante nu să vor fi

petrecut pe vremea, cînd un sat întreg trebuia să să ducă după scriitor, și cu mare ce-l găsea. De reînviat asemenea tablouri, n-ar fi lucru de puțină valoare. Să dădea știre în sat că cutare răzeș își vinde partea luĭ de ocină și moșie. Toate rudele să întrebaŭ; zarvă între toți răzeșiĭ, cari formau comunitatea satuluĭ răzeșesc. Să alegea cine s-o cumpere; să rupea prețul cu vînzătorul, și în fața multor oamenĭ bunĭ din locul acela saŭ de prin satele megieșe să proceda la facerea zapisuluĭ. Dar de unde scriitorul? Alergaŭ la dascalul bisericiĭ; de multe orĭ însă nicĭ el nu știea să scrie, ci numaĭ să cetească, ca și popa, haide amînare pe altă zi, până cînd să va găsi un scriitor. De puținĭ ce eraŭ să știa prin sat că ficeorul cutăruia din satul cutare e bun gramatic. Fuga la el; i să făgăduiaŭ bune parale în schimbul cîtorva rîndurĭ scrise. Trebuia adus în căruță, cinstit și ospătat maĭ în deosebĭ; să pregăteaŭ cele necesare. O filă de hîrtie, cum să întîmplă; eraŭ bunĭ bucuroșĭ oameniĭ, dacă găseaŭ o bucățică de hîrtie cît palma, maĭ ales că hîrtia era scumpă. De aicĭ formele cele maĭ curioase ale documentelor în ceea ce privește hîrtia. Cît de cerneală și peniță asta era treaba gramaticuluĭ. Azĭ și încă sînt sate în care nu să găsește nicĭ tu condeiŭ, nicĭ tu creion, dar în trecut! Gramaticul ducea în brîŭ pana luĭ de gîscă și păcornița de cerneală, preparată de el din zamă de boz saŭ alte substanțe, ca chinovarul roș. Să pregătea o masă în mijlocul caseĭ. Țăraniĭ marturĭ să așezaŭ buluc de jur împrejur cu cape-

tele goale, cu căciulele puse la pămînt, fiind cu ochii țintă la gramatic, care după ce asculta pricina, maĭ tușind de vre-o două treĭ orĭ, maĭ cercîndu-șĭ penița pe colțul meseĭ să apuca de scris. Formularul îl cam știa, pe din afară, căcĭ ca gramatic ce era, fiind căutat de mulțĭ, el reușise a memoriza cîteva fraze stereotipe pre care adesa le și găsim cercate pe diferite cărțĭ și manuscripte, care azĭ ni să păstrează. „Adică eŭ ... scriŭ și mărturisesc prin cest zapis al meŭ ceĭ daŭ la mîna D-sale luĭ . . . precum eŭ de nime silit nicĭ asuprit, ci de a mea bună voe am vîndut a mea dreaptă ocină și moșie Dumisale luĭ . . . . . etc. etc“.

Și scriea gramaticul nostru cu siguranța, ce-ĭ dădea meseria, lăsînd încremeniți pe țaranĭ, carĭ nu pricepeau secretul scrisoriĭ, și făcînd să rămînă în ochiĭ lor un om superior. Tăcerea cea maĭ adîncă domnea în odae; abia răsuflaŭ oameniĭ noștri. așteptînd momentul, cînd îĭ va chema să pună degetele. Cum să mîntuia de scris zapisul, să începea chematul pe nume, plecînd de la vînzător și ajungînd la marturĭ, întăi ceĭ maĭ bătrînĭ și apoĭ ceĭ maĭ tinerĭ. Țaranul îșĭ lăsa căciula jos și cu cugetul împăcat că a spus adevărul pe sufleție punea degetul pe loculĭ arătat. Zapisul o dată scris și iscălit, urma cinstea, care adăuga încă ceva la cinstea gramaticuluĭ. Și astfel era, credem, obiceiul scrisuluĭ hîrtiilor.

Judecînd puțin acum esupra împrejurărilor, în care să vor fi scris cele maĭ multe nume, vedem că lăsîndu-să validitatea unuĭ document numaĭ pe punerea degetelor, cîte fal-

șurĭ nu să puteaŭ face, și acestuĭ fapt să datoresc multe din vechile procese, cînd să prezentaŭ hîrtiĭ falșe, cum și rășluirea a o sumă de moșiĭ răzeșeștĭ de către boerĭ, căci unde era controlul? Și aceste hîrtiĭ roase de vreme, pe care noĭ azì le studiem ca material istoric de prima mînă, cîte furăturĭ nu cuprind în sine, cîte plînsete și lacrimĭ nu le-aŭ udat, cîte blesteme nu le-aŭ însoțit, și totușĭ ele ne servesc azĭ ca primele izvoare istorice! Viața reală ne e în mare parte ascunsă, căcĭ în dosul formuleĭ oficiale să ascunde adevărul greŭ de pătruns, maĭ ales cînd făurirea e meșteșugit făcută.

H). **Pecetea**. Era în obiceiul cancelarieĭ medievale de a să atîrna (ꙁавѣсити, привѣсити) la cărțile domneștĭ (лист), adică la ispisoace și urice, pecețĭ marì, cari luaŭ adesa proporțiunĭ colosale.

Cancelaria noastră veche avea în mare cinste uzul peceților atîrnate cu găetan (șnur) de matasă, aceasta numaĭ la uricele pergament, și e un semn deosebitor al vechimeĭ uricilor (secl. XV, XVI, XVII). Deja de la finea secl. al XVII uzul peceților atîrnate începe a dispărea, iar în secolul al XVIII-a să uită cu totul.

Domnul în încheere spunea: „Că ordonă logofătuluĭ să scrie și să atîrne pecetea Domnească (нашꙋ печат) la cartea sa“.

Să îndoĭa pergamentul în 4 părțĭ în latul săŭ, pe două părțĭ de sus să scriea afacerea, despre care avea a vorbi documentul, iar celelalte două să străpungeaŭ cu cuțitul în formă de romb la mijloc și să

cuseaŭ cu șnur gros de mătasă în formă de cruce; să răsucea bine șnurul și capetele să muĭaŭ în ceară galbenă smolită, care după ce să făcea boț, în greutate de peste 200 grame, dacă nu și maĭ bine, venea logofătul[1] cu pecetea *mare* saŭ *mică* (кълшою или малою) și după ce o aplica deasupra unuĭ strat gros de ceară roșie, lăsa să să acufunde în boțul de ceară galbenă.

Operațiunea eșia perfectă, căcĭ și azĭ după sute de anĭ pecețile acestea aŭ încă o conzistență foarte tare, putîndu să ceti foarte bine literile imprimate pe ceară. Studiul peceților e interesant în sine și D-l V. A. Ureche l-a început în a sa monografie asupra *Sigilografiei Romîne*. Alăturea cu pecetea Domnuluĭ să punea în secl. al XV și al XVI pecețile boerilor; sînt documente, carĭ aŭ până la 20 de pecețĭ atîrnate, cum e actul de închinare a luĭ Petru Rareș, către regele Polonieĭ, din anul 7035 Octombre 21 (inedit).

Pe pecete era gravată marca țăriĭ: *Capul de bou(r)*, saŭ *aquila*; între coarnele bouruluĭ era pusă o stea, iar de o parte soarele și luna. In jurul scutuluĭ stătea inscripția, care ne spune de la ce Domn e pecetea. Forma era cam aceasta: „печат Іѡ [(Іѡан) Стефан] Воевода в. м. г. ʒ. М.“ La unele să punea și anul; aceasta din secolul al XVII încoace, de cînd începe în mod regulat a să însemna și anul atît în slove chirilice și de la Adam, cît și în cifre arabe și de la Hrist. (vezĭ Uric. Vol. XXIII, pag. 194); D-l Lt.-Col. Năsturel în studiul săŭ

„*Stema Romîniei*“ ne dă mai multe peceţi de la Domnii din Muntenia şi Moldova şi care cuprind în ele anii în cifre şi de la Hristos (Istrate Dabija 7170; Io Istratie Dabija 1662, Antonie Ruset 1676; Mihaĭ Racoviţă 1703; Mateĭ Basarab 7141; Grigore Ghica 7180 (1672); Costantin Brancovanu 7197 etc.).

Pecetea Domnuluĭ, cînd era a să pune alăturea cu a boerilor să aplica pe ceară roşie, ĭar a boerilor pe ceară neagră, imprimate toate în ceară galbenă. Peceţile boerilor eraŭ maĭ micĭ în dimensiune de cît a Domnuluĭ, dar îşĭ aveaŭ şi eĭ blazonul lor pus pe pecete. Studiarea blazonuluĭ de prin peceţile boerilor ne-ar spune mult asupra puteriĭ claseĭ boereştĭ în trecut, cum şi asupra organizăriĭ statuluĭ vechiŭ, cu nobleţa sa, dar în orĭ ce caz nu trebue exagerat lucrul. Dacă am avut o nobleţă creditară, aceĭa a fost sprijinită pe avere, nu pe drepturĭ politice. Totul atîrna în ţara aceasta de domn, care dădea boeriile cuĭ vrea, bine inţăles că tot în familia boerească. Titlurile de boerie la noĭ nu eraŭ ereditare, ci să stîngeaŭ o dată cu moartea. Fiul trebuĭa să treacă prin toate treptele boeriilor pentru a ajunge sus, de la copil de casă pînă la logofăt şi ban.

Alăturarea peceţilor boerilor, şi maĭ apoĭ a iscăliturilor lor la un act eşit din cancelarie şi emanat de la Vodă era un uz. pentru a să da maĭ mare autoritate actuluĭ.

In documente chiar cetim fraza stereotipă, ce ne dovedeşte acest fapt. Я на болшее

потвръждение тому въсему вышписанному . . . „iar spre maĭ mare întăritură a tuturor celor zise maĭ sus . . . “. Iar ceva maĭ la deal, cînd e vorba de a să aduce credinţa boerilor, să începe cu fraza : Я на то ест вѣра гв҃а.... и вѣра болѧръ нашиⷯ . . . и вѣра всѣх болѧръ нашиⷯ Молдавскыⷯ и великыⷯ и малыⷯ.

Cu vremea puterea boerimeĭ a scăzut, pe cînd uzul de a iscăli alăturea cu Domnul a continuat de a să mănţinea în cancelarie pînă în secl. al XIX, maĭ ales a boerilor de divan.

Peceţile eraŭ de deosebite mărimĭ, de la 12^cm^ diametrul pînă la $2^1/_2$^cm^. La pergamente să aninaŭ peceţile cele marĭ, şi să aplicaŭ pe ceară. Cînd însă să alăturaŭ şi peceţile boerilor găsim altă pecete maĭ mică. Probabil eraŭ 3 seriĭ de peceţĭ ; *marĭ, micĭ* şi de *mijloc*. La cărţile gospod scrise pe hîrtie să aplicaŭ peceţĭ micĭ şi mijlociĭ, şi eraŭ aplicate în chipul următor : Să tăia o hîrtie în formă romboidală; jos, supt iscălitura logofătuluĭ, dacă nu şi peste dînsa să aplica ceară roşie, care fiind încă moale şi caldă să punea deasupra eĭ hîrtia, apăsîndu-să cu pecetea. Caracterele şi marca sigiliuluĭ să imprimaŭ pe hîrtie destul de bine, putîndu să păstra orĭcîtă vreme. Hîrtia să putea desprinde ; de multe orĭ să punea vată la mijloc, cînd hîrtia romboidală era cusută cu matasă albastră, pentru a să păstra pecetea maĭ bine. In documentele Muntene, maĭ adesa găsim peceţĭ aplicate pe hîrtie romboidală, cusută cu matasă albastră.

Studiul peceţilor ne arată pînă la un punt

şi *arta grafică* la noi în ţară. Multe sigilii eraŭ făcute de fer, unele însă eraŭ şi de lemn. Săpătorul în fer, de era meşter, săpa caractere frumoase; la multe însă găsim caractere prea grosolane (vezi Uric. Vol. XVIII, p. 37). Emblema de pe scutul peceţii iar era lucru de artă. Nu ştim de să va fi păstrînd undeva exemplare de *sigilii*, cu care să imprimaŭ peceţile pe ceară; toate s-aŭ pierdut cu vremea, nefiind interesul de a să păstra.

Incă din secl. al XVI găsim la documente hîrtie aplicat sigiliul cu tuş roş. Iar nu cu ceară, şi ajunge o vreme în secl. al XVIII-a cînd sigiliile să imprimaŭ cu tuş roş. In actele particulare, cînd un martur, vînzătorul saŭ cumpărătorul voiau a pune şi pecetea o aplicaŭ cu *fum* de la luminare.

Pentru a putea studia cu folos documentele din punt de vederepal eografic ar trebui facsimilate şi numai atunci vom putea cunoaşte formele deosebite ale peceţilor, fie domneşti, boereşti, saŭ de ale particularilor, cum şi *blazoanele* lor. Peceţile tîrgurilor aŭ importanţa lor, căci ne arată care aŭ fost *mărcile Judeţelor*, adesa altele de cît cele de azi. Aşa vedem pecetea oraşului Piatra, a tîrgului Birlad, deosebite de cele de azi, şi nu e lucru uşor a da o explicare complectă înţălesului figurilor de pe pecete.

La multe din peceţile particularilor vedem figurînd fel de fel de blazoane; nu ştim întru cît însă constituiaŭ acelea un act de nobleţă, luîndîn băgare de samă rangul boeriei cum şi familia celui care iscălea.

La toate documentele ni să dă şi locul, unde s-a scris. Aşa găsim urice date din *Suceava*, *Hîrlăŭ*, *Vasluĭ*, *Huşĭ*, *Bacăŭ*, *Bîrlad*, *Iaşĭ*, maĭ ales din suta aXVII în coace. Ce însemna aceasta? Domniĭ în trecut aveaŭ obiceiul de a vizita tîrgurile ţăriĭ, şi a-şĭ stabili locuinţa pe cîtăva vreme în unul din aceste tîrgurĭ, pentru care lucru şi găsim fraza: în oraşul nostru de reşedinţă în Vasluĭ, în Bîrlad. Cum aceasta? Tîrgurile vechĭ maĭ toatn eraŭ libere, domneşti, adică *gospod*. Domniĭ sătuĭ de aerul Capitaleĭ — pe atuncĭ Suceava, — îşĭ alegeaŭ ca reşedinţă de vară alte tîrgurĭ maĭ micĭ, cu aer maĭ curat, şi în apropierea pădurilor, căcĭ prin suta a XV-a tîrgurĭ ca Vasluiul saŭ Huşiĭ eraŭ încungiurate de codri seculari. Acolo Domniĭ îşĭ petreceaŭ verile. Aşa găsim pe Alexandru cel Bun petrecînduşĭ verile la *Cozia* pe Bohotin, pe Ştefan cel Mare la *Hîrlăŭ*,—Maria Rareş era de vină— pe Bogdan încrucişatul la Huşĭ, etc.

Cînd Domnul îşĭ muta pe vară scaunul Domnieĭ, lua cu dînsul şi pe scriitoriĭ din cancelarie şi *probabil* că şi boeriĭ de divan, *marĭ* şi *micĭ*, veneau sa-şĭ petreacă vara pe lîngă Domn. Pe noĭ ne interesază faptul, că Domnul nu pleca din Suceava, pînă ce nu-şĭ lua cu dînsul *pecetea*, fără care nu putea da nicĭ o întăritură. Logofătul pleca totdeauna cu Domnul; el aducea pecetea, căcĭ cancelaria era atuncĭ orĭ unde să afla Vodă. Era Vodă în Huşĭ, oameniĭ cu afacere veneaŭ şi jăluĭaŭ Domnieĭ să le facă dreptate. Uricul, care con-

sfinţea acest fapt să făcea pe dată. Scriitorul era acolo nelipsit. El ştia formularul; însemna faptul ; trecea numele boerilor în seria cunoscută, de şi eĭ poate nu eraŭ faţă, şi după ce isprăvea de scris actul atîrna pecetea, care o avea la dînsul.

I). **Limba** Asupra acestuĭ lucru sînt multe de zis. Cele maĭ vechĭ documente le găsim scrise în limba slavonă, însă într-o slavonă *sui generis*. Nu pot pune în paralel limba documentelor noastre cu texte slavone vechĭ din alte ţărĭ slave ; dar din alăturarea formelor cuvintelor, aşa cum ni le daŭ documentele noastre faţă cu cele ce le găsim în Dicţionarul Slavon a luĭ Miklosich,'vedem o mare deosebire .Apoĭ construcţiunĭ sintactice maĭ mult romîneştĭ de cît slavoneştĭ. Atît noĭ în diferitele note din cele două volume de Uricar (XVIII, XXIII), cît şi toţĭ aceĭ care aŭ publicat documente slavone n-am uĭtat a semna particularităţile de limbă şi *romînismele* în fraza slavonă. Aşa Păr. Melhisedec în Cronica Romanuluĭ a stăruit în notele sale la diferite documente slavone (aproape 30 la număr) asupra constucţiilor romîneştĭ, D-l Gr. Tocilescu în documentele publicate în *Revista de Istorie* iar a arătat romînismele în documentele slavone. D-l Ion Bogdan în publicaţiunile sale (Cinci documente slavone, şi „Cîteva manuscripte Slavo-Romîne“) a inzistat pe larg asupra particularităţilor fonice şi morfologice a documentelor slavo-romîne. D-l Hăjdeŭ în studiul săŭ din *Traianul* (1870) a scris cel întăiŭ asupra caracteruluĭ *Limbeĭ slave la Romînĭ*.

Cultura slavonă era o pătură tare supţire; să mărginea maĭ mult în straturile de sus, ale boerilor şi cărturarilor, ce erau foarte puţinĭ pe acea vreme. Poporul romîn, care a trăit la un loc cu Slavoniĭ a împrumutat multe slavonisme, dar nicĭ o dată nu şi-a uĭtat limba sa veche *rumînească*. Departe de aceasta, şi-a îmbogăţit lexicul, şi-a primenit vocabularul cu cuvinte, de unde s-a putut: de la Slavĭ, de la Turcĭ, Grecĭ, Ungurĭ, Franţujĭ etc.

Acestuĭ *împrumut* direct datorim noi azĭ sumedenia de cuvinte străine, care, orĭ ce s-ar zice, aŭ servit şi servesc şi azĭ în a ne exprima sentimentele noastre cele maĭ intime şi cele maĭ gingaşe. Dar în lupta lor de traiŭ multe aŭ căzut, multe vor maĭ cădea de acum înainte, căcĭ aşa e limba, un organism viŭ, care incontinuŭ să schimbă după influenţĭ interne şi externe.

Nu tot aşa a fost cu pătura de sus, conducătoarea destinelor ţariĭ. Nevoiţĭ a înclina, cînd către Polonia, cînd către Turcia, maĭ apoĭ către Rusia, eraŭ lesne aplicaţĭ a le împrumuta limba lor, moravurile lor în detrimentul limbiĭ şi al neamuluĭ nostru. Copiiĭ lor eraŭ crescuţĭ de micĭ în şcolĭ străine, învăţaŭ de micĭ limba slavă, cum maĭ apoĭ cea greacă, turcească, şi înstrăinaţĭ cu cultura lor de masa groasă a poporuluĭ, ce le păsa lor că zac în mizerie şi ignoranţă milioane de oamenĭ!

Scriitoriĭ, recrutaţĭ la început tot dintre boerĭ, întrebuinţaŭ ca limbă de cancelarie, ceĭa ce societatea le impunea; căcĭ nu putea *piserul*

saŭ *diacul* să scrie în romîneşte, cînd era admis prin uz să să scrie în slavoneşte orĭce act public. Dar oare această cultură slavonă era ea aşa de înrădăcinată chĭar în pătura de sus, că să izgonească cu totul limba romînă? Noĭ credem că nu. Şi dacă pentru început am fi înclinaţĭ a admite aşa ceva, cu cît însă venim în spre noĭ (secl. XVI şi XVII), cu atîta cultura slavonă era o paradă, era un lux de cancelarie, o rămăşiţă a trecutuluĭ, care cădea greŭ pe spetele bieţilor scriitorĭ. Să maĭ întîmplase un asemenea caz în lumea veche. In Imperiul Roman de Răsărit să întrebuinţa în cancelarie limba latină, de şi grosul populaţiuniĭ era grec. A mers cît a mers cu limba latină, maĭ ales pînă la căderea Imperiuluĭ Roman de Apus (476). Nu să simţea greul, căcĭ era legătura cu Roma, şi dar să puteaŭ găsi încă mulţĭ oamenĭ, cari puteau vorbi latineşte. Vine secl. al VI-a; lucrul să îngreue; limba latină începe din ce în ce a fi cunoscută de maĭ puţinĭ; pentru a fi însă scriitor trebuĭa să ştiĭ latineşte. A mers lucrurile trăgănîndu-să până la *Foca*, care în 602 d. Hr. dă ordin să să scoată limba latină din cancelarie şi să să înlocuească cu limba greacă. Aproape aşa s-aŭ petrecut lucrurile şi în ţara noastră. Cîtă vreme influinţa slavonă a fost puternică, diecĭ slavonĭ să găseaŭ lesne şi mulţĭ, de şi cancelaria n-avea nevoe de cît de tare puţinĭ căcĭ eraŭ pe atuncĭ mulţĭ atît în ţară cît şi la nevoe să aduceaŭ din vecinĭ, din Rusia şi din Bulgaria ; dar o dată limba slavonă apucînd

a fi cunoscută de maĭ puţinĭ, şi cărturariĭ încep a să rări şi în secl. al XVII-a în jumătatea a 2 a lipsesc aproape cu totul. Nu ştim de a fost vre-un ordin domnesc în privinţa aceasta. Credem că nu, căcĭ nebunĭ ar fi fost Domniĭ noştri să-şĭ bată capul cu limba romînească, avînd eĭ atîtea altele de regulat. Vremea a adus schimbările, ce istoria ni le arata, nu oameniĭ. Cînd zicem aceasta voim a arăta că n-a existat o intenţiune la conducătoriĭ noştri politicĭ în schimbarea faptelor culturale ci vremea a contribuit supunînd eĭ pe oamenĭ.

Rolul mare în schimbarea limbeĭ literare cade în sama *diecilor*, oamenĭ puţinĭ pretenţioşĭ în materie literară, dar singuriĭ, care ne-aŭ lăsat o limbă scrisă, în actele ce scrieaŭ cu mîna lor.

Dieciĭ eraŭ *conţepiştiĭ* timpuluĭ. Importanţa lor era foarte mare maĭ ales cînd meşteşugul scrisuluĭ era aşa de puţin răspîndit, pe zece părţĭ maĭ puţin de cît cetitul. Ca stilizatorĭ aveaŭ un maĭ mare prilej de a compune liber, de oare ce n aveaŭ model de imitat ca traducătoriĭ de cărţĭ religioase. Ce-ĭ dreptul era un *stil oficial*, ce făcea uz de o *frazeologie* anumită, dar supt acea formă de cancelarie tot era de umplut un gol, ce cădea în sarcina piseruluĭ. Aci veneaŭ numele propriĭ de persoane şi locurĭ, de afacerĭ nouă, căcĭ dacă în documente găsim o uniformitate ca stil, nu găsim însă o uniformitate ca conţinut. Aci scribul era liber de a da drumul condeĭuluĭ,

alcătuind de la dînsul. Şi aci e tocmaĭ interesul mare al documentelor slavone pentru istoria limbiĭ noastre. Piserul ca cunoscător al limbiĭ slave maĭ mult din practică era departe de a fi stăpîn absolut pe dînsa şi a *concepe* ideĭa în slavoneşte, ci adesa orĭ munca luĭ să reducea în a traduce într-o limbă străină nişte ideĭ concepute în Romîneşte. Voim a zice prin aceasta că *fraza* slavonă a piseruluĭ e influinţă de fraza romînă; şi anume tinde a deveni maĭ analitică din sintetică ce era; aşa că atît în construcţiunea terminilor din frază, cum şi în acordul lor să resimte fraza romînească. Dacă la acestea adăugăm şi unele forme gramaticale romîneştĭ: cazul cerut de prepoziţiĭ, întrebuinţarea genetivuluĭ romînesc, ne vom convinge că piseriĭ sînt un *strică-limbă* slavonă. Pe cînd traducătoriĭ de cărţĭ religioase alcătuesc fraza romînească după calupul slavon, lăsînd afară prepoziţiunea *pre* înaintea acuzativuluĭ, piseriĭ din contra influinţază fraza slavonă de această particularitate a frazeĭ romîne.

Dacă în cancelarie limba romînă a străbătut de-abĭa în secl. al XVII, în actele însă particulare, în *zapise*, vedem că limba romînă să întrebuinţa încă din secl. al XVI, ba urme avem că s-ar fi întrebuinţat şi în secl. al XV-a, cum ne arată Inventariul Cracovian, la corespondenţa între Romînia şi Turčia, supt anul 1464: Ejusdem salvus conductus (Baiazetis-Soltani) mercatoribus Poloniae *idiomate valachico scriptus,* et sigillo imperatoris signatus. Anno 1464 (Arh. ist. II, 60).

Oamenii din popor în nevoile lor de vînzări și cumpărări alergaŭ după *gramatici* de prin sate, care gramatici neștiind altă limbă de cît romînește, scrieau în limba țării *aproape* așa cum vorbeaŭ. De aicĭ scrisul lor are importanță mare din puntul de vedere al Istoriei Limbii. Acest lucru a făcut pe D-l Hăjdeŭ de-a întreprins monumentala sa operă *Cuvente den Bătruni*, consacrată în specie studiuluĭ zapiselor de la țară.

A fost o vreme, cînd în cancelarie eraŭ două șirurĭ de scriitorĭ, care scrieaŭ romînește și slavonește. Lucrul e important în sine, căcĭ începuse a răzbate în oficie și oamenĭ maĭ puțin cărturarĭ în ceea ce privește cunoașterea limbiĭ slavone. Domnul era indeferent la acest fapt; el punea iscălitura și pecetea la amîndouă actele, și la cel romînesc și la cel slavon; și nu Vasile Lupul e cel întăiŭ supt care găsim asemenea acte, ci Radu Ilias, Stefan Tomșa chiar (vezĭ Uric. Vol. XXIII, notele pag. 96, 235 etc).

IV

Pentru a încheia studiul nostru vom spune ceva despre Arhivele vechĭ și cursul hîrtiilor în cancelarie, lucru interesant de amintit prin urmările, ce-a adus în moravurile noastre.

A). La noĭ nu să găsesc Arhive vechĭ de stat, fiind că nicĭ nu era în spiritul timpuluĭ de a să strînge hîrtiile oficiale în Arhivele statuluĭ. A trebuit să vină Reglementul organic, ca de la

el să înceapă formarea Arhivelor publice, jalobele cetăţenilor punîndu-să la *dosar*. Lipseĭ Arhivelor de stat datorim noĭ azĭ faptul că orice hîrtie veche, chĭar *jalobele*, le gasim la particularĭ, în arhivele lor, şi nu doar copiĭ de jalobe, ci chĭar originalele cu rezoluţiile puse pe ele.

Domniĭ în trecut n-aveaŭ nevoe de a-şĭ păstra la eĭ hîrtiile, ce le treceaŭ pe supt mînă, căcĭ dacă la o judecată era nevoe de probat ceva prin scrisori, părţile interesate în proces trebueaŭ să vină cu *hîrtiile* lor, arătîndu-şĭ fie care dreptul ce are după dînsele. Cărţile de judecată sînt unanime în a ne spune că faptul aşa a fost. Domnul era ţinut să controleze faptele, să le judece şi să dea o hotărîre în marginele dreptăţiĭ, dar nicĭ un act nu rămînea în divan despre acea judecată. Era aceasta o uşurare în mersul afacerilor şi pentru domnie o lipsă de bătae de cap. In schimb însă lipsea siguranţa hîrtiilor, căcĭ în loc de a să păstra într-un loc public, care dădea maĭ multe garanţiĭ contra vicizitudinilor timpuluĭ, să lăsaŭ în mîna particularilor, cari orĭ cît de interesaţĭ ar fi fost, nu puteaŭ păstra aşa de bine actele ca statul : de aceĭa azĭ s-aŭ pierdut cu miile, urmaşiĭ ne maĭ avînd interes de a păstra hîrtiile vechĭ ale strămoşilor, căcĭ nu maĭ aveaŭ o valoare reală în ceea ce privea moşia, ci numaĭ o valoare istorică. Si cu toată ignoranţa poporuluĭ nostru, totuşĭ vremea a sădit în inima răzeşilor acel spirit de păstrare a scriso-

rilor vechĭ, că şi astăzi cu greŭ îţĭ daŭ un document, bănuindu-te de om necinstit, eĭ, care loviţĭ de vremurĭ, aŭ rămas cu *un sac de hîrtie şi cu un petec de moşie.*

Dacă Divanul nu păstra la dînsul hîrtiile, în schimb tîrgurile aveaŭ din cele mai vechĭ timpurĭ *catastihurĭ*, tocmaĭ ca şi corporaţiile, *breslele.* Catastihul breslelor era o condică lungăreaţă, în care să trecea numele donatorilor, fie aceĭa Domnĭ, boerĭ saŭ feţe bisericeştĭ ; tot acolo să transcrieaŭ unele din actele cele maĭ însemnate, date de Domnii, cari aŭ susţinut breasla şi a căror nume să pomeneaŭ pururea la biserica corporaţieĭ, căcĭ fiecare breaslă îşĭ avea biserica sa ; de aicĭ numele de *Tălpălari*, *Curălarĭ*, date unor bisericĭ din Iaşĭ

Cum că tîrgurile aveaŭ şi ele asemenea catastihurĭ ne e dovadă un document din 7128 Mart 15 (1620), prin care ni să spune că fiind şoltuz în Iaşĭ Gligorcea Lapteacru şi cu 12 pîrgarĭ a venit înaintea lor *Nicoriţa* vel vornic de ţara de sus şi a cumpărat de la *Vitolt* logofătul o casă în uliţa Ungurească (ѡт ѹлиц Ѹнгѹрѣскъ) drept 20 leĭ. Maĭ departe spune documentul : а ми написахмѡ въ катастих ѹраш Іаскомѹ. по ѡбичаю ѡт старагѡ дни : „iar noĭ am *înscris* în Catastihul oraşuluĭ Iaşĭ, după obiceiul din zilele de demult (din vechĭ)“. Acest catastih al oraşuluĭ Iaşĭ ne-aduce aminte de catastihul Braşovuluĭ, unul din cele maĭ vechĭ, ce cunoaştem noĭ, şi care cuprinde multe date importante asupra raportuluĭ comercial şi cultural cu ţara Romînească (vezĭ, Rechnun-

gen aus der Arhiv der stadt Kronstadt. Kronstadt 1886). In aceste *registre* să trecea pe scurt cuprinsul hîrtiilor; pe cînd originalele să dădeaŭ în mîna particularilor. Așa a fost *probabil* și în cancelaria tîrgurilor noastre. Șoltuziĭ și Pîrgariĭ iscăleaŭ o sumă de acte de vînzare și cumpărare, judecaŭ în prima instanță; dar acele acte să găsesc azĭ la particularĭ, ca și uricele și jalobele date la divan. Cancelaria orășenească nu făcea alta de cît înregistra actele, și acele registre eraŭ cunoscute supt numele de *Catastih* (катастих), nume ce poartă și condicele breslelor.

Documentul amintit maĭ sus ne spune că după ce să înscria în catastihul orașuluĭ sa făcea actul, ce să dădea persoaneĭ interesate: потом сътворихом и листом наш яко да бѫдет за вѣрѫ и приложихом их печат брашѹм, „după aceĭa am făcut și cartea noastră ca să ĭ fie de credință și am pus și pecetea orașuluĭ". — Această hîrtie ni s-a păstrat și o avem publicată în Arhiva Istorică, și departe de a fi un *extract* din registrul municipalitățiĭ de Iașĭ, cum zice D-l B. P. Hăjdeŭ, e un act făcut *după* ce să trecuse în catastih pe scurt afacerea, în felul catastihuluĭ orașuluĭ Brașov.

Către finea secoluluĭ al XVIII-a Domniĭ Grecĭ aŭ căutat a aduce o regulă în mersul hîrtiilor. Să înmulțise afacerile, ce aveaŭ curs la Divan și Domniĭ căutaŭ a pune sistemă în cancelarie. Să continua a să da jăluitorilor originalul jalobelor, și că lucrul așa a fost e faptul că și în secolul al XVIII a

găsim prin arhivele particulare o sumă de *cărţi gospod* adresate către Ispravnicii de Judeţe, prin care să ordona cercetarea unor afacerĭ la faţa locului. Dar ca să să păstreze ceva şi la cancelaria statuluĭ s-aŭ întrodus *condicile* de divan; asta supt C. Mavrocordat (Ur. Vol. III, pag. 396), şi nu sînt puţine documentele, care ne daŭ la urmă fraza: „*s-aŭ trecut la condică*", după care urma iscălitura condicaruluĭ, îmĭ vine în minte numele unuĭa *Mateĭŭ* condicarul, des întîlnit în documentele dintre 1770 1790.

Existenţa *condicilor* de divan e o îndrumare către noua organizare a cancelariilor de la 1832 în coace. Originalele continuaŭ de a să da particularilor; Domnul însă pentru a avea şi el păstrate la divan hîrtiile, a căutat să le *copieze*, adică să le treacă la condică, *sigur* în întregime, cum e azĭ la tribunal cu înscrierea *foilor de zestre*, căcĭ nu să putea de o dată trece la o nouă stare de lucrurĭ în mersul cancelarieĭ. In vederea noilor schimbărĭ aduse în cancelarie, unul Toma traduce în 1775 din ruseşte *Invăţăturĭ de condică*, carte de legĭ şi reglemente.

Pentru celelalte soĭurĭ de hîrtiĭ, ce eşiaŭ din cancelarie, s-aŭ întrodus încă de pe vremea luĭ Costantin Mavrocordat *pecetluiturile tipărite*, care priveaŭ maĭ ales recensimentul pentru bir, cel puţin aşa rezultă din documentele timpuluĭ.

Iată ce ne spune cronicarul Enaki Cogălniceanu: „aŭ pus de aŭ facut *peceţĭ tipărite*, pe stupĭ şi pe mascurĭ şi pe pogoanele de tutun,

care lucru n a maĭ fost în pămîntul Moldoveĭ" (Let. III[2], 215).

Pentru ca reformele economice şi financiare, ce Mavrocordat a întrodus în ţară, să aducă roade bune a trebuit să să stabilească un control maĭ riguros; de aceĭa a fost nevoit să întroducă *ţidule* tipărite, numite pe atuncĭ *peceţi*. Pentru a să ridica însă cheltuelile iscate cu tipărirea peceţilor s a pus o nouă dare pe ţară, *darea peceţilor*, de care D-l putea scuti pe cineva, fie acela individ saŭ corporaţie, cum vedem că e scutită de peceţĭ corporaţia Şaugăilor de la Tîrgu-Ocna (Arhiva Iaşĭ II, 614). Tuturor acelor care plăteaŭ birul li să dădea cîte o pecete tipărită în roş, în care să trecea hotărît darea, provenită din desetină, goştină etc., ba să trecea şi numele membruluĭ uneĭ corporaţiĭ spre a să şti cine-ĭ. Aşa Şaugăiĭ aveaŭ *pecetluiturĭ roşiĭ pe feţele lor ca să fie cunoscuţi dintr-altă ţară* (Arhiva II 617).

Nu ştim cîtă era darea peceţilor; noĭ am putea-o însă asemăna astăzĭ cu *zecimele pentru percepţie*, cu care să plăteşte tipăritul condicilor de bir.

B). După ce am văzut schimbarea ce-a luat în cursul timpurilor mersul hîrtiilor în cancelaria noastră, să încercăm a schiţa un tabloŭ viŭ de urmările, ce a avut în moravurile noastre această practică.

Cel cu pricina venea singur la divan spre a da jalobă domnuluĭ. Jalba era ea făcută, D-zeŭ ştie cum, şi cu cîte cheltuele, căcĭ adesa jăluitorul nu ştiea carte şi avea dar nevoe de

un gramatic spre a i-o scrie, bine înţăles în schimbul uneĭ micĭ sume de banĭ (cum în mare parte să face şi azĭ). Trecut primul prag jăluitorul trebuea să stîrcească pe la uşile spătăriei şi logofeţieĭ spre a i să pune maĭ degrabă hotărîre pe jalobă. In cele maĭ multe cazurĭ să făceaŭ tărăgănărĭ din zi în zi, toate acestea fiind în dauna jăluitoruluĭ, care văzîndu-să în desperare cumpăra şi conrupea cu banĭ pe slujbaşĭ, ungînd astfel osia spre a da vînt hîrtieĭ şi afacerii. Ce-ĭ păsĭa boeruluĭ logofăt de nevoĭa şi lipsurile, ce îndura cel amînat! Ţara era a lor şi n-avea să dea samă nimăruĭ de nimica. Odată rezoluţia pusă, hîrtia nu-şĭ făcea singură cursul, ci tot jăluitorul trebuia să o ducă la altă masă. Dacă jalba era către Domn el punea încheerea: „la D-luĭ vel logofăt să cerceteze pricina“; în lipsa luĭ Vodă logofătul punea adesa rezoluţia: „La vornicia de aprozĭ“, fără a însărcina pe slujbaşul din cancelarie să o dea vorniculuĭ de aprozĭ saŭ de Poartă, ci jăluitorul umbla colăcind cu căciula în mînă pe la uşa vornicieĭ, ca să arăte înalt Măriei sale Vorniculuĭ jaloba cu rezoluţia luĭ Vodă. Probabil şi aici urmaŭ *sfănţuirĭ*, că aşa era obiceiul (cum e şi azĭ în mare parte). Dacă jăluitorul trăgea în judecată pe cineva vaĭ şi amar de capul luĭ. Sînt multe documentele, care ne spun că unele din părţĭ, săturate de atîta aşteptare şi amînare, să jăluesc luĭ Vodă, că nu maĭ pot răbda de cînd aşteaptă: „Stăm Măria ta de 3 săptămînĭ, ne-am cheltuit toate

paralele şi Dumnealuĭ Jupîn .... nu vrea să să arăte pe la judecată, de şi e în Iaşĭ, ba chiar pe aici prin tinda Divanuluĭ".

Dacă însă jăluitorul avea daraverĭ de hotărnicii, lucrul era şi maĭ greŭ, căcĭ tot el trebuea să vină la Divan, să aştepte pănă să să pună rezoluţia pe hîrtie, şi apoĭ să o ducă ispravnicululuĭ cătră care era adresată, saŭ boerilor numiţĭ hotarnicĭ prin cartea gospod. Toate acestea să făceaŭ cu cheltueală şi cu stăruinţă, pentru care trebueaŭ spete şi o leacă de *hatîr* şi *plată* (bacşiş).

Cînd pănă la Dumnezeul de sus Vodă— eraŭ atîţĭa sfinţĭ—slujbaşii—care sfănţuĭaŭ pe bietul jălbaş nu ne mirăm de fel, dacă el văzîndu să mic şi în nesiguranţă, alerga la toate mijloacele : *banĭ, spete şi hatîr.* Dacă jaloba prin sine nu-şĭ făcea curs, căcĭ aşa cerea sistemul administrativ de atuncĭ, ci trebuĭa să fiĭ faţă la orĭ ce daraveră şi să *puĭ cuvînt* pentru nevoea ce o aĭ, că la din contra eraĭ ras pe toată linia, apoĭ şi jăluitorul să înarma cu un sac de stăruinţă ; maĭ ales răzeşiĭ aŭ rămas proverbialĭ prin stăruinţa lor, căcĭ să zice : „ce parcă eştĭ un răzeş, de stăruĭ atîta". De cîte orĭ însă cu toată stăruinţa să perdea cauza, chĭar fiind dreaptă şi în lungul proces de evoluţie a proprietăţiĭ la noĭ cîte sute şi miĭ de cazurĭ de strîmbătate nu să vor fi făptuit, căcĭ boeriĭ maĭ puternicĭ şi maĭ cu vază de cît ţăraniĭ, fie clăcaşĭ, răzeşi saŭ eĭ căpătaŭ dreptate. De aicĭ a venit credinţa la ţaranul nostru în ceĭa ce priveşte judecata : *degeaba te*

mai judeci cu boerii, că te daŭ rămas, şi acesteĭ incontinue perderĭ de procese şi de pămînt să datoreşte vorba răzăşască: *un sac de hîrtie şi un petec de moşie*; să judecaŭ bieţiĭ oamenĭ vreme îndelungată, îngroşaŭ teancul de hîrtiĭ, dar moşia li să lua şi în loc de satul întreg, fost la început proprietate a lor, rămăneaŭ numaĭ cu petece de pămînt.

Dacă aceste practice le extindem la toată ţara, le referim la miile de afacerĭ, şi că aŭ durat secule ne vom explica credinţa înrădăcinată în societatea noastră că nimic nu să poate face în ţara aceasta fără hatîr, stăruinţe şi spete, ĭar că sfînta dreptate a murit.

Azĭ încă avem a ne tîngui de rălele acestuĭ obiceĭŭ din vechĭ. Foarte arareorĭ o hîrtie îşĭ face azĭ cursul săŭ, aşa cum ar trebui, dacă nu ştiĭ s-o ungi să meargă saŭ cum să maĭ zice, fără să-ĭ *daĭ vînt* cu banĭ, stăruinţe, *recomandaţiĭ* etc. etc.

Noĭ nu trăim de erĭ de-alaltaerĭ şi orĭcît de mult ne-am zice Romînia modernă, totuşĭ purtăm pe spetele noastre urmele şi păcatele unor generaţiĭ anterioare, a căror fapte şi mod de a fi s-aŭ întrodus în natura noastră ca obiceĭŭ, de care cu greŭ ne putem dezbăra.

Dacă supt raportul intelectual noĭ am progresat mult şi aşa de mult că maĭ nu ne cunoaştem, supt raportul însă moral şi al deprinderilor de traiŭ sîntem cu o sută de anĭ în urmă, căcĭ nu cu una cu două să spală păcatele uneĭ societăţĭ; ci precum vremea le-a adus, vremea le va duce.

Dacă la multe alte răle deprinderĭ, ce avem încă moştenire din trecut, vom alătura şi practica cancelarieĭ, cum şi ideia că pentru a-ţĭ agonisi traiul, pentru o afacere aĭ nevoe de *spete*, *stăruinţe* şi *hatîr*, cele dezvoltate de noĭ în studiul de faţă vor ajuta cetitoruluĭ doritor de a cunoaşte trecutul nostru încă o nouă dovadă de imensul interes, ce poartă în sine studiul documentelor.

Iaşi, 1893. **Armindin.**

TABLA MATERIILOR

VOLUMULUI XXIII DIN URICARIU

Anul *Pagina*

Anul *Pagina*